

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Jana Krebelj

Mentor: red. prof. dr. Janko Prunk

Somentorica: doc. dr. Smilja Amon

SLOVENCİ IN ABESİNSKA VOJNA

VOJNA V LUČI SLOVENSkih ČASOPISOV JUTRO IN SLOVENEK

Diplomsko delo

Ljubljana, 2004

*Vsem Stanetovim,
še posebej pa stari mami Kristini.*

KAZALO

KAZALO	3
UVOD.....	5
1 SLOVENC V ITALIJI IN FAŠIZEM.....	7
1.1 PRIKLJUČITEV K ITALIJI	7
1.2 VZPON FAŠIZMA IN ZAČETKI FAŠISTIČNEGA NASILJA.....	8
1.3 PRVI RAZNARODOVALNI ZAKONI	10
1.4 SLOVENC V ČASU FAŠISTIČNE DIKTATURE.....	11
1.4.1 Začetek diktature fašistov.....	11
1.4.2 Konec slovenskih legalnih organizacij.....	13
1.4.3 Duhovščina.....	14
1.4.4 Ilegalne organizacije.....	15
1.4.5 Konec italijanske okupacije.....	18
2 OSVAJANJE ABESINIJE.....	20
2.1 ZUNANJA POLITIKA ITALIJE V ČASU FAŠIZMA	20
2.2 ABESINSKA VOJNA.....	21
3 SLOVENC IN ABESINSKA VOJNA	28
3.1 PRIMORCI MED ABESINSKO VOJNO.....	28
3.1.1 Primorci v Afriki	28
3.1.2 Dezertiranje v Jugoslavijo	31
3.1.3 Vpliv vojne na življenje v Julijski krajini.....	33
3.2 SLOVENEK IN JUTRO O ABESINSKI VOJNI.....	35
3.2.1 Odnosi med Italijo in Jugoslavijo.....	35
3.2.2 Slovenec o Slovencih v vojni	37
3.2.3 Jutro o Slovencih v vojni.....	40
4 JOŽE VOLK – SLOVENEK V ABESINSKI VOJNI.....	43
4.1 ŽIVLJENJE IN DELO JOŽETA VOLKA	43
4.2 GRADIVO O ABESINSKI VOJNI.....	47
4.2.1 Odnos Jožeta Volka do fašizma.....	48
4.2.2. Jože Volk o Slovencih v abesinski vojni.....	50
4.2.3 Jože Volk o vojni.....	51
4.2.4. Odnos Jožeta Volka do Afričanov.....	53
ZAKLJUČEK.....	55
VIRI.....	57
DODATEK	60

ZAPISNIK VAŽNIH DOGODKOV	60
Oj ta vojaški boben! Leta 1935	60
Na morju! 31. avgust	65
V Afriki	66
FOTOGRAFIJE IZ ABESINIJE	83

UVOD

Čeprav abesinska vojna predstavlja pomemben del zgodovine Slovencev, je skoraj popolnoma izginila iz našega spomina. Vojno, ki jo je zanetil Mussolini, da bi potešil svojo imperialistično lakoto, večina Slovencev pozna le bežno, čeprav so se morali na fašistični strani v Afriki boriti tudi številni Primorci. Razlog, zakaj javnost o vojni ne ve veliko, je verjetno to, da je vojna neposredno prizadela le del Slovencev, zaradi česar se ni zapisala v spomin celega naroda. Ker je abesinska vojna še vedno del ne tako davne zgodovine številnih primorskih družin, sem se odločila, da ji posvetim svoje diplomsko delo.

V diplomski nalogi bom raziskovala, kako je bila o dogajanju na abesinskih bojiščih obveščena slovenska javnost v Jugoslaviji. Ker bi bilo proučevanje poročanja vseh takratnih medijev preobsežna naloga, se bom omejila le na dva dnevna časopisa, katoliški Slovenec in liberalno Jutro. Z analizo člankov, ki sta jih časopisa objavljala o Slovencih v abesinski vojni, želim osvetliti njun odnos do vojne, fašizma in narodne manjšine v Italiji. Z analizo poročanja teh dveh časopisov o vojni bom preverjala hipotezo, da sta slovenska časopisa Slovenec in Jutro enotno nastopala proti fašizmu in zavračala abesinsko vojno.

Najizčrpnější vir o dogajanju v Abesiniji so zagotovo osebne izpovedi udeležencev vojne. Med tistimi, ki je svoja doživetja v Afriki ohranil tudi za prihodnje rodove, je Jože Volk. Kmečki fant iz Brkinov je o svojem bivanju v Afriki napisal obsežno besedilo, poleg tega pa je iz Abesinije prinesel številne fotografije. V diplomskem delu bom to dokumentarno gradivo predstavila in ga v dodatku k diplomski nalogi v celoti objavila. S tem bom gradivo ohranila in ga naredila dostopno širši javnosti. Opazovala bom tudi, kako se je poročanje časopisov ujemalo s spomini Jožeta Volka.

Metodološko bo naloga temeljila na zbiranju, interpretaciji, analizi in ponovni sintezi primarnih in sekundarnih virov. Pri opisu dejstev si bom pomagala z opisno metodo. Za analizo časopisnega poročanja bom uporabila študijo primera, biografski del in dokumentarno gradivo pa bom razčlenila s pomočjo antropološke metode.

Naloga bo sestavljena iz štirih poglavij in dodatka. V prvem poglavju bom predstavila zgodovino Slovencev v Italiji. Namen tega poglavja je kratko predstaviti zgodovino fašizma, njegov vzpon in odnos fašistične oblasti do slovenske narodne

manjšine. V drugem poglavju bom pisala o italijanski zunanji politiki ter abesinski vojni in mednarodnem dogajanju, povezanim z njo. O vplivu vojne na Slovence bo govorilo tretje poglavje. V njem bom predstavila življenje primorskih Slovencev, ki so odšli v Afriko, Primorcev, ki so dezertirali v Jugoslavijo, in Primorcev, ki so v času vojne živeli v Julijski krajini. Četrto poglavje bo namenjeno predstavitvi življenja in dela udeleženca vojne, Jožeta Volka, v dodatku k diplomski nalogi pa bom predstavljeno gradivo tudi objavila.

1 SLOVENCİ V ITALIJI IN FAŠIZEM

1.1 PRIKLJUČITEV K ITALIJI

Ob koncu prve svetovne vojne je namesto pričakovane združitve vseh Slovencev italijanska vojska zasedla velik del slovenskega in hrvaškega ozemlja, ki so ji ga 26. aprila 1915 z londonskim paktom obljubile države Antante; Anglija, Francija in Rusija. Kot plačilo, če Italija izstopi iz trojne zveze, ustanovljene leta 1882 med Nemčijo, Avstro-Ogrsko in Italijo, in vstopi v vojno na strani Antante, je pakt Italiji obljubljal območja Tridentinskega-Gornjega Poadižja, srednjo Dalmacijo z otoki, Goriško-Gradiščansko, Trst, Istro ter del Notranjske do razvodja med Črnim in Sredozemskim morjem (Komac, 2002: 74). Na bojišča je bilo po podpisu londonskega pakta vpoklicanih približno 5,9 milijona italijanskih vojakov, od katerih se jih je ob avstro-ogrski meji bojevalo več kot štiri milijone. Cena, ki so jo Italijani plačali za vstop v vojno, je bila več kot 0,5 milijona padlih, 600 tisoč ujetih in milijon ranjenih vojakov (Blinkhorn, 1995: 29). Ne glede na izgube se je Italija po koncu vojne prebila v krog držav zmagovalk, v svoje meje je vključila »neodrešene dežele«, kot zmagovalka pa je bila oproščena obveznosti do varovanja narodnih manjšin.

Italijanska vojska je prišla na Primorsko še pred njeno dokončno priključitvijo k Italiji, kajti določila premirja med antantinim in avstro-ogrskim vojaškim poveljstvom so določala, da v imenu zaveznikov na to ozemlje prvi vkorakajo Italijani. Tudi uprava zasedenega ozemlja je bila že od začetka v italijanskih rokah, s čimer je Italija na njem že vnaprej uvajala svoj državni sistem. Zasedbena uprava je zatirala izražanje slovenstva in podpirala manifestacije italijanstva. »Namen teh ukrepov je bil zabrisati prisotnost slovenskega sveta in prikazati svetu in posebej pogajalcem na mirovni konferenci popolnoma italijansko Venezio Giulio« (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 28).

O usodi slovenske in hrvaške manjšine, ki je bila na zasedenem ozemlju, je odločila Rapalska pogodba, podpisana 12. 11. 1920, ratificirana pa 27. 11. 1920 na italijanski in 2. 2. 1921 na jugoslovanski strani. V pogajanjih pred sklenitvijo pogodbe je imela Italija odločilne prednosti. Glavni zaščitnik Jugoslavije, ameriški predsednik Wilson, se je umaknil iz političnega prizorišča, medtem ko si je Italija z

umikom čet iz Valone in priznanjem statusa iz leta 1913 Albaniji¹ pridobila podporo Anglije in Francije (Kacin Wohinz, 1972: 374).

Rapalska pogodba je določala naslednjo mejo med Italijo in Jugoslavijo: Peč – Jalovec – Triglav – Možic – Porezen – Blegoš – Bevki – Hotedrščica – Planina – Javornik – Biška gora – Griž – Snežnik – Kastav – vzhodno od Matulj – morje. Italija je dobila tudi Zadar in zahtevane otoke, neodvisnost pa je bila zagotovljena Reki (Jovanović, 1950: 41-45). Sedmi člen pogodbe je zagotavljal široke pravice italijanski manjšini v Dalmaciji, saj je poleg gospodarskih in jezikovnih pravic določal še pravico opcije za italijansko državljanstvo, optantom pa se ni bilo treba izseliti. Po drugi strani Rapalska pogodba Slovencev in Hrvatov, ki so ostali znotraj meja Italije, ni ščitila.

1.2 VZPON FAŠIZMA IN ZAČETKI FAŠISTIČNEGA NASILJA

Z nobeno pogodbo zavarovani Slovenci in Hrvati so bili lahka tarča fašistov. Fašisti so postali množično gibanje v začetku dvajsetih let, ko se je zelo povečalo njihovo število v severni in srednji Italiji. Leta 1920 je gibanje Fasci di combattimento, ki ga je leto prej osnoval Mussolini, v industrijskih središčih na severu Italije ustanovilo skvadre. Skvadristi so izvajali nasilne akcije nad organizacijami, imovino in borci za socializem in sindikalizem. Skvadre so bile pogosto deležne naklonjenosti policijskih oblasti, v njih pa so sodelovali tudi policisti sami (Blinkhorn, 1995: 39). Skvadristi so bili najmočnejši v Trstu, kjer se niso znašali le nad socialisti, ampak tudi nad slovanskimi organizacijami.

Prve protislovanske in protikomunistične akcije fašistov v Julijski krajini so se začele pojavljati takoj po vojni, svoj pohod pa je fašizem naznanil 13. julija 1920, ko so skvadristi v Trstu požgali Narodni dom, osrednji sedež slovenskih društev. Civilna oblast na zasedenem ozemlju ni naredila nič, da bi ta dogodek preprečila. Akcijo je organiziral voditelj tržaškega fašizma, Francesco Giunta, kot odgovor na incident v Splitu, ko sta bila v spopadu med domačini in italijansko mornarico ubita dva mornarja. Z nasiljem, ki so ga v letih od 1920 do 1922 v Julijski krajini izvajali

¹ Leta 1913 je po balkanskih vojnah Albanija postala samostojna kneževina pod princem Viljemom zu Wied (Harenberg in dr., 1996, 884).

skvadristi, podpirale pa so ga tudi lokalne oblasti, so uničevali slovansko lastnino, sedeže strank in društev, kulturne ustanove, gospodarske zadruge, tiskarne, zasebne lokale in vasi.

Fašistično gibanje se je na parlamentarnih volitvah marca 1921 pridružilo protisocialističnemu 'nacionalnemu' bloku in v parlamentu dobilo 35 sedežev. Gibanje se je novembra istega leta preoblikovalo v politično stranko Partito Nazionale Fascista. Stranka je imela odkrito desničarski program, ki je temeljil na monarhizmu, svobodni trgovini in protisocializmu.

Fašistična stranka se je nato začela pripravljati na pohod na Rim, s katerim naj bi prevzela oblast. Ko je oktobra 1922 po provincah prišlo do mobilizacije fašistov za pohod, kralj tega ni preprečil. Mogoče je bil razlog zaskrbljenost zaradi fašističnih simpatizerjev v vojski in strah pred državljansko vojno, ali pa se je kralj že vdal v neizogibnost vstopa fašistov v vlado (Blinkhorn, 1995: 42). Tako je Mussolini 29. oktobra dobil položaj ministrskega predsednika.

Med razlogi, zakaj se vladajoči razred ni uprl fašizmu, je protisocialistični naboj fašizma ter pričakovanje poslovnih in veleposestnikov, da bo sodelovanje fašistov v vladi zaostriло uradna stališča do delavstva in izničilo delavska revolucionarna prizadevanja. Intelektualci so upali, da bo fašizem politiki dal novo moč, Vatikan pa je upal, da se bo z vstopom fašistov v vlado končal spor med Cerkvijo in državo (Blinkhorn, 1995: 41).

Mussolinijevi vladi so svojo podporo in lojalnost napovedala tudi slovenska in hrvaška narodnjaška društva. Društva goriška Edinost, tržaško-istrska Edinost in Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri so izjavila, da priznavajo vsako vlado, ki jo postavi italijanski narod, zahtevajo in pričakujejo pa, da bo nova vlada pravična. »Zavedajoč se vsega, kar mu gre po pisanem in nepisanem pravu, bo naše ljudstvo kakor vedno izvrševalo svoje dolžnosti tudi v novih razmerah, ker kot narodna manjšina zahteva le to, da se moremo brez vsake škode za državo ohraniti in razvijati v mirnem in prijateljskem sodelovanju s svojimi sodeželani italijanske narodnosti,« je 29. 11. 1922 zapisalo tržaško društvo Edinost v razglasu *Beseda našemu ljudstvu*. Izjave vseh treh društev so nakazovale upanje, da bo nova vlada vzpostavila pogoje za red in normalno življenje, ki ga je že od leta 1920 pretresalo nasilje fašističnih tolpa. Vendar je to upanje začelo usihati že čez nekaj dni, ko so fašisti razpustili zakonito izvoljene občinske svete v Sežani, Postojni, Klanču in drugod, ponekod pa

so že silili komuniste in narodnjake, da so pili ricinusovo olje (Kacin Wohinz, 1977: 231–233).

1.3 PRVI RAZNARODOVALNI ZAKONI

Fašistična vlada je že kmalu po prihodu na oblast začela sprejemati ukrepe za raznarodovanje Slovencev in Hrvatov. 18. januarja 1923 je bila z zakonom potrjena nova razmejitev Julijske krajine, ki je bila po novem razdeljena na tri upravne enote; Furlansko pokrajino z glavnim mestom Vidmom, Tržaško pokrajino, z glavnim mestom Trstom in Istrsko pokrajino z glavnim mestom Puljem. Ko je bila leta 1924 k Italiji priključena še Reka, je nastala Kvarnerska pokrajina z Reko kot glavnim mestom. Glavni namen upravne reorganizacije je bila asimilacija drugorodcev, saj je razdelitev manjšinskega prebivalstva na več upravnih enot lokalnim oblastem ter fašističnim in nacionalističnim organizacijam olajšala raznarodovalno delo. Teroristične akcije so po reorganizaciji praviloma prenehale, saj so odtlej imeli fašisti oblast in vse instrumente za zaviranje delovanja narodnih ustanov in društev (Kacin Wohinz, 1977: 255-256).

Reorganizaciji Julijske krajine so sledili ukrepi, kot sta prepoved uporabe neitalijanskih jezikov in prepoved neitalijanskih osnovnih šol. Marca 1923 je bil sprejet kraljevi odlok o toponomastiki, s katerim so bila odpravljena slovenska in hrvaška krajevna imena in namesto njih uvedena italijanska. Italijanski jezik je postal jezik sodišč v Trstu in Pulju že spomladi 1922, čez leto dni pa je v italijanščini začelo poslovati tudi sodišče v Gorici. Za ukrep, da bo delo sodišč v Julijski krajini potekalo v italijanskem jeziku, so se odločili sodniki sami, kraljevi odlok pa je njihovo odločitev potrdil šele oktobra 1925. Enako uredbo kot sodišča so kmalu sprejeli tudi drugi uradi po deželi.

V začetku šolskega leta 1923 je bila v Italiji uvedena Uredba šolskih stopenj in učnih programov ljudskošolskega pouka. Uredba je določala, da se v tekočem šolskem letu v prve razrede neitalijanskih osnovnih šol uvede italijanski učni jezik, v naslednjih letih pa se poučevanje italijanščine postopoma uvede še v višje razrede. K dodatnim uram pouka slovenščine bi morali starši otroke prijaviti naknadno. Milica Kacin Wohinz (1977: 286) ugotavlja, da je bilo vpisovanje otrok k dodatnim uram slovenščine že od vsega začetka ovirano, saj starši niso vedeli, kako sestaviti prijavo

in na koga jo nasloviti, pomoč političnih društev pa so oblasti preprečevale. »Poleg tega pa je bila taka prijava pogosto povezana z vprašanjem obrtne, gostilničarske ali kake druge licence, skratka utegnila bi pomeniti politično dejanje, zato so se ji najbrž mnogi starši odpovedali.« 22. novembra 1925 so bili iz zakona o šolstvu črtani tudi člani o dodatnih urah za učenje tujega jezika, s tem pa je bila možnost za učenje neitalijanskega jezika ukinjena.

1.4 SLOVENCİ V ČASU FAŠISTIČNE DIKTATURE

1.4.1 Začetek diktature fašistov

Po reformi volilnega sistema² so bile za 6. april 1924 razpisane parlamentarne volitve, na katerih je slovanska lista v Julijski krajini dobila dva mandata. V poslansko zbornico sta bila izvoljena Josip Vilfan in Engelbert Besednjak. V državi je dobila fašistična stranka 64 odstotkov glasov, kar je pomenilo dve tretjini poslanskih sedežev. Med volitvami so fašisti izvajali nasilje nad volivci, fašisti so volili s tujim legitimacijami ipd. Na vse nepravilnosti je opozoril poslanec socialistične skupine Giacomo Matteotti, ki so ga zaradi nasprotovanja oblasti fašisti 10. junija ugrabili in umorili. Pozneje se je izkazalo, da je bila kriza po ugrabitvi in umoru Matteottija ključna za nadaljnji razvoj fašizma in njegovo preobrazbo v diktaturo.

Tri dni po ugrabitvi Matteottija je večji del socialistične, katoliške in demokratične opozicije iz protesta zapustil parlament in zunaj njega osnoval Aventinsko opozicijo. Opozicija, ki je še ostala v parlamentu,³ je bila prešibka in na oblast ni mogla več vplivati. Kralj ni zahteval Mussolinijevega odstopa, s tem pa je pokazal, da voditelja fašistov konservativci niso bili pripravljene zapustiti »delno zaradi strahu pred ponovno oživitvijo levice, delno pa zato, ker so upali, da bodo lahko izkoristili Mussolinijevo ranljivost in na ta način okrepili svoj vpliv nanj«

² Spremembo volilnega sistema je predlagala fašistična vlada leta 1923. Novi volilni zakon je predvideval nadomestitev proporcionalnega zastopstva z mešanim, tako da bi stranka, ki dobi v vsej državi vsaj četrtno glasov v parlamentu, dobila dve tretjini sedežev, ostalo tretjino pa bi si po proporcionalnem sistemu razdelile ostale stranke (Kacin Wohinz, 1977: 331).

³ V parlamentu sta ostala tudi slovenska poslanca Vilfan in Besednjak. Vilfan je ugotovil, da manjšin niti opozicija ni obravnavala kot enakovrednih in jih je pri sprejemanju sklepa, da abstiniira od parlamentarnega dogajanja, prezrla. Poleg tega je Vilfan menil, da iskanje krivcev za umor sodi na sodišče, iskanje vzrokov pa zahteva "takojšnjo ostro kritiko ravno v parlamentu" (Kacin Wohinz, 1977: 396).

(Blinkhorn, 1995: 44–45). 3. januarja 1925 je Mussolini v svojem govoru preostanku parlamenta dal vedeti, da se je oblast začela prehajati v diktaturo.

Večina zakonov, ki so uvedli diktaturo, je bila sprejeta med jesenjo 1925 in aprilom 1926. Sprejeta je bila vrsta splošnih ukrepov, ki so se nanašali na vse državljane Italije. Tako je bil 2. oktobra 1925 podpisan pakt med generalno konfederacijo industrijalcev in fašističnimi sindikati. Pakt je dajal fašističnim sindikatom izključno pravico zastopati delavstvo, konfederaciji pa zastopati industrijalce. 3. aprila 1926 je bil sprejet zakon o sindikatih – korporacijah, ki je med drugim prepovedoval stavke, ustanovljeno pa je bilo tudi ministrstvo za korporacije. 29. novembra 1926 je bil sprejet zakon, s katerim so dobile fašistične oblasti popoln nadzor nad vsemi društvi, podjetji in institucijami; prefekti so dobili pravico razpustiti posamezne organizacije, če bi bile nevarne za javni red. Mussoliniju je popolno oblast dajal zakon številka 2236, sprejet 24. decembra 1925. S tem zakonom je Mussolini dobil naziv Capo del Governo in Primo ministro. Odtlej je bil odgovoren le kralju, sam je predlagal sestavo vlade, ki jo je potrjeval kralj, ministri pa so bili odgovorni samo Mussoliniju. Zakon je predvideval tudi kazen za poskus atentata na življenje ali svobodo vladnega načelnika, in sicer najmanj 15 let zapora za poskus atentata, za žalitev pa do 30 mesecev zapora. Istega dne je bil sprejet tudi zakon o pravici oblastnih organov do odpusta uradnikov iz javnih služb. Na silvestrovo leta 1925 je bil sprejet zakon o uredništvih časopisov. Uredništva je moral posebej potrjevati pristojni oblastni organ, novinarji pa so morali biti vpisani v fašistični sindikat. 31. januarja 1926 je bil sprejet zakon številka 100, s katerim je vlada dobila pravico, da je sama izdajala zakone. 4. februarja so bile odpravljene občinske avtonomije, saj je namesto voljenih županov in občinskih svetov novi zakon predvideval podestà, ki jih je za pet let imenoval kralj. Slovenske in hrvaške občine so bile z uvedbo podestatov še posebej prizadete, saj so bili nameščeni ljudje običajno iz notranjosti Italije, jezika niso poznali, občinska problematika pa jim je bila tuja (Kacin Wohinz 1977: 474).

Poleg številnih zakonov pa je Mussolini 1. novembra 1925 sestavil zaupno okrožnico, v kateri je ministrom in državnim sekretarjem predstavil vladni program za ravnanje z narodnimi manjšinami. V okrožnici je med drugim zapisal, da ker so tuje vlade tem ozemljem odvzele del njihovega italijanskega značaja, jih je potrebno zdaj, ko je Italija pridobila moč upravljanja, popolnoma reintegrirati. »Za uresničitev tega programa je potrebno po eni strani zatirati protiitalijanske manifestacije

iredentističnih društev, katerih politični značaj prikriva kulturna zavesa, po drugi strani pa s primernimi koncesijami in dobrohotnim ravnanjem zbujati v ljudeh občutek o koristnosti njihove pripadnosti Italiji,« je svoje stališče v vladnem programu predstavil Mussolini (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 185–190).

Reintegracijo je Italija izvajala z dekreti, ki so se nanašali izrecno na manjšine. Poleg že omenjenega uvajanja italijanskega jezika v šole, ukinjanja dodatnih ur za učenje maternega jezika ter izključitve slovenščine in hrvaščine iz sodišč je denimo 10. januarja 1926 izšel kraljevi dekret o italijanizaciji rodbinskih imen v Tridentinski Benečiji, ki je bil 27. aprila razširjen tudi na Julijsko krajino in zadarsko provinco.

1.4.2 Konec slovenskih legalnih organizacij

Poleti leta 1927 so bili sprejeti posebni ukrepi, ki so zatrli legalno delovanje slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini. 11. junija 1927 so zvezni sekretarji Zadra, Reke, Pule, Gorice in Trsta ter predstavnik Videmske zveze proučili politične in gospodarske probleme regije z namenom, da uskladijo in poenotijo programe za ravnanja z drugorodci. Sestavili so spomenico, ki so jo predložili Mussoliniju.

V spomenici so izpostavili politične in gospodarske probleme Julijske krajine. Zavzeli so se, da bi bili vsi slovenski učitelji zamenjani z italijanskimi, na področju tiska so predlagali zatiranje vseh slovenskih publikacij in poostretev nadzora nad publikacijami onstran meje, v Cerkvi bi morala fašistična oblast poskrbeti za zamenjavo knezonadškofa Borgie Sedeja in za odstranitev slovenskih duhovnikov. Za učinkovito asimilacijo bi se morala povečati tudi dejavnost fašističnih mladinskih organizacij in Dopolavora. Na področju gospodarstva so izpostavili pomen obnove italijanske morske povezave z dalmatinskimi pristanišči, saj bi to učinkovito prispevalo k italijanizaciji vzhodne jadranske obale. Poudarili so tudi potrebo po naglem prevzemu drugorodnih kmečkih posojilnic, »ki sestavljajo glavne trdnjave slovanske politične obrambe« (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 197-201).

Zahteve fašistične spomenice so se začele uresničevati že kmalu po njenem nastanku, in sicer je notranje ministrstvo 19. julija 1927 razposlalo navodila prefektom in predlagalo postopen, vendar nagel razpust slovanskih kulturnih društev in ukinitvev slovanskih časopisov. Do konca leta 1927 so bila, razen političnih, razpuščena vsa društva. Lastnina razpuščenih društev je prešla na fašistične

organizacije, zlasti na rekreacijsko ustanovo Opera Nazionale Dopolavoro, ki je prevzemala vlogo asimilatorja na deželi.

Slovanski tisk je fašistična oblast ukinila do konca leta 1928 oziroma do januarja 1929. Engelbert Besednjak je leta 1929 od Mussolinija dobil dovoljenje za izdajanje treh katoliških časopisov, Novega lista, Istarskega lista in mesečnika Družina, vendar pa ti listi niso smeli izražati nobenega političnega mnenja in so prenehali izhajati že konec leta 1930. Slovenci in Hrvatje so ostali brez časopisov v maternem jeziku vse do avgusta leta 1935, ko je bil na osnovi posebnega dogovora med Jugoslavijo in Italijo zopet dovoljen uvoz jugoslovanskega tiska. Ljudje so te časopise množično kupovali, tega pa so se fašisti prestrašili, zato so ovirali prodajalce in bralce (Čermelj, 1965: 132–133).

Čeprav je že pred spomenico delo izgubilo veliko slovenskih in hrvaških učiteljev, je bila takojšnja nadomestitev vseh preostalih slovenskih učiteljev z italijanskimi v resničnem življenju preveč zapletena. V goriški provinci je bilo leta 1927 zaposlenih 305 slovenskih osnovnošolskih učiteljev, v drugih provincah pa nekaj deset. Ker je oblast menila, da bi odstranitev vseh učiteljev naenkrat užalila prebivalstvo, kar bi otežilo italijansko penetracijo, in ker vseh učiteljev niso mogli nadomestiti takoj, so leta 1927 premestili le 60 učiteljev, v naslednjih letih pa še ostale (Kacin Wohinz, 1977: 535–536).

1.4.3 Duhovščina

Najtrši oreh za italijansko oblast je bila duhovščina, kajti civilna oblast v cerkveno praviloma ni smela posegati. Pod okriljem Cerkve je potekalo narodnoobrambno delo na širšem področju, tipičen primer za to pa je šolstvo. Šole so se morale podrežati že omenjenim ukrepom, s katerimi je oblast iz njih izrivala slovenski jezik, slovenske učitelje pa so upokojevali, odpuščali in preseljevali. Slovenski duhovniki so verouk v slovenskem jeziku v šolah poučevali do leta 1927, leta 1928 pa je Prosvetno ministrstvo zahtevalo, naj se v vseh šolah vpelje verouk izključno v italijanščini (Čermelj, 1965: 57). Odgovor slovenskih in hrvaških duhovnikov na ta ukrep je bila selitev slovenskega verouka v cerkve.

Verouk v maternem jeziku, t. i. farne šole, je s pastirskim pismom 18. 1. 1929 ustanovil nadškof Frančišek Borgia Sedej. Od duhovnikov je zahteval, naj poučujejo verouk v maternem jeziku, od staršev pa, naj otroke pošiljajo k verouku v slovenske

oddelke. Ta pravila je Sedej potrdil 14. julija 1931, ko je skupaj s svojima sufraganoma, tražaškim škofom Alojzijem Fogarjem in poreško-puljskim škofom Trifonom Pederzollijem, izdal *Normae ad instructionem Cleri curati* (Navodila dušnim pastirjem). Ta navodila so določala, da mora duhovnik zavrniti zahtevo staršev po poučevanju otroka v nematernem jeziku, če se izkaže, da otrok ne obvlada tujega jezika ali da zahteva staršev ni bila prostovoljna (Čermelj, 1965: 208; Pelikan, 2002: 233).

Frančišek Borgia Sedej je bil zaradi svojega delovanja v prid narodnim manjšinam konec oktobra 1931 prisiljen k odstopu. Čeprav mu je apostolski vizitator Luca Pasetta zagotovil, da bo njegov naslednik pravičen do Slovencev, so po Sedejevem odstopu sedež goriške škofije zasedli fašizmu in raznarodovanju naklonjeni ljudje.⁴ Zaradi konfliktov s fašistično oblastjo je moral leta 1936 odstopiti tudi tržaško-koprski škof Alojzij Fogar, ki je bil imenovan za škofa leta 1924. Glavni vzrok za njegov odstop naj bi bile obljube fašistični oblasti, da si bo prizadeval za postopno asimilacijo, vendar pa se je Fogar tem obljubam nenehno uspešno izmikal (Pelikan, 2002: 318).

1.4.4 Ilegalne organizacije

Slovinci in Hrvati v Italiji naj bi po ocenah jugoslovanskih zgodovinarjev v desetletju po prvi vojni izgubili 488 osnovnih šol, približno 400 društev in enako število knjižnic in sedežev, tri krovne politične stranke, 31 naslovov periodičnega tiska, postopoma pa tudi okrog 300 gospodarskih zadrug, posojilnic in hranilnic. Zakoni za italijanizacijo krajevnih imen, priimkov in osebnih imen so narodni manjšini vzeli pravico do lastne nacionalne in socialne fiziognomije, obenem pa je bil jezik prepovedan v javnosti. »Konec dvajsetih let so bili zbrisani torej vsi znaki, ki so na zunaj pričali o obstoju slovenske in hrvaške narodne skupnosti, in ker so jima bila odvzeta vsa predstavništva, sta kot politični subjekt prenehali obstajati« (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 62).

Ukrepi oblasti gibanja za ohranitev narodne individualnosti niso zatrli, ampak so ga le potisnili v ilegalno delovanje. Ilegalne organizacije so nastale v okviru tradicionalnih taborov, krščansko socialnega in narodno liberalnega, sredi tridesetih

⁴ Sedeju je sledil raznarodovanju drugorodcev naklonjeni apostolski administrator Giovanni Sirotti, od leta 1934 pa podobno usmerjeni nadškof Carlo Margotti.

let pa se je v ilegalnim akcijam priključil še slovenski del italijanske komunistične stranke.

Na strani krščansko socialnega tabora se je goriško politično društvo Edinost povežalo s slovenskimi duhovniki, ki so bili združeni v Zboru svečenikov sv. Pavla.⁵ Skupaj so vodili enotno tajno organizacijo za vso Julijsko krajino, ki je delovala v okviru Cerkve in legalnih verskih društev. Delo tajne organizacije je bilo organizirano v odseke, ki so zajemali kompleksno družbeno in politično življenje manjšine. Narodno liberalna struja je svojo dejavnost obnovila leta 1932, vendar pa je bilo v primerjavi s krščansko socialno strujo njeno delo šibko, omejeno predvsem na izdajateljsko dejavnost v založbi Goriške matice in organiziranje meščanske mladine, ki naj bi jo usposobili za bodočega nosilca narodnega gibanja.

Nastajanje tajne militantne organizacije, enotne za vso Julijsko krajino, naj bi sodilo v leto 1927, ko so se na Nanosu sestali voditelji nepovezanih ilegalnih skupin v pokrajini. Nepovezane organizacije upornih fantov na različnih koncih Julijske krajine so obstajale že od leta 1922, nanoški sestanek pa naj bi bil kljub temu novost, saj je pomenil začetek usklajenega delovanja po vsem teritoriju (Cencič, 1997: 81–87).

Tudi Milica Kacin Wohinz (1990: 214–215) ugotavlja, da nanoški sestanek ni bil nekaj čisto novega, kajti tako organizacija kot akcije in povezave naj bi obstajale že pred njim. »Novo je bilo poenotenje organizacije z enotnim vodstvom za vso deželo, struktura organizacije s trojkami in verižno povezanostjo, načrti požigov glavnih centrov potujčevanja šol in vrtcev kot demonstracija, za katero bo zvedel svet in se bo vtisnila v zavest ljudi, predvsem pa bo propaganda za preprečitev fašizacije.«

Struktura organizacije,⁶ ki jo danes poznamo pod imenom TIRG, je bila razvejana. To je onemogočalo pregled nad člani, s čimer je bila možnost razkritja organizacije še manjša. Tudi ime organizacije se ni obešalo na veliki zvon, kdaj in kako je dobila ime TIGR pa ni natančno znano. Imenovali so jo kar Tajna

⁵ Zbor svečenikov sv. Pavla je bil prvič ustanovljen že leta 1899 kot stanovska organizacija slovenske in hrvaške duhovščine. Pozneje je z delom prenehal in bil ponovno ustanovljen leta 1920. Zbor svečenikov je postal pobudnik široko zastavljene narodnokulturne dejavnosti katoliško usmerjene inteligence v vsej Julijski krajini (Pelikan, 2002: 58).

⁶ Organizacijo je vodil glavni odbor. Področje delovanja, ki naj bi se raztezalo po vsem od Italijanov zasedenem ozemlju, se je delilo na srenje. Srenje so obsegale območja, na katerih so delovale celice, sestavljene iz treh članov. Načelnik trojke je poznal še načelnika celice, načelnik celice pa je poleg načelnikov trojk poznal še načelnika srenje (Cencič, 1997: 90).

organizacija ali Organizacija, na tržaškem pa si je ožja skupina nadela ime Borba (Cencič, 1997: 88).

Tajna organizacija je izdajala časopis Borba, ki se je nato preimenoval v Svoboda. Člani so preko meje ilegalno prinašali časopise in knjige, izvajali pa so tudi številne protifašistične akcije. Ta akcije so bile na primer oboroženi napadi na fašiste, fašistično milico in karabinjerje, požigi šol, vrtcev in vojaških objektov, špijonaža ... Požigi šol, vrtcev in rekreacijskih središč so bili značilni za tržaško Borbo. Takšne akcije so bile novost v narodnem odporu, medtem ko so bili oboroženi napadi, atentati in uboji znani že prej. Akcije so praviloma opravljali gverilci, ki so prihajali iz jugoslovanske strani meje, po napadu pa so se zopet umaknili v Jugoslavijo (Kacin Wohinz, 1990: 243).

Sum špijonaže ter številni napadi na fašistične institucije in fašiste so marca 1930 pripeljali do množičnih aretacij članov organizacije. Sodna preiskava je bila v Rimu, sodni proces Posebnega sodišča za zaščito države pa v Trstu. Preselitev sodišča je vnaprej kazala na stroge kazni, pa tudi na namen izzivati Jugoslavijo s procesom ob meji (Kacin Wohinz 1990: 295). V Trstu so sodili le osemnajstim od 48 obtoženih. Proces je trajal od 1. do 5. septembra 1930, za večino obtožencev se je zaključil z visokimi zapornimi kaznimi, štirje fantje, 34-letni trgovski zastopnik Alojz Valenčič iz Bača, iz Trsta pa 24-letni bančni uslužbenec Fran Marušič, 27-letni trgovski pomočnik Zvonimir Miloš in 22-letni trgovec Ferdinand Bidovec so bili obsojeni na smrt z ustrelitvijo v hrbet. Razlog za smrtno kazen je bilo sodelovanje pri atentatu na uredništvo fašističnega časopisa *Il Popolo di Trieste*. Ustreljeni so bili dan po obsodbi na bazoviški gmajni.

Kljub razkritju organizacije in aretacijam, se je revolucionarno gibanje ohranilo. O organiziranosti Tigra v prvi polovici tridesetih let pa si ni mogoče ustvariti celovite podobe, kajti obstajala so le posamezna žarišča v določenem okolišu, ki niso imela krovne organizacije in niso bila medsebojno povezana (Kacin Wohinz, 1990: 386). Bistvo dela je bilo razširjanje prepovedane literature, ponekod pa so člani ilegalne organizacije nadaljevali s požigi in atentati na fašiste in njihove simpatizerje.

Slovenski komunisti so se k reševanju narodnega vprašanja priključili v drugi polovici dvajsetih let. Konec leta 1935 je Komunistična stranka Italije sklenila z organizacijo TIGR akcijski pakt za skupen boj proti fašizmu, po izbruhu vojne leta 1939 pa se je sodelovanje med tigrovci in komunisti še okrepilo.

Leta 1940, ko je Italija stopila v drugo svetovno vojno, je zopet prišlo do množičnih aretacij Slovencev. Prijetih je bilo več kot tristo mladincev, izobražencev, tigrovcev in komunistov. Šestdesetim obtoženim je sodilo Posebno sodišče na drugem tržaškem procesu od 2. do 14. decembra 1941. Triindvajset obtožencev je bilo obsojenih na 30 let zapora, ostali pa na nižje kazni. Devet najbolj odgovornih je sodišče obsodilo na smrt, kralj pa je nato štiri pomilostil na dosmrtno ječo. 15. decembra so bili na strelišču na Občinah ustreljeni tigrovci Viktor Bobek, Ivan Ivančič, Simon Kos in Ivan Vadnal ter voditelj slovenskih komunistov Pinko Tomažič.

1.4.5 Konec italijanske okupacije

Ko so 6. aprila 1941 Nemčija, Italija, Bolgarija in Madžarska napadle Jugoslavijo in je 17. aprila jugoslovanska vojska razpadla in kapitulirala, je Italija na slovenskem ozemlju dobila svojo okupacijsko cono. Zasedla je Ljubljansko pokrajino, ki je obsegala jugozahodno ozemlje z Notranjsko in Dolenjsko ter Ljubljano. Čeprav je bila Ljubljanska provinca (Provincia di Lubiana) po novem v isti državi kot pokrajine Julijske krajine, pa meja med obema ni bila propustna za gibanje ljudi.

V Ljubljanski pokrajini ustanovljena Osvobodilna fronta (OF) se je kmalu razširila tudi na Primorsko in v Istro. Slovensko prebivalstvo jo je sprejemalo, ker je predstavljala nadaljevanje boja za njegove tradicionalne zahteve po pridružitvi vsega s Slovenci naseljenega ozemlja k Jugoslaviji (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000: 95). Na Primorskem so nastale partizanske enote, ki so se Italijanom upirale s silo in napadale italijanske postojanke. Vedno bolj množično narodnoosvobodilno gibanje na Primorskem je bilo nadaljevanje predvojnega protifašističnega in protiraznardovalnega odpora vseh nazorskih smeri. Osvobodilna fronta med prebivalstvom skoraj ni imela nasprotnikov, v Julijski krajini pa so bile razmeroma neuspešne tudi kolaborantske domobranske enote, ki so jih organizirali ljudje iz osrednje Slovenije.

Po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 so se več kot dvajset let trajajoči napeti odnosi v Julijski krajini med nadrejenimi Italijani ter podrejenimi Slovenci in Hrvati začeli spreminjati. Vojska, policija, številne italijanske družine, koloni, učitelji, funkcionarji, uradniki in drugi, ki so se v Julijski krajini naselili predvsem z

namenom italijanizirati tujerodce, so se iz notranjosti Julijske krajine začeli izseljevati. Ljudje njihovega odhoda praviloma niso ovirali, do hujših obračunov pa je prišlo v hrvaški Istri. Pretežno v ljudski jezi je bilo v Istri in tudi ponekod drugod pobitih in vrženih v kraška brezna nekaj sto Italijanov (Kacin Wohinz iz Pirjevec, 2000: 99).

2 OSVAJANJE ABESINIJE

Slovenci, ki so po podpisu Rapalske pogodbe ostali znotraj italijanskih meja, so se z vojno soočili že konec leta 1935, ko je Italija napadla cesarstvo Abesinijo (današnja Etiopija). Ker so bili Slovenci državljani Italije, so bili tudi italijanski vojaški obvezniki, zaradi česar so se morali udeležiti vojaškega pohoda. Italijanski projekt, da osvoji do tedaj samostojno državo Abesinijo, je bil, vsaj kar se tiče vojaške akcije, uspešen. Zmaga italijanske vojske v vzhodni Afriki je predstavljala vrhunec fašistične moči.

2.1 ZUNANJA POLITIKA ITALIJE V ČASU FAŠIZMA

Z osvajanjem kolonij v Afriki je Italija začela precej pozno, šele po združitvi v 19. stoletju. Tako so Italijani osvojili leta 1889 Somalijo, leta 1890 Eritrejo, v letih 1911–12 so zavzeli Libijo in Dodekanez, v letih 1919–24 pa so priključili Tirolsko, Istro, Zadar in Lastovo (Rohr, 1994: 107). Abesinijo je Italija osvojila leta 1936, v pozni italijanski imperializem pa sodi še aneksija Albanije leta 1939 in osvajanje Balkana v drugi svetovni vojni. Tedaj je anektirala Ljubljansko pokrajino, del Dalmacije, Gorskega Kotarja in hrvaškega primorja, del Črne gore ter večji del Kosova in Metohije. Po kapitulaciji Italije je imperij propadel, pod italijansko upravo pa je do leta 1960 ostala le Somalija (Kacin Wohinz, 1997: 123).

Mussolini je začel svoje ekspanzionistične načrte udejanjati šele po letu 1932⁷. Imperialistični značaj fašizma, zaverovanost, da geografski in strateški pogoji omogočajo tekmovanje z Anglijo in Francijo, in prepričanje, da mora biti zunanja politika orodje notranje, so bili po mnenju M. Knoxa trije poglavitni razlogi za ponovno oživitev italijanske imperialistične politike v 30. letih. Mussolini je bil prepričan, da je gospodarska kriza ustvarila nove pogoje v mednarodni politiki, ki jih lahko Italija obrne sebi v prid, aktivna zunanja politika pa je bila tudi odgovor na notranje težave političnega, institucionalnega in kulturnega značaja (Payne, 1997: 228).

⁷ Julija 1932 je Mussolini sam prevzel vodenje zunanjega ministrstva.

2.2 ABESINSKA VOJNA

Protektorat nad celotno Abesinijo ali vsaj nad delom te države so hoteli Italijani uveljaviti že konec 19. stoletja, vendar pa so etiopski vojaki leta 1896 pri mestu Adua porazili italijansko vojsko. Takrat naj bi padlo 5000 Italijanov, 2000 pa so jih Abesinci zajeli (Blinkhorn, 1995: 22).

Abesinija, nameščena med italijanskima kolonijama Eritrejo in Somalijo, je bila eden zadnjih še ne koloniziranih delov Afrike. Leta 1923 se je država, kljub temu da je bila v njej še vedno sužnjelastniška ureditev, priključila Društvu narodov. Velike evropske sile, Velika Britanija, Francija in Italija, so že leta 1906 podpisale abesinsko pogodbo, ki jo je v članku *Abesinska pogodba iz leta 1906* opisal časopis Slovenec. Italija, Velika Britanija in Francija so v pogodbi želele, da ostane Abesinija neodvisna država ter politično in teritorialno nedotakljiva. Hkrati so si velesile razdelile vplivna območja v Abesiniji in se obvezale, da ne bodo posegale na območje druga druge. V svojem vplivnem območju je lahko vsaka poskušala dobiti od abesinskega cesarja razne gospodarske in druge koristi (Slovenec, 22. 8. 1935). Leta 1928 je bila med Italijo in Etiopijo podpisana pogodba o prijateljstvu, ki pa si jo je Mussolini zamislil le kot etapo pri razglasitvi protektorata nad to afriško državo (Smith, 1980: 69).

Italija naj bi že od konca devetnajstega stoletja, ko je bila italijanska vojska poražena pri Adui, čakala na ugoden trenutek za podreditev Abesinije. Povod za drugo vojno je bil incident pri Val-Valu, decembra 1934. Na slabo določeni meji med Etiopijo in Italijansko Somalijo je prišlo do spopada med italijanskimi in somalskimi vojaki na eni in etiopskimi vojaki na drugi strani. Po tem incidentu so se začele napetosti med državama stopnjevati. Italija je že v začetku februarja začela mobilizirati vojake in jih pošiljati v Eritrejo in Italijansko Somalijo, odkoder bi vkorakali v Abesinijo.

Bistveni razlog za pohod Italije na Abesinijo je bil prestiž, meni Denis Mack Smith (1980: 71–72). Mussolini je moral v Italijanih utrditi prepričanje, da je fašizem nekaj velikega, pomembnega in zmagovitega. Poleg tega so fašisti v Abesiniji videli tudi rešitev za ekonomske težave Italije; v vzhodno Afriko naj bi se po osvojitvi izseljevalo na milijone Italijanov.

Svoj pohod na Abesinijo je Mussolini utemeljeval z vsemi mogočimi razlogi. Ekonomski razlogi so bili pridobivanje prostora za kolonizacijo in dostop do surovin, ki naj bi se nahajale v Abesiniji. Moralni razlog, zaradi katerega naj bi bil pohod upravičen, je bil italijanski doprinos k barbarski civilizaciji, spreobračanje v pravo krščanstvo in ukinitvev suženjstva v Abesiniji (Farrell, 2004: 255–256).

Zakaj si je fašistična Italija za vojno z Abesinijo izbrala ravno sredino tridesetih let, ko se je v Evropi začela povečevati Hitlerjeva nevarnost? Ravno ponovni vstop nacistične Nemčije na mednarodno prizorišče naj bi Mussolinija navdal s prepričanjem, da bosta Anglija in Francija pri njegovih afriških načrtih ostali mirni, saj sta potrebovali italijansko pomoč proti Nemčiji. V odnosu do mednarodne javnosti so fašisti dokazovali, da Etiopija grozi Eritreji in da se italijanska armada odpravlja v Afriko le za obrambo Eritreje, v resnici pa je Mussolini hotel ustvariti italijansko cesarstvo še preden bi se začeli Nemci v Evropi še bolj krepiti (Smith, 1980: 74–75). Kot tihi pristanek na italijanski vojaški pohod v Afriko si je Mussolini razlagal pogodbo⁸ med Francijo in Italijo, ki sta jo s francoskim zunanjim ministrom Pierrom Lavalom podpisala 7. januarja 1935 v Rimu. Maja 1935 je prišlo tudi do sestanka med Anglijo, Francijo in Italijo v Stresi, na katerem so dosegli soglasje, da je treba v Evropi ohraniti obstoječa razmerja moči. Iz angleškega in francoskega gledišča je to pomenilo italijansko podporo pri zadrževanju Hitlerja, Mussolini pa si je sestanek razlagal kot pristanek Francije in Anglije na fašistično ekspanzijo v vzhodni Afriki (Payne, 1997: 234).

Kljub temu da je Italija svoje vojake začela pošiljati v Afriko že v začetku leta 1935, je začela Anglija italijanskim vojaškim pripravam ostro nasprotovati šele v sredini maja. Do tedaj pa je Mussolini v Italijansko Somalijo in Eritrejo že poslal približno tristo tisoč mož, število mobiliziranega vojaštva pa se je povišalo na milijon (Slovenec, 9. 5. 1935). V Italijansko Somalijo in Eritrejo so poleg vojaštva prihajali tudi številni delavci, ki so gradili cestno in komunikacijsko infrastrukturo, da bi vojska, ko bo to potrebno, lahko čim bolj nemoteno prodirala.

⁸ Državi sta se v pogodbi zavezali, da bosta ščitili neodvisnost Avstrije, katere se je že začel polaščati Hitler. V kolonijah je Francija dala Italiji nekatera ozemlja v Libiji in francoski Somaliji, v zameno pa je Mussolini v Tuniziji prepustil več pravic Franciji (Farrell, 2003: 259).

Zaradi britanskih interesov⁹ v Abesiniji in zaradi vztrajanja Britancev, da se mora spor reševati pred Društvom narodov, sicer bi se sistem kolektivne varnosti lahko porušil, moč te leta 1919 ustanovljene institucije pa še bolj oslabila, se je v maju začelo pregovarjanje Italije, naj Abesinije ne napade. Med načrti, kako se izogniti vojni in Etiopijo ohraniti neodvisno, je Anthony Eden, angleški zunanji minister, predlagal, da bi Velika Britanija dala Etiopiji teritorij v britanski Somaliji, čez katerega bi imela Etiopija dostop do morja. V zameno bi Etiopija Italiji zagotovila številne gospodarske koncesije, odstopila pa bi ji tudi provinco Ogaden, ki je mejila na Italijansko Somalijo (Farrell, 2003: 264). Mussolini ponudbe ni sprejel, propadli pa so tudi vsi nadaljnji poskusi Društva narodov, da bi spor med Italijo in Etiopijo reševala arbitražna komisija.

3. oktobra 1935 se je začela vojna. Italijanska vojska je v Abesinijo vkorakala pod poveljstvom Emilia De Bona. Kot je poročal časopis Slovenec (27. 10. 1935) so operacije potekale na štirih frontah; severna fronta je prodirala iz Eritreje proti Adui in Makalam, vzhodna fronta se je začela s stičišča francoske Somalije in Eritreje, jugozahodna fronta je potekala na območju puščave Ogaden, južna fronta pa je začela prodirati pri konici Kenije.

Že kmalu so iz bojišč prišla poročila, da so Italijani zasedli Aduo in se tako maščevali za poraz iz leta 1896, razvedelo pa se je tudi, da italijanska vojska prodira zelo počasi. Pričakovanja, da bodo naleteli na veliko abesinsko armado, ki bi jo lahko sodobno opremljena italijanska vojska z letali, tanki in strojnicami kar pokosila, se niso uresničila. Namesto tega so imeli Italijani opraviti z majhnimi odporniškimi skupinami, ki so bile običajno na pohodu ponoči. Italijanskim vojakom so se priplazile za hrbet in zajete vojake poklale ali pa jih nečloveško mučile.

V vrstah italijanske vojske so se borili člani fašistične milice, mobilizirani vojaki in askari, afriški domačini, ki jim je Italija vojskovanje na svoji strani tudi plačala. Še v času priprav na vojno so fašisti upali, da bo Etiopijo osvojila fašistična milica, s čimer bi bila to povsem fašistična vojna in fašistična zmaga. Tudi zato naj bi bil za vodjo vojaških operacij imenovan Emilio de Bono, ki je bil fašist in veteran iz vojne v Afriki leta 1887 (Smith, 1980: 74).

⁹ V goratem predelu Abesinije je bilo za Anglijo življenjskega pomena jezero Tana, ki je predstavljalo bazen za namakanje Sudana in Egipta, zato Britanci svojega interesnega območja niso bili pripravljeni spustiti iz rok. Časopis Slovenec (12. 6. 1935) je poročal, da bi se z zaježitvijo jezera zelo povečala produkcija v britanskih kolonijah Sudan in Egipt. Britanija naj bi se na gradnjo jezera začela pripravljati že leta 1929.

Mussolini z de Bonovim počasnim napredovanjem ni bil zadovoljen, zato ga je z uradnim pojasnilom, da je izpolnil svojo nalogo, ko je z osvojitvijo Adué maščeval poraz iz preteklosti, zamenjal z maršalom Pietrom Badogliem. Zaradi počasnosti italijanske vojske so Abesinci pridobili na času, Italiji pa se je zelo mudilo predvsem zato, ker je Društvo narodov proti njej že začelo izvajati sankcije.

Društvo narodov je o gospodarskih sankcijah proti Italiji glasovalo 11. oktobra 1935. Le štiri države od 58 so izvajanje sankcij zavrnilo, vendar pa ukrep po 16. členu pakta Društva narodov kljub tolikšni večini ni bil učinkovit.

Glasovanje se je izkazalo kot farsa, saj sankcije niso vključevale najpomembnejšega blaga – nafte, Britanije niso zavezovale, naj italijanskim ladjam zapre Sueški kanal, uvedle pa jih tudi niso države, kakršni sta bili Nemčija in Združene države, ki nista bili članici Društva narodo. (Blinkhorn, 1995: 68).

Tudi po začetku vojne v Abesiniji so se še vedno nadaljevali poskusi, kako jo končati in sprti državi pomiriti. Najodmevnejši načrt sta v Parizu tajno pripravila britanski zunanji minister Samuel Hoare in francoski zunanji minister Pierre Laval. Vest, da se pripravlja načrt, s katerim nameravata Velika Britanija in Francija na skrivaj dodeliti velik del Abesinije fašističnemu diktatorju, je predvsem v Britanski javnosti naletela na velik odpor, posledica pa je bil odstop britanskega zunanjega ministra Hoara.

Časopis Slovenec je v članku *Besedilo pariškega načrta* natančno predstavil francosko-britanski predlog. Pariški načrt je predvideval, da Italija dobi pokrajino Tigre, in sicer tako, da ostane mesto Aksum Abesiniji, Aduo in Adigrat pa dobi Italija. Italiji bi pripadel tudi del pokrajine Ogaden. Poleg tega bi Italija dobila tudi gospodarske in kolonizacijske pravice v južni Abesiniji. V zameno za vse to bi Abesiniji dali izhod na morje preko Eritreje (Slovenec, 14. 12. 1936). Abesinski neguš je 18. decembra zavrnil takšen načrt, ki bi gradil mir na hrbtu Abesinije, fašistični veliki svet pa je istega dne ta predlog potrdil kot primerno izhodišče za pogajanja (Farrell, 2003: 271). Ogorčenje javnosti je preprečilo uresničitev tega predloga.

Šele po začetku leta 1936 so se na abesinskih frontah začele obsežne vojaške operacije in hitrejše napredovanje italijanske vojske proti notranjosti države, kajti šele takrat so se italijanski vojaki z Abesinci začeli srečevati na odprtih bojiščih.

Odločitev, da prenehajo z zahrbtno gverilo in se s sovražnikom srečajo v bitki pa se je pozneje izkazala kot ena največjih napak Abesincev, saj se slabo oboroženi afriški vojaki na bojnem polju niso mogli enakovredno pomeriti s sodobno opremljeno italijansko vojsko.

Pri bombardiranju so italijanska letala odmetavala tudi bombe s strupenimi plini, italijanska stran pa se ni znašala le nad nasprotnikovo vojsko, ampak tudi nad civilnim prebivalstvom. »Službena sporočila s fronte poročajo, da povzročajo letalske bombe na širokem ozemlju gosto rumeno meglo. Vojaki in civilisti, ki jih je objela, so se zgrudili ter so pretrpeli grozne bolečine. Mnenja sem, da gre za gorčični plin, vendar pa tega nisem gotov. Le majhen del abesinske armade razpolaga s plinskimi maskami, ostali pa so brez zaščite proti plinu,« je poveljnik južne vojske general Nasibi poročal iz Hararja (Jutro, 10. 10. 1935). Številni dopisniki so svojim časopisnim hišam poročali o uporabi strupenih plinov proti afriškemu civilnemu prebivalstvu, njihova poročila in reportaže pa so povzemali tudi slovenski časopisi. Italija je že leta 1928 podpisala konvencijo, s katero je kemična vojna sredstva zavrnila kot necivilizirana. Trditve, da se proti nasprotniku v Abesiniji borijo s strupenimi plini, je Mussolini zavračal in trdil, da so to izmišljotine tujcev, ki želijo diskreditirati fašizem (Smith, 1980: 79).

Da je italijanka zmaga neizogibna, se je pokazalo že po prvih večjih spopadih. Abesinska vojska, ki so jo vodili rasi, poglavarji abesinskih pokrajin, je klonila 3. maja, ko so Italijani osvojili prestolnico države, Addis Abebo. Cesar, neguš Haile Selassi, je s svojo družino zapustil državo in odpotoval najprej v Jeruzalem nato pa v Veliko Britanijo.

Kako obsežna je bila italijanska operacija in kaj vse je bila fašistična oblast pripravljena zastaviti za zmago, pričajo statistični podatki o italijanskih prevozih skozi Sueški prekop od 25. junija do 25. decembra 1935. 445 italijanskih prevoznih ladij je v tem času skozi prekop prepeljalo 246.361 vojakov in vojnih delavcev, 24.287 glav tovarne živine (mul, oslov, konjev), 770 kamel, 1481 tovornih avtomobilov in drugih vozil, 268 letal, 40.343 ton streliva, 39.655 ton premoga, 33.490 ton lesa, 44.496 ton slame, 11.775 ton cementa, 4.491 ton žvepla, 19.000 ton mesa, 13.309 ton alkohola, 7.483 ton strelnega orožja, 29.578 ton bencina, 9.564 ton nafte, 27.820 ton gonilnih olj, 8.298 ton težkih olj in 9.000 ton pitne vode. Iz Afrike v Evropo je v istem času šlo 338 ladij s 35.697 ranjenimi in bolnimi možmi (Slovenec, 10. 1. 1936).

Vsega skupaj naj bi Mussolini v Abesinijo poslal 650 tisoč ljudi in dva milijona ton materiala. Nekateri trdijo, da je poslal desetkrat več materiala, kot so ga lahko porabili, tako da je pripeljano blago propadalo, kjer so ga raztovorili, saj niso imeli ustreznih prometnih povezav, da bi ga odpravili naprej (Smith, 1980: 74).

Mussolini je po vojni povedal, da je umrlo le 1537 Italijanov. Nicholas Farrell (2004: 276) med podatki o izidu vojne navaja, da je na italijanski strani padlo 2500 vojakov ter 1600 Somalcev in Eritrejcev. Etiopske izgube so bile veliko večje, vendar pa o njih ni zanesljivih podatkov. Stroški Italije so bili veliki; med leti 1935 in 1940 naj bi znašali 57 milijard lir, kar je pomenilo šestino celotnih odhodkov države.

Zmaga je kljub svoji visoki ceni predstavljala vrhunec fašistične moči. Ko so italijanske čete vkorakale v Addis Abebo, je Mussolini z balkona Palazzo Venezia naznanil ljudstvu: »Abesinija je Italijanska. Abesinija je italijanska dejansko, ker je zasedena od naših zmagovitih čet. Abesinija je italijanska, ker je zavzeta z rimskim mečem in civilizacijo, s pomočjo Rima, ki triumfira nad tisočletnim suženjstvom« (Slovenec, 6. 5. 1936). Nad Abesinijo je Italija proglasila aneksijo, njen cesar pa je postal italijanski kralj Viktor Emanuel.

Naloga vzpostavitve notranjega reda v anektirani državi je pripadla Rodolfu Grazianiju, ki je med vojno vodil južno fronto. Prizadevanja, da bi zatrli upornost črnškega prebivalstva proti novi oblasti, so se sprevrgla v brutalno ravnanje z afriškimi domačini. Prebivalstvu so požigali vasi, tiste, ki so jih sumili, da nasprotujejo novi oblasti, so brez sodnih procesov ustrelili, pobili pa so tudi mlade etiopske intelektualce, saj naj bi brez njih lažje vladali državi. 19. februarja 1937 je prišlo na neki ceremoniji v Addis Abebi do bombnega napada, v katerem je bilo ubitih več italijanskih uradnikov, Graziani pa je bil težje ranjen. Čeprav niso vedeli, kdo je odgovoren za atentat, so se fašisti s povračilnimi ukrepi znesli nad domačini. Graziani je priznal, da so jih pobili tisoč, nekateri podatki pa pričajo, da jih je bilo pobitih kar trikrat toliko. Poleg nasilja je bil uveden tudi apartheid, ki je vključeval rasno segregacijo na javnih mestih, leta 1937 pa so postale poroke med belci in črnci kaznivo dejanje (Farrell, 2003: 277; Smith, 1980: 82–83).

Zmaga Italijanov v Abesiniji je Mussolinija in fašistično vodstvo navdala s tolikšnim prepričanjem o lastni moči, da je Italija v Evropi hotela takoj zaigrati večjo vlogo, kot jo je imela v preteklosti. V pričakovanju nove hitre zmage in razširitve vpliva v zahodnem Sredozemlju je Duče že julija 1936 poslal svoje vojaške resurse na pomoč španskim desničarskim upornikom. Italijanski prispevek v španski

državlanski vojni je bil velik: Mussolini je Francu vsega skupaj poslal na pomoč 70 tisoč vojakov, letala ter veliko orožja in streliva. Vojna, ki se je vlekla do 31. marca 1939, je razkrila italijanske vojaške pomanjkljivosti, zmaga upornikov pa je Italiji kaj malo prinesla (Blinkhorn, 1995: 69). Izčrpana od pohoda na Abesinijo in intenzivnega sodelovanja s španskimi uporniki, vendar še vedno željna moči, sta Italija in njen Duče stopila v partnerstvo z Nemčijo, v katerem je bila Italija že od vsega začetka v podrejenem položaju.

3 SLOVENCİ IN ABESİNSKA VOJNA

Pomena abesinske vojne za Slovence ne smemo spregledati, saj so odšli na bojišča v Afriko številni Primorci – Slovenci in Hrvati – iz Julijske krajine, ki so s podpisom Rapalske pogodbe postali italijanski državljani in tudi njeni vojaški obvezniki. Da bi izvedeli čim več o takratnem življenju primorskih Slovencev, tako tistih, ki so odšli na afriška bojišča, kot tistih, ki so ostali doma, je poleg spominskih virov in pričevanj ljudi ter uradnih dokumentov pomembno tudi paberkovanje iz takratnih časopisov. Številne podatke o abesinski vojni in življenju Primorcev v tistem času je prinašal tednik Istra, ki je bil glasilo Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine. Tednik Istra bo zato tudi pomemben vir prvega dela tega poglavja, v katerem bom raziskovala življenje v Julijski krajini med vojno.

Pri raziskovanju življenja Slovencev med abesinsko vojno, sem se odločila opazovati tudi tisk, ki je takrat izhajal v Sloveniji. V dveh slovenskih dnevnikih, katoliškem Slovincu¹⁰ in liberalnem Jutru,¹¹ bom opazovala članke, ki so poročali o narodni manjšini v Italiji. Članke o primorskih Slovencih iz obeh časopisov bom obravnavala ločeno med seboj, saj bom tako lažje opazovala, ali je med poročanjem obeh prihajalo do razlik. Menim, da bi takšno opazovanje lahko pripomoglo k razumevanju odnosa teh dveh časopisov, ki sta vplivala na mnenje katoliške in liberalne javnosti v Sloveniji, do fašizma in slovenske narodne manjšine v Italiji.

3.1 PRIMORCI MED ABESINSKO VOJNO

3.1.1 Primorci v Afriki

Že ob začetku mobilizacije je glasilo zveze jugoslovanskih emigrantov Istra zapisalo, da mobilizirajo predvsem Slovence in Hrvate. Po poročilih italijanske tiskovne agencije Stefani sta bila prva dva mobilizirana bataljona Peloritana, ki je imela sedež v Messini, in Gavinana s sedežem v Firencah. Istra se je sklicevala na »najzanesljivejše vire«, ko je poročala, da je 70 odstotkov vojakov divizije v

¹⁰ Časopis Slovenec je bil katoliški list in osrednje glasilo Slovenske ljudske stranke. Ustanovljen je bil leta 1873, od leta 1883 pa je izhajal v Ljubljani kot dnevnik. Od leta 1932 je samostojno pod imenom Ponedeljski Slovenec izhajala tudi njegova ponedeljkova izdaja (Amon, 1996: 92).

¹¹ Dnevnik Jutro je izhajal med leti 1920 in 1945. Jutro je izdajala liberalna narodno-radikalna mladina (Vatovec, 1969: 34).

Firencah Jugoslovanov, delež Jugoslovanov v diviziji s sedežem v Messini pa je 30 odstotkov. Piscec Istre je na podlagi teh podatkov zaključil, da eno divizijo sestavljajo samo »naši ljudje«, ki jih hoče Italija prve poslati v ogenj (Istra, 22. 2. 1935). Koliko slovenskih fantov in mož je bilo mobiliziranih zaradi vojne v Etiopiji, bi le težko izvedeli, saj v italijanskih virih niso registrirani po narodnosti. Istra navaja podatek, da jih je bilo do septembra 1935 mobiliziranih dvanajst tisoč, vendar poudarja, da vest ni preverjena (Istra, 20. 9. 1935).

Med mobilizacijo fantov za vojno v Afriki naj bi prihajalo tudi do demonstracij in incidentov. Mobilizacija naj bi bila marsikdaj nasilna. Dogodilo naj bi se, da so ljudi pobrali kar na ulici, tako da se niso imeli časa niti posloviti od domačih (Istra, 22. 2. 1935). Do velikih demonstracij je prišlo v začetku leta 1935, ko je veliko število nabornikov v spremstvu svojcev in prijateljev prepevalo prepovedane slovenske pesmi in vzklikalo: »Dol s fašizmom.« Zaradi tega je prišlo do pretepa med fašističnimi miličniki in vpoklicanimi vojaki (Istra, 25. 5. 1935).

Istra je večkrat poročala o boleznih in neznosnih razmerah v Afriki, zaradi česar se ljudje od tam vračajo z omračenim umom in pohabljeni. Starejši Penko iz Ratečevega brda naj bi v Afriki zbolel za gobavostjo, zaradi česar so ga tam poslali med gobavce (Istra, 25. 10. 1935). Fantje, ki so se vračali iz bojišča domov, naj ne bi smeli govoriti, kaj so doživeli v Afriki, sicer so bili kaznovani.

Italijanska oblast je strogo nadzorovala vse, kar je bilo izrečenega o vojni, kaznovala pa je že vsak najmanjši javno izraženi dvom v fašistično zmago. Tako naj bi nek trgovec, ki je v trgovini strankam pripovedoval, da je po radiu slišal slabe novice o položaju italijanske vojske v Abesiniji, za kazen dobil tri leta konfinacije (Istra, 10. 1. 1936). Nek drugi moški iz Milana naj bi v trafiki rekel: »Abesinija je trda kost,« in že čez pol ure so ga fašisti prijeli (Istra, 14. 2. 1936).

Prve smrtne žrtve med Primorci¹² zaradi vojne je Istra zabeležila že kmalu po začetku mobilizacije. Kmalu po izkrcanju v Afriki naj bi umrla Močnik iz Kanomlje in še neki fant, doma iz Črnega Vrha nad Idrijo. Že junija je zaradi sončarice umrl Stanko Torjan iz Trsta (Istra, 20. 9. 1935). Primorske žrtve Afrike so bili še Ernest Fajdiga iz Versarja v Istri (Istra, 21. 2. 1936), Evgen Pec iz Škocjana ob Soči, Josip Ivančič iz Matulj, Mirko Pužar iz Salamunišča pri Gračišču v Istri (Istra 7. 3. 1936), Maks Istanič (Istra, 13. 3. 1936), Franc Grohar iz Doberdoba, Franc Bajt iz Gorice,

¹² Istra ne ločuje slovenskih in hrvaških žrtev, ampak pripadnike obeh narodov imenuje Primorci.

Angel Babič iz Pulja, Viktor Kozlovič iz Buj, Oton Pekarari iz Ronkov, Josip Božič iz Vipave, Atilij Vižintin iz Trsta, Peter Kervatin iz Vižinjana, Bruno Mirkovič iz Zadra, Andrej Zavidovič iz Kanala (Istra, 24. 4. 1936), Ernest Pavletič iz Rocola, Karel Vidmar iz Idrije, Ivan Fabeto (Kovačič?) iz Št. Petra na Krasu, Ivan Tronka z Reke, Andrej Batič iz Postojne in Ludvig Kogej iz Spodnje Idrije (Istra, 10. 7. 1936).

Slovinci in Hrvatje, ki so odhajali v Abesinijo, so bili tudi prostovoljci v vrstah fašistične milice. Natančnih podatkov, koliko je bilo med fašisti Slovencev, ni, iz časopisja je mogoče izvedeti le za nekatera imena fantov, ki so se kot prostovoljci prijaviли za pot v Afriko ali pa so padli na bojiščih. Fašisti so slovenske fante, ki so padli v vrstah fašistične milice, povzdigovali v junake, jim v Julijski krajini pripravljali ceremonije in jih hvalili, češ da lahko računajo na zvestobo svojih novih državljanov. Namen tega početja je bil verjetno ponižati in podžgati nemočne narodno zavedne Slovence in Hrvatje. Tako si je spominsko obeležje na hiši »fašija« v Idriji zaslužil Fortunat Razpet (Istra, 14. 2. 1936), v vrstah fašistične milice pa je padel tudi Alojz Gatej iz Novakov pri Cerknem (Istra, 21. 2. 1936). Padli fašisti so bili tudi Anton Žvokelj iz Manč, Valentin Habe iz okolice Idrije in Viktor Colja iz Komna (Istra, 7. 3. 1936). »Z velikimi častmi so jih dostojno počastili,« je o padlih slovenskih fašistih zapisal pisec Istre in se vprašal: »Kaj bo pa z ostalimi padlimi? Morda jih bodo dostojno zamolčali« (Istra 28. 2. 1936).

Poleg vojaštva so v vzhodno Afriko prihajali tudi delavci prostovoljci. Ti so v zaledju fronte gradili infrastrukturne objekte. Med delavci prostovoljci naj bi še posebej kosili bolezen in smer. V začetku vojne naj bi bilo predvsem v Eritreji 61.000 delavcev (Ponedeljski Slovenec, 7. 1. 1936). Čeprav so se delavci za delo v Afriki prijavljali prostovoljno, jim tega zveza emigrantskih društev v glasilu Istra ni nikoli očitala. V Afriko so večinoma odhajali brezposelni ljudje, ki jih je v odhod prisilila revščina. Število delavcev slovenske narodnosti naj bi se povečalo predvsem po osvojitvi Abesinije. Oblasti na Goriškem naj bi njihovim prošnjam dajale prednost pred Italijani, češ da so močni, vajeni težaškega dela, njihov odhod pa se je skladal tudi s politiko favoriziranja emigracije v korist poitalijančevanja drugorodcev (Kacin Wohinz, 1997: 129).

Koliko delavcev v Afriki naj bi bilo slovenske in hrvaške narodnosti, zopet izvemo iz glasila Istra, ki pa je sporočalo le približne ocene. Število naj bi se gibalo med 1651 v marcu 1937 in 523 v juniju 1938. Od začetka leta 1936 do konca leta 1938 naj bi v vzhodni Afriki umrlo 44 delavcev iz Julijske krajine, od tega naj bi bilo

26 umrlih slovenske in hrvaške narodnosti. Ker so delavci v Afriko odhajali le za določen čas, se tam menjavali, po končani vojni pa so na delu v Afriki ostali tudi nekateri vojaki, je skupno število delavcev težko ugotoviti. Istra ocenjuje, da je iz Julijske krajine in Zadra odšlo v Afriko 4305 delavcev, od tega 2580 Slovencev in Hrvatov (Istra, 3. 9. 1938).

3.1.2 Dezertiranje v Jugoslavijo

Vpoklicu v vojno so se številni vojaki izognili tako, da so pobegnili čez mejo v Jugoslavijo. Poleg Slovencev in Hrvatov naj bi pred mobilizacijo zbežali tudi nekateri italijanski vojaki. V Jugoslavijo naj bi po podatkih angleškega časopisa Times do začetka februarja 1936 prebegnilo 1300 fantov, od tega naj bi jih približno tisoč ostalo v Sloveniji, med njimi tudi 40 do 60 Italijanov (Istra, 1. 2. 1936). Mnenja o tem, ali fante spodbujati k prebegu čez mejo ali jim svetovati, naj gredo v vojno, so bila med vodstvom narodne manjšine deljena. Emigrantska organizacija je prebege čez mejo spodbujala, tržaško politično vodstvo ilegalnega slovenskega narodnega gibanja¹³ pa se je sestalo prav z namenom odločiti se, kako naj Slovenci ravnajo ob mobilizaciji. Dorče Sardoč, član tega vodstva, je menil, da bi morali moški ostati v Italiji.

Dolgo smo razpravljali, ali naj ti fantje zbežijo ali naj gredo v vojsko. Trije iz odbora so sprejeli tezo emigrantske organizacije, češ kaj bodo hodili Slovenci in Hrvatje gradit imperij in umirat v Afriko. Sam pa sem gledal drugače na ta problem. 'Recimo, da jih bo šlo, vzemimo srednje število, tristo ali štiristo – koliko jih bo ubitih? (...) Vsi ne bodo padli (...), ker abesinska vojna verjetno ne bo tako huda, kot je bila svetovna, ko so s topovi streljali cele regimente. Nekaj jih bo padlo, a tisti, ki ostanejo pri življenju, se bodo vrnili, se poročili in imeli bomo tristo slovenskih družin. Če gredo čez mejo, pa bodo dekleta ostala neporočena. Torej ne izgubimo samo tristo ali štiristo fantov, izgubimo štiristo mož in družin.' Hudičeva debata se je razvnela, saj ni bilo

¹³ Pobudo za ustanovitev tega odbora sta sredi leta 1934 dala dr. Angelo Kukanja in dr. Dorče Sardoč. Petčlanski odbor je deloval v strogi tajnosti, reševal pa je v glavnem načelne probleme, saj so bili v odboru trije družinski očetje, ki z udeležbo v protifašističnih akcijah niso mogli tvegati razkritja ni visokih kazni. (Sardoč, 1998: 102-103)

prijetno pošiljati fantov v Abesinijo. Mnogi od njih so se pozneje vrnili bolni in so zgodaj umrli, tudi brat moje poznejše žene. (...) Po daljšem obotavljanju so me pooblastili, da grem v Ljubljano prepričevat organizacijo, naj spremeni svoje stališče. Naslednjo soboto sem šel v Ljubljano, sklical tam ljudi in jim razložil svoje mnenje. Kdor noče v vojsko, naj zbeži, ampak stališče organizacije naj bo, da ostanejo v Italiji (Sardoč, 1998: 108–109).

Italijanski konfident je v poročilu italijanski ambasadi v Beogradu sporočil, da je do začetka vojne zbežalo v Jugoslavijo vsega 632 mož, od tega jih je bilo 482 v Dravski banovini ali Sloveniji, 92 v Savski ali Hrvaški, v Donavski 20, posamezniki pa so bili tudi v drugih banovinah. Med prebežniki so bili tudi Italijani iz notranjosti države in iz Julijske krajine. Za prvo pomoč prebežnikom je jugoslovanska vlada namenila 12 tisoč din, 347-im pa je priskrbelo delo. Dezerterji so bili razdeljeni na dve skupini: prava je bila vezana na emigrantsko društvo Tabor v Ljubljani, druga pa na zagrebški društvi Prehrana in Istra. Društva so jim priskrbelo hrano in prenočišče. Italijanski viri naj bi poročali tudi o tem, da so bili mnogi dezerterji internirani, da so jih domačini grdo gledali, delodajalci pa izkoriščali njihov težak položaj in jih plačevali samo s prehrano (Kacin Wohinz, 1997: 130–131).

Osrednje društvo, ki je v Ljubljani nudilo zatočišče italijanskim emigrantom, je bilo delavsko podporno in prosvetno društvo Tabor. Društvo Tabor je za fante, ki so jih imenovali kar Abesinci, uredilo 'Primorski dom'. Dom so pod vodstvom odbornikov društva Tabor upravljali prebežniki sami; sami so si kuhali ter sami skrbeli za red v hiši in vrt. Dom je lahko sprejel dvesto ljudi, ki so ostali tam le za nekaj dni, nato pa so jih funkcionarji napotili naprej in napravili prostor za nove prebežnike (Istra, 7. 3. 1936; Čermelj, 1972: 45).

Istra je poročala, da so v nekaterih vaseh pogrešali fante, ki so pobegnili od »vojaške suknje«, iz prebiranja Istre pa izvemo tudi, da so se Italijani maščevali nad družinami, katerih sinovi so pobegnili čez mejo. Na ilirskobistriškem so na primer fašisti vzeli licenco gostilničarju Tomažiču iz Trnovega. Ker ta še sam ni vedel, kaj je naredil narobe, je sklepal, da so se hoteli s tem maščevati za beg njegovega sina Josipa (Istra, 24. 4. 1936).

3.1.3 Vpliv vojne na življenje v Julijski krajini

Vojno je močno občutil tudi tisti del slovenskega in hrvaškega prebivalstva, ki je ostal v Julijski krajini. Gospodarske sankcije, ki jih je proti Italiji uvedlo Društvo narodov, so povišale cene živil, omejena je bila prodaja določenih artiklov, za pokrivanje stroškov vojne pa so fašisti organizirali zbiranje dragih kovin.

Avgusta 1935 je bil na osnovi posebnega dogovora o recipročnosti med Jugoslavijo in Italijo dovoljen uvoz jugoslovanskih listov. Ker je bilo izhajanje listov v slovenskem in hrvaškem jeziku ukinjeno že leta 1929, so ljudje po šestih letih zopet množično kupovali jugoslovanske liste, kar pa je motilo fašiste. Tako se je večkrat zgodilo, da so morali prodajalci teh časopisov spiti večjo količino ricinusovega olja. Napad na Etiopijo in uvedba gospodarskih sankcij proti Italiji je bila dobra pretveza, da so Italijani kljub veljavnemu meddržavnemu dogovoru prepovedali prodajo jugoslovanskih časopisov (Čermelj, 1965: 133–134).

V času gospodarskih sankcij je bila zelo odmevna akcija zbiranja zlata in ostalih dragih materialov za državo. Darovano zlato je Banca d'Italija pretapljala v denar. Oblast se je odločila za posebno akcijo zbiranja zlatih poročnih prstanov. V zameno za darovane prstane so zakonci dobivali železne obročke, ki so jih morali blagoslavljati duhovniki. Darovanje zlatih poročnih prstanov je bilo verjetno tudi simbolno dejanje, saj so ljudje z darovanjem pokazali, da so državi zvesti tako kot svojemu zakonskemu partnerju.

Istra je poročala, da je svoje zlato, verižico za naprsni križec in vatikanski zlatnik, daroval tudi goriški nadškof Margotti. Škof je poudaril, da zaradi svojega osebnega uboštva nima zlata, zato pa bo domovini daroval svoje molitve. Sporočil je, da je po župnijah naročil molitve za zmago italijanskega orožja. Margotti je svoje zlato domovini daroval ravno ob peti obletnici smrti škofa Sedeja (Istra, 3. 12. 1935).

Kljub poudarjanju, da je darovanje zlata prostovoljno dejanje, pa so fašisti ljudi nadzorovali in jih priganjali, da so državi odstopili svoj nakit in druge izdelke iz plemenitih kovin. Zlato in druge drage materiale so zbirali posebni uradi, od hiše do hiše pa so hodile tudi za to pooblašcene osebe, ki so imele posebne izkaznice fašistične stranke. Istra (17. 1. 1936) je poročala, da je na Pivškem po domovih hodila fašistična učiteljica v spremstvu občinskega sluga. Ena od žena naj bi učiteljici namesto poročnega ponudila dva druga zlata prstana. Učiteljica je to odklonila, »češ izroči poročni prstan in s tem dokaži, da si zvesta državi kot svojemu možu.« Neka

druga žena je učiteljico zapodila z besedami, da je že dovolj žrtvovala, ko sta na bojišče v Afriko odšla dva njena sinova. Tretji, ki ni hotela oddati prstana, je učiteljica zagrozila, da bo njen mož izgubil delo.

Uradna poročila o akciji zbiranja dragih kovin in surovin so govorila o njenem izrednem uspehu tudi med drugorodnim prebivalstvom. Rezultati zbiranja dragih kovin in surovin naj bi bili po podatkih časopisa *Il Popolo di Trieste* sledeči: Trst je do konca leta 1935 oddal 310 kilogramov zlata, 950 kilogramov srebra, 550 ton železa, 45 kvintalov bombaža, 1030 kilogramov bronca, 12 kvintalov bakra in 60 kvintalov mešanih metalov (Kacin Wohinz, 1997: 133).

Po celi Italiji je bilo organizirano proslavljanje začetka in konca vojne v Abesiniji ter tamkajšnjih italijanskih uspehov. Da so se ljudje udeležili ceremonij, so morali fašisti uporabiti tudi prisilne metode. Istra poroča o dogodku na ilirskobistriškem, ko so ob začetku vojne uporni Slovenci fašistom preprečili poslušanje radijskega prenosa Mussolinijevega govora. V ilirskobistriškem Casa del fascio so se zbrali šolski otroci, trgovci, obrtniki, predvsem pa vojaštvo, fašisti in priseljenci. Ko je radio napovedal Mussolinijev govor, je prišlo do izpada elektrike po vsem Trnovem in Ilirski Bistrici. Zaradi tega dogodka so fašisti aretirali mladeniče iz Knežaka in okoliških vasi, kajti ugotovili so, da je nekdo z žico, ki jo je vrgel preko električnega voda, povzročil kratek stik (Istra, 10. 10. 1935).

Po koncu vojne je Cerkev zmago v Etiopiji in proglasitev Rimskega imperija blagoslovila z obveznimi slavnostnimi mašami in zvonjenjem. V Julijski krajini je bilo mnogo prijav duhovnikov, ker niso naročili zvonjenja, se niso udeležili javnih zborovanj ob napadu in zmagi, so odklonili darovanje slovesne maše v čast vojnemu pohodu ali pa niso hoteli blagosloviti železnih obročkov, ki naj bi jih zakonci nosili namesto zlatih poročnih prstanov. Brez zadržkov je po padcu Addis Abebe mašo v zahvalo za zmago v Abesiniji daroval goriški nadškof Margotti, ki je po župnijah dal tudi razglas, naj proslavijo italijanski vojaški dosežek. Ob zavzetju Addis Abebe naj bi bili ljudje marsikje prisiljeni, da so se udeležili proslav. V slovenskem delu Julijske krajine naj bi bila ukazana prisilna mobilizacija vsega prebivalstva. Tiste, ki niso prišli, so fašisti pretepli in jim dali piti ricinusovo olje. »Nekemu mesarju v Postojni so pobili okna, ker ni pravočasno razobesil zastave,« je poročala Istra (22. 5. 1936).

Abesinska vojna je nedvomno zaznamovala trideseta leta prejšnjega stoletja v Julijski krajini. Afriška bojišča so terjala žrtve med Slovenci, nastala pa je tudi

nepopravljiva škoda za zdravje mnogih udeležencev. Mnogi vojaški obvezniki so se pred vojno umaknili v Jugoslavijo, tu pa so prišli v neznano okolje, kjer so nanje marsikdaj gledali s prezirom, in so se morali boriti za golo preživetje. Tisti, ki so ostali na svojih domovih v Italiji, so bili podvrženi strogemu nadzoru, veliko je bilo konfinacij in drugih ukrepov za tiste, ki so povedali kaj proti vojni, na ljudi so pritiskale gospodarske sankcije in fašistične propagandne akcije, kot je bilo zbiranje dragih kovin in surovin. Pa so vsi ti pritiski in njihovo trpljenje dobili svoj odmev v slovenskem tisku na jugoslovanski strani meje?

3.2 SLOVENEK IN JUTRO O ABESINSKI VOJNI

Preden se posvetim primerjavi poročanja časopisov Slovenec in Jutro o Primorcih v vojni, pogledjmo, kako sta časopisa poročala o vojni sami in pripravah nanjo. O tem sta časopisa objavljala številne članke, v katerih sta spremljala dogajanje že od začetka stopnjevanja napetosti med Italijo in Abesinijo. Časopisa sta izčrpno poročala o mednarodnem diplomatskem dogajanju, jalovih prizadevanjih Društva narodov za mirno razrešitev spora, predlogih Anglije in Francije za pomiritev, stopnjevanju napetosti med Anglijo in Italijo zaradi ogrožanja britanskih interesov v vzhodni Afriki, nevarnosti vedno močnejše Nemčije ... Kljub številnim člankom, ki so bili pogosto objavljeni na najbolj izpostavljenih straneh Slovenca in Jutra, se v svojih komentarjih in uvodnikih nista jasno opredeljevala za ali proti vojni oziroma za ali proti fašizmu. Poročila časopisov so bila povzeta po tujih tiskovnih agencijah, objavljene so bile tudi številne reportaže tujih dopisnikov iz Abesinije, ki so Italijo pogosto kritično prikazale, vendar pa je tako v Slovencu kot v Jutru o vojni v Abesiniji zelo malo avtorskih člankov domačih novinarjev.

3.2.1 Odnosi med Italijo in Jugoslavijo

Za opazovanje poročanja jugoslovanskega tiska o abesinski vojni je treba upoštevati tudi tedanje odnose med Italijo in Jugoslavijo, ugotavlja Milica Kacin Wohinz. Odnosi med državama so bili konec leta 1934 zelo napeti. V začetku leta 1935, ko je italijanskega veleposlanika v Jugoslaviji Carla Gallija zamenjal Guido Viola, so se odnosi med državama začeli izboljševati. Viola je v svojem poročilu o odnosih med državama italijanskemu zunanjemu ministrstvu zapisal, da so bili med

8. oktobrom in sredino decembra 1934 odnosi zaradi uboja jugoslovanskega kralja Aleksandra I.¹⁴ na najbolj kritični točki (Kacin Wohinz, 1997: 125).

Marca 1935 je Mussolini prek veleposlanika Viole Jugoslaviji ponudil prijateljstvo, ki ga je jugoslovanska oblast sprejela. Albert Mousset je takrat v *Journal des Debates* odnose med Jugoslavijo in Italijo razdelil na štiri obdobja. Prvo obdobje je trajalo do sklenitve prijateljske pogodbe 27. 1. 1924, zanj pa so bili značilni številni neposredni spori, kot so razmejitve med državama, vprašanje Reke, šolstvo in morska plovba. Za drugo obdobje, ki je trajalo do leta 1926, je bilo značilno popuščanje napetosti, vendar pa je v resnici šlo za »premirje med dvema vojnama«. Napetost je dosegla višek, ko je Italija s tiranskim paktom segla po Albaniji. Tretje obdobje je trajalo od jeseni 1926 do leta 1933, v tem času je naraščalo rivalstvo med državama. Četrta doba je bila doba obojestranskega čakanja, pisec članka pa je upal, da se ta doba končuje s ponujenim prijateljstvom. »Mussolini je z najnovejšim korakom v Belgradu zaključil to četrto dobo čakanja ter otvoril novo, ki naj omogoči lojalno sodelovanje na gospodarskem in političnem področju (...)« (Ponedeljski Slovenec, 18. 3. 1935).

Zaradi ponujenega prijateljstva je napetost med državama popustila, nato pa je vojna v Etiopiji zopet poslabšala meddržavne odnose. Jugoslavija je namreč pristopila k izvajanju gospodarskih sankcij proti Italiji, kljub temu da je prekinitev trgovine s sosednjo državo slabo vplivala na jugoslovansko gospodarstvo. Ponujenega prijateljstva med državama pa jugoslovanska oblast ni želela skaliti s svojim tiskom. Da je ta svojo nalogo varovanja dobrih odnosov med državama opravil zadovoljivo, pričajo besede notranjega ministra Antona Korošca, ki jih je ob italijanski zmagi v Abesiniji izrekel na seji banovinskega odbora JRZ v Ljubljani: »Ves čas abesinske vojne je bila naša javnost rezervirana in korektna, priznati pa moramo, da je bila enaka tudi italijanska javnost nasproti nam. Želimo, da tudi v bodoče ostanejo med nami odnošaji dobrih in korektnih sosedov« (Slovenec, 12. 5. 1936).

¹⁴ 9. oktobra 1934 je bil jugoslovanski kralj Aleksander I. med državnim obiskom v Franciji žrtev atentata. Umorili so ga ustaši, hrvaški ekstremistični nacionalisti. Čeprav ni trdnih dokazov, naj bi bil v umor vpleten tudi Mussolini, ki je ustaše stalno in neprikrito podpiral. (Pirjevec, 1995: 74)

3.2.2 Slovenec o Slovencih v vojni

Ljubljanski dnevnik Slovenec je o Primorski poročal v svoji ponedeljkovi izdaji Ponedeljski Slovenec. V stalni rubriki »Od Soče čez Zilo« je o Primorcih prinašal le vsakdanje novice, med katerimi so bile le redke posvečene življenju med vojno in vojakom, vpoklicanim na abesinsko fronto. Bralce je sicer informiral o draginji, ki je bila posledica gospodarskih sankcij proti Italiji, o nabiralnih akcijah zlata za financiranje vojne in države, navajal pa je tudi nekatera imena padlih na afriških bojiščih, vendar o vsem tem dogajanju ni prinašal komentarjev in mnenj.

Med prebiranjem vesti o Primorcih bralec lahko dobi celo vtis, da so bili vsi pripadniki slovenske in hrvaške manjšine naklonjeni italijanski politiki. Zelo nekritične so na primer vesti o zbiranju zlata za državo. Ponedeljski Slovenec je poročal, da častniki, športniki in drugi poklanjajo svoja zlata odlikovanja »na oltar domovine«. Fašistično tajništvo, ki zbira darove, se zanje zahvaljuje, obenem pa prosi darovalce, naj svoje darove izročajo neposredno narodni banki (Ponedeljski Slovenec, 21. 10. 1935). Svojo darežljivost je pokazal tudi goriški nadškof Margotti, katerega pismo je tako kot Istra povzel tudi Ponedeljski Slovenec. »Kakor zatrjujejo listi, so ljudje neprekosljivi v požrtvovalni dobrohotnosti. Vsi se hočejo do kraja boriti za zmago Italije« (Ponedeljski Slovenec, 23. 12. 1935). Svojo zlato medaljo, ki jo je dobilo zaradi »mučeništva in zaslug«, je ob nabirki dragih kovin podarilo tudi mesto Gorica (Ponedeljski Slovenec, 30. 12. 1935).

Glede oddajanja poročnih prstanov Slovenec (7. 1. 1936) piše, da »menda kmalu ne bo nobenega poročenca več, ki ne bi žrtvoval svojega prstana«. Decembra leta 1935 naj bi fašistična organizacija samo na Goriškem nabrala 26.300 kilogramov zlata, 15.231 zlatih prstanov, kar je poročevalec ocenil kot zelo skromno, in 227.950 kilogramov srebra (Ponedeljski Slovenec, 13. 1. 1936). Če te podatke primerjamo s tistimi, ki jih je za Trst objavil Il Popolo di Trieste, lahko ugotovimo, da so bili podatki Slovenca verjetno močno pretirani in nerealni. »V seznamu darovalcev, ki izhajajo v primorskih listih, najdemo sploh veliko slovenskih imen iz vseh krajev Primorja,« je o zbiranju zlata poročal časopis (Ponedeljski Slovenec 7. 1. 1936), vendar pa se pisec ni vprašal, zakaj toliko Slovencev daruje svoje zlato in drage materiale – gre res za splošno naklonjenost in podpiranje vojne, ali so v to prisiljeni zaradi nadzora in groženj fašistov.

Iz Slovenca (14. 10. 1935) izvemo, da so bile ob zavzetju Aduve velike manifestacije. Največja manifestacija naj bi bila v Trstu, podobne prireditve so bile tudi na Krasu, nič pa ne piše na primer o tem, ali so se ljudje teh manifestacij udeleževali prostovoljno in kakšno je bilo vzdušje na njih. V isti številki piše, da je imel Peter Bentivoglio iz frančiškanskega reda govor o Abesiniji, v katerem je vse poslušalce navdušil za Dučeja in za vojsko zoper Abesince. Bralci časopisa pa niso izvedeli, kdo so bili poslušalci predavanja; so bili to le člani fašistične stranke, ki jih verjetno ni bilo težko navdušiti, so se predavanja udeležili prostovoljno ipd.

Med kratkimi vestmi iz Julijske krajine, ki italijansko imperialno vojno osvetljujejo iz temne strani, je vest, da v Italiji prihaja do številnih aretacij ljudi, ki so izrekli kaj proti vojni (Ponedeljski Slovenec, 10. 2. 1936). Po Krasu naj bi po poročanju časopisa hodil tudi Grazioli¹⁵ v spremstvu fašistov in kontroliral, kdo bere slovenske časopise. Ljudje so mu ugovarjali, da je vlada dovolila branje jugoslovanskega tiska, Grazioli pa je odgovoril: »Vlada v Rimu je res dovolila, a mi tukaj absolutno tega ne bomo trpeli« (Ponedeljski Slovenec, 30. 12. 1935). Časopis je poročal tudi, da je bilo približno 400 vojaških dezerterjev v angleški koloniji Kenija; med njimi je bilo tudi nekaj Jugoslovancev in Tirolcev (Ponedeljski Slovenec 24. 2. 1936).

O Slovenskih vojaki je Ponedeljski Slovenec (21. 10. 1936) zapisal: »Veliko slovenskih fantov, baje okoli 30 % je v 70., 81., in 83. polku divizije 'Gavinana', ki se je borila pri Adui. Največje boje je imela divizija na poti čez reko Mareb in na strmih klancih pri Daro Takle ter pri zavzetju mesta Adua, kjer se je posebno odlikoval 84. polk. Koliko znašajo izgube, še ni znano.« Sicer pa je časopis večkrat poročal o izgubah med slovenskimi fanti. Med primorskimi vojaki in delavci je zabeležil naslednje žrtve: Leopold Podgornik (Ponedeljski Slovenec, 17. 1. 1936), Anton Svetel iz Manč pri Vipavi, Valentin Habe iz Spodnje Idrije, Viktor Colja iz Komna (za Habetom in Coljo sta bili tudi slovesni zadušnici, vendar sta bila oba fanta »dobra Slovenca«), Jožef Ivančič iz Matulj pri Opatiji, Franc Grohar iz Doberdoba, Pec iz Škocjana ob Soči, Andrej Boltar iz Trsta (Ponedeljski Slovenec 2. 3. 1936), Viktor Kozlovič iz Buj v Istri (Ponedeljski Slovenec, 16. 3. 1936), Jurij Kuzma iz Pirana (Ponedeljski Slovenec 4. 5. 1936), Viktor Horvatin iz Vižnjana v Istri, Franc Bajt iz Ponikev, Jožef Božič iz Budanj v Vipavski dolini, Angel Babič iz

¹⁵ Emilio Grazioli je bil tržaški pokrajinski sekretar fašistične stranke. Leta 1941 je prevzel v upravljanje Ljubljansko pokrajino, saj je postal njen visoki komisar (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2002: 65, 85).

Pulja. Padel je tudi Ivan Vitek, doma iz Krnice, ki je bil organiziran pri fašistih (Ponedeljski Slovenec, 23. 3. 1936). Izvemo tudi za Fortunata Razpeta, ki je bil član fašistične milice, po smrti na abesinskih bojiščih pa so mu fašisti v Idriji postavili spomenik (Ponedeljski Slovenec, 3. 2. 1936). Zaradi bolezni so umrli: Franc Likar iz Dolnje Otlice na Goriškem, Ludvik Kogej iz Spodnje Idrije (Ponedeljski Slovenec, 25. 5. 1936) in Andrej Batič iz Postojne (Ponedeljski Slovenec, 7. 6. 1936). Kot je razvidno iz časopisa, se je maš zadušnic za preminulimi fanti udeleževal tudi pokrajinski prefekt in fašistično vodstvo, ob smrti nekaterih fantov pa je sožalje staršem izrekel sam Badoglio. Pri naštevanju imen ni vedno jasno razvidno, ali so bili padli fantje iz vrst fašistične milice ali mobilizirani vojaki.

Enemu od bataljonov črnih srajc je v Afriko pisal škof Fogar. V pismu je pozdravil častnike in legionarje tržaške in istrske province. »Pravi, da jih spremlja vedno z molitvami ter da je v duhu ob njihovi strani kakor njihove matere, žene in zaročenke. Želi, da bi se vrnil v domovino ovenčani z lovorjem kot zmagovalci,« je Fogarjeve besede povzel časopis (Ponedeljski Slovenec, 14. 4. 1936).

Po razglasitvi italijanske zmage v Abesiniji naj bi bilo za skupinsko poslušanje Mussolinijevega govora po radiu »mobiliziranih« 160 tisoč ljudi, po hribih pa so goreli kresovi. V Trstu se je slovesnosti na trgu Unità udeležilo približno 50 tisoč ljudi, v stolni cerkvi sv. Justa pa je imel sveto mašo in »patriotičen« nagovor škof Fogar. Ob zavzetju Addis Abebe je vernike nagovoril tudi nadškof Margotti. Poveličeval je zmago italijanskega orožja, »ki je pripravilo udejstvitev ogromnega programa Duceja, kateri stremi za rimskim mirom. Nato je blagoslovil vse vodje italijanskega naroda, ki so k tej zmagi doprinesli, pa vse italijansko ljudstvo, ki bo nadaljevalo pot k onim visokim ciljem, katere je Italiji pokazal sam Bog.« Takšne proslave je nadškof odredil za vse province (Ponedeljski Slovenec, 11. 5. 1936).

Čeprav je časopis Slovenec poročal premalo kritično, pa zaradi tega ne morem trditi, da je namerno izvajal fašistično propagando, saj je objavljal tudi vesti, ki so fašizem prikazovale v slabi luči. Menim, da se je časopis tako zelo omejil le na funkcijo obveščanja, da je vesti le posredoval, ni pa raziskoval njihovega ozadja in informacij soočal med seboj. Posledica tega je bila, da so bralci Slovenca iz časopisa sicer izvedeli marsikaj, niso pa si mogli ustvariti celostne podobe o dogajanju v Julijski krajini.

Verjetno je bila razlog za nekritičnost tudi katoliška usmeritev časopisa. Vojno je odkrito podpiral škof Margotti, ki mu kot visokemu predstavniku Cerkve

časopis Slovenec ni oporekal. Dvomiti v pravilnost škofovih besed in dejanj je bilo za ustvarjalce katoliškega časopisa verjetno nesprejemljivo¹⁶.

3.2.3 Jutro o Slovencih v vojni

Dnevnik Jutro je o Slovencih in Italijanih poročal bolj kritično kot Slovenec. Februarja 1935 je Mariborski večernik Jutra objavil članek *Slovenci in Hrvatje v abesinski klavnici*, v katerem je opozoril, da se bodo jugoslovanski fantje borili v prvi bojni črti. Proti temu je po trditvah Jutra že protestirala italijanska protifašistična emigracija v Parizu, ki je obvestila abesinsko vlado, naj bo na to pozorna in naj Slovence in Hrvate obravnava drugače ter v ta namen najame posebne tolmače (Kacin Wohinz, 1997: 126).

Čeprav je tudi pisanje liberalnega Jutra o Primorcih namenjeno bolj obveščanju kot kritičnemu poročanju in komentiranju dogajanja, pa je vseeno med vrsticami mogoče razbrati zavzemanje za rojake na drugi strani meje. O narodni manjšini je časopis poročal v posebni rubriki, ki ni bila vedno na isti strani, ni bila stalna, pa tudi njen naslov se je spreminjal. V rubriki je Jutro obveščalo o različnih dogodkih v Julijski krajini, tudi na primer o tem, da je zapadel prvi sneg.

Jutro je stalno poročalo o mobilizaciji vojakov iz Julijske krajine. O manifestacijah, ki so jih pripravili v Julijski krajini ob začetku vojne in padcu Aduje, je novinar napisal, da je bila udeležba na njih obvezna za vso šolsko mladino, za vse delavstvo in meščanstvo, ki je včlanjeno v sindikate, za vse člane fašističnih in strokovnih organizacij itd. (Jutro, 9. 10. 1935). Časopis je poročal tudi o kolonialni propagandi na Krasu in propagandnih predavanjih, ki naj bi v ljudeh vzbudila zanimanje za Afriko. Prvo od tovrstnih predavanj naj bi bilo v Sežani. »Udeležba je bila obvezna za vse Sežance, ki so vpisani v stranko. Dejansko so se ga ti udeležili skoraj polnoštevilno« (Jutro, 12. 10. 1935). Čeprav pisec ni navedel imena stranke, katere člani so se morali udeležiti predavanja, lahko sklepamo, da je šlo za fašistično stranko.

¹⁶ Primer, kako je časopis zagovarjal dejanja škofa Margottija, najdemo v Ponedeljskem Slovencu 3. 8. 1936. Nadškof je birmoval v Vipavi in začel pridigati v italijanščini. Takrat je s kora zavpilo 28-letno dekle, o kateri je pisec poudaril, da je bilo znano kot slaboumno: »Slovenci smo, niti enega Italijana ni, slovensko govorite.« Nadškof je po tem dogodku zapustil prižnico in po koncu obreda hitro odšel. Pisec je še opozoril na šibko zdravje nadškofa, ki je bil dober in se je zavzel, »da se ne kaznuje slaboumne revice«.

Jutro je poročalo tudi o vplivu gospodarskih sankcij Društva narodov in o zbiranju zlata za državo. Tako naj bi v Idriji učenci 5. razreda ljudske šole zbrali nekaj zlata in ga poslali goriškemu pokrajinskemu tajniku fašistične stranke. Učitelj Giordani je dodal pismo, v katerem so se podpisali vsi učenci, ki so darovali zlato. »Med njimi je tudi 11 letni Ivan Repulus, katerega oče je pred leti v konfinaciji na Liparskih otokih umrl.« (Jutro, 9. 11. 1936) Časopis je poročal tudi, da so med zbiranjem prostovoljnih prispevkov za vojno fašisti pri pobiranju železa domačinom poleg »stare šare« pobrali tudi čisto uporabne predmete. Zaradi tega so domačini v Temenici na Krasu protestirali, fašisti pa so tri aretirali (Jutro, 19. 1. 1936). Zaradi gospodarskih sankcij je bil v Italiji poostren režim, oblast je bila stroga tudi do narodnih manjšin, aretacije Slovencev pa so bile še bolj pogoste (Jutro, 29. 12. 1935).

Jutro (30. 10. 1935) je objavilo tudi nekatere vesti o primorskih fantih in možeh, ki so odšli v Afriko. Prvi slovenski vojak, ki je umrl zaradi italijanske imperialne vojne, naj bi bil 22-letni Lojze Markuž iz Nabrežine. Še pred odhodom v Afriko je umrl zaradi sončarice. Iz iste številke Jutra izvemo tudi, da so pisma fantov iz vzhodne Afrike prihajala poredko in z veliko zamudo, kar naj bi bilo zaradi velike razdalje razumljivo, vsa pisma brez izjeme pa so bila napisana v italijanščini. O postavitvi spomenika Srečku Raspetu iz Idrije, ki je v Abesiniji padel kot član fašistične milice, je Jutro zapisalo: »Kakor pravijo listi, je Raspet prvi goriški bojevnik, ki je padel na vročih afriških tleh. Medtem pa je ljudstvo na goriškem dejansko izgubilo že več svojih zvestih sinov, le da njim niso postavili ne kamna na grob, kaj šele spomenika v njih rojstnem kraju, čeprav je bila morda njih žrtev in njihovo samozatajevanje mnogo mnogo večje. In bolje je tako« (Jutro, 14. 2. 1936).

Ostale smrtne žrtve med slovenskimi vojaki in delavci v Afriki, ki jih je zabeležil časopis, so bile: 37-letni Franc Podgornik iz Čepovana, ki je delal v Eritreji v gradbenem podjetju (Jutro 16. 2. 1936), 25-letni korporal Rudolf Bon iz Bilj, ki je podlegel bolezni (Jutro, 18. 4. 1936), v Afriki pa je umrl tudi delavec Lojze Verčon iz Sv. Križa pri Ajdovščini. Ranjen je bil 23-letni Leopold Smet iz Čekovca nad Osekom. »Sploh je bilo iz Oseka in bližnjih vasic sorazmerno dosti fantov na abesinski fronti. Le iz Oseka jih je šest v Abesiniji, nekaj pa tudi v Libiji,« je še poročalo Jutro (3. 5. 1936).

Poreški škof je razposlal posebno okrožnico, v kateri je povzdigoval italijansko vojaško ekspedicijo proti Abesiniji, odredil pa je tudi posebne molitve za zmago italijanskega orožja (Jutro, 17. 11. 1935). V začetku decembra naj bi tržaški

škof Fogar zagovarjal krščanska načela in hkrati opozarjal mladino na njene dolžnosti do domovine. Jutrov dopisnik je ob tem opozoril na protislovje Fogarjevega nastopanja, saj naj bi v začetku novembra v svojem govoru obsojal nasilje (Jutro, 14. 12. 1936).

Časopis Jutro je v svojih vesteh dogajanje predstavil bolj celovito kot Slovenec in bralcu sporočil tudi na primer okoliščine, v katerih se je nek dogodek zgodil. Če je Slovenec le zapisal, da je akcija zbiranja zlata uspešna, je Jutro s primerom o dečku, katerega oče je umrl v konfinaciji, nakazalo na to, da za uspešnostjo akcije mogoče stoji tudi prisila. Če je Slovenec zapisal le, da je predavatelj s svojim povzdigovanjem afriške ekspedicije navdušil poslušalce, je Jutro, sicer verjetno o nekem drugem predavanju, zapisalo, da je bila udeležba obvezna za vse člane stranke, pri čemer je pisec verjetno mislil na fašistično stranko. Medtem ko je Slovenec pisal le, da so bile velike manifestacije ob začetku vojne v Abesiniji, je Jutro poleg tega navedlo, za koga vse je bila udeležba na manifestacijah obvezna. Menim, da je zaradi takšnih dodatnih informacij poročanje Jutra bralcu nudilo več možnosti, da si je na podlagi prebranega ustvaril bolj celovito mnenje o dogajanju v Julijski krajini.

4 JOŽE VOLK – SLOVENEK V ABESINSKI VOJNI

4.1 ŽIVLJENJE IN DELO JOŽETA VOLKA

Med Slovenci, ki so se v Abesiniji borili na italijanski strani, je bil tudi Jože Volk iz Suhorja v Brkinih. Rojen 29. oktobra 1913 je bil predzadnji od devetih otrok staršev Franca, rojenega 28. 8. 1864, in Marije, rojene 16. 1. 1874. Ustno in pisno gradivo, ki se je ohranilo o družini, priča o njeni visoki narodni zavesti in nadarjenosti otrok, ki so s šolskim uspehom in družbenim udejstvovanjem presegali povprečje. Odličnjak je bil tudi Jože in njegova sestra Kristina se je še pri devetdesetih letih spominjala, da je oče obžaloval, ker izjemno nadarjenega sina ni vpisal v semenišče.

Kako nadarjen je bil, pričajo njegovi zapiski. Poleg »Zapisnika važnih dogodkov«, kot je svoje spomine iz abesinske vojne poimenoval sam, je ohranjenih nekaj pisem, ki jih je pošiljal iz Afrike. Spomin na svoje življenje med drugo svetovno vojno je ohranil v verzih, v času druge vojne pa je nastala tudi večina njegovih ljubezenskih in domovinskih pesmi. V nadaljevanju se bom še posvetila njegovim spominom na vojno v Abesiniji, na tem mestu pa bi rada poudarila, da celotno ohranjeno delo Jožeta Volka priča o njegovi veliki ustvarjalni moči, ki se v takratnih zgodovinskih okoliščinah ni imela možnosti svobodno razvijati.

Kljub le osnovni izobrazbi v italijanskem jeziku, ga v njegovih delih spoznamo kot visoko pismenega človeka. Zapisnik važnih dogodkov odlikuje dober jezikovni slog. Zaradi lepote in samosvojesti avtorjevega jezika besedilo ne posreduje le informacij o dogajanju, ampak dosega umetniški namen. Dokaz o njegovi pismenosti so vsa ohranjena dela. Verjetno je razlog za sposobnost bogatega in pravilnega izražanja v slovenske jeziku poleg njegove učljivosti tudi branje in zanimanje za literaturo.

Poleg sposobnosti za besedno izražanje je bil Jože Volk tudi glasbeno nadarjen. Še kot mladenič si je kupil klavir. Ker ga je bilo strah, kaj bodo o nakupu za kmečko družino nekoliko nenavadnega in dragega instrumenta rekli starši, klavirja ni prinesel v hišo, ampak ga je spravil kar v skedenj in se tam učil igranja. Tako si je pridobil glasbeno znanje, ki je zadostovalo, da je že v Abesiniji vodil petje Slovencev, na Sardiniji pa je ustanovil slovenski pevski zbor, v katerem so fantje za

svoje veselje in premagovanje domotožja prepevali slovenske ljudske in ponarodele pesmi. »Ob petju narodnih pesmi, ugibanju, kaj se dogaja v domačem kraju, in planiranju, kaj bomo storili v slučaju izkrcavanja – takrat Lahom sovražnih čet – nam je pač hitreje mineval čas,« se je pevskega zbora na Sardiniji v življenjepisu spominjal sam.

Ljubezen do slovenske kulture, predvsem pa zavest, da se mora Primorska rešiti italijanske nadoblasti in se združiti z narodnim telesom v Jugoslaviji, so Jožetu in ostalim mlajšim otrokom v družini posredovali starejši bratje in sestre. Tako Jože Volk kot njegova tri leta starejša sestra Kristina sta se v svojih življenjepisih spominjala, da sta ju za narodnoobrambno delo navduševala starejša brata, Franc, rojen leta 1901, in Janez, rojen leta 1903. Franc je bil tudi član organizacije TIGR.

Kristina je zapisala, da je v tesnejši stik z delom za narod stopila, ko ji je bilo dvajset let: »Dobro se spominjam spomladi l. 1930., ko mi je brat France pokazal časopis organizacije TIGR, ki ga je stalno dobival od Jožkota Ščuka iz Barkovelj pri Trstu, ter mi razložil pomen te organizacije. To je bil zame nekak uvod v poznejše organizirano delo za rešitev zaslužnjene Primorske.« Velik pomen protifašistične literature, ki jo je k njim prinašal Jože Ščuka, je izpostavil tudi Jože in o njej zapisal: »Iz nje smo črpali gnev do naših zatiralcev.«

Jože Volk se je v življenjepisu spominjal, da bi kot tretji od sinov v družini lahko izkoristil možnost, da vojaškega roka ne bi odslužil, ampak bi obiskoval le predvojaško vzgojo, vendar pa predvojaške vzgoje ni hotel obiskovati. »Tudi meni so poslali vabilo na te vaje (in še črno kapo zraven). Ravnal sem po svoji vesti in se vabilu nisem odzval, zato sem moral plačati denarno kazen ter iti spomladi l. 1934 v vojaško suknjo za dobo šest mesecev.« Poslali so ga k 50. pešpolku v Cremono.

Ko se je začela Italija pripravljati na vojno v Abesiniji, je bil kot letnik 1913 vpoklican tudi on. Od doma je odšel maja 1935 in se je najprej javil v Arezzu pri 128. regimentu, čez mesec dni pa so ga poslali v Firenze k 213. regimentu. Konec avgusta, je odšel v Afriko, kjer je bil tako kot veliko Slovencev priključen 84. regimentu divizije Gavinana. Bojeval se je na severni fronti in sodeloval pri zavzetju mesta Adua. Iz Afrike se je vrnil konec julija 1936. »Začel sem iskati kakršno koli zaposlitev, a na občini so mi povedali, da ne bo nič, če se ne vpišem v njihov 'fašjo', zato sem ostal doma, kjer smo še zmeraj dobivali ilegalno časopisje, katero sem posredoval naprej, bolj zavednim osebam.«

Pred začetkom druge svetovne vojne je bil leta 1939 še enkrat vpoklican za tri mesece na vojaške vaje. Začetka vojne se je spominjal takole: »Dne 2. aprila 1941 pa so me varnostni organi nasilno odvedli v 14. bataljon 'Speciale Pescio'. Tu smo bili sami Slovenci različnih starosti. Nastanili so nas v velik hlev in stražili so nas karabinjerji. Čez dober mesec dni so starejše letnike poslali domov, nas pa proti koncu maja poslali na Sardinijo in tam pomešali med svoje vojake.« Na Sardiniji je ostal do kapitulacije Italije, ki jo je dočakal v bataljonu Complimenti kot izdelovalec zidakov iz ilovice in slame.

Med bivanjem na Sardiniji se je v njegovi družini na Suhorju zgodila huda tragedija. Zaradi osebnih sporov med partizanskim vodstvom v Brkinih je partizan Stanko, z ilegalnim imenom Štajerc, fašistom izdal aktiviste OF; dva Jožetova brata, Franca in Janeza, ter Janeza Volka, Kulčevega iz Suhorja. Fašisti so ve tri umorili. Tragični dogodek je Jožetova sestra Kristina opisala takole:

10. maja 1942 ob 5. uri zjutraj so fašisti obkolili vas. Brata Franc, rojen 8. 11. 1901, in Ivan, rojen 11. 11 1903, sta morala z njimi. France je prišel še v hišo vzeti nekaj denarja in se oblekel novo obleko, ker je mislil, da ga bodo odpeljali v zapor.

Koliko denarja je imel s seboj, ne vemo. Odpeljali so jih na Ostrožno brdo v fašistično kasarno, jih tam zasliševali in mučili. Bili so zelo jezni, ker niso od njih ničesar zvedeli, zato so jih sklenili ubiti.

Da bodo čim lepše prišli iz tega zločinskega dela ven, zato so fašisti poslali enega vojaka k ujetnikom, da naj pobegnejo, ker drugače se ne bodo rešili. Seveda fantje so poslušali in ušli, zunaj pa so jih čakali fašisti karabinjerji in vsa laška drhal, ki se je natekla skupaj tisto jutro.

Ivan je padel pod vasjo, zadet v glavo. France pa je precej videl, da je nemogoče pobegniti, zato je kar počasi šel naprej, fašist je zavpil za njim: »Zakaj ne bežiš,« on pa je molčal. Vseeno ga je fašist ustrelil v nogo, ranjenega so potem odnesli nazaj v šolo, ki je služila tej drhali za kasarno, tam se je začelo mučenje ubogega Franceta znova.

Ker tudi sedaj niso nič zvedeli, zakaj on je na vsa njihova vprašanja, grožnje in mučenja le molčal, zato so ga vrgli ven iz kasarne in eden ga je za noge vlekel do cerkve. Pred cerkvijo so mu s puškinimi

kopiti razbili glavo. Potem so pa trosili med ljudi govorico, da so jih zato ubili, ker so hoteli pobegniti.

Vest o tragični smrti bratov je Jožeta zelo pretresla, zaradi dogodka v Brkinih pa so fašisti na Sardiniji začeli še bolj pritiskati nanj. Razvedelo se je namreč, da je bil brat upornikov. V življenjepisu se je ravnanja fašistov po smrti njegovih bratov spominjal takole:

Moral sem hoditi na raport, kjer so me spraševali o vseh mogočih in nemogočih stvareh, me zmerjali in grozili z orožjem. Kako so se veselili ob zmagoslavju italijanskih čet, katere da so tudi v naše kraje prinesle civilizacijo in blagostanje. Neki častnik je pripomnil, da bo vsakemu slovensko govorečemu vojaku iztrgal jezik iz ust ... Videli so moj notranji boj in odtlej pazili, da ne pridem do municije.

Deset dni po likvidaciji Franca in Janeza so fašisti družini požgali shrambo in senik. Čez dobro leto dni, 3. junija 1944, je zaradi bolezni in pomanjkanja, predvsem pa zaradi žalosti za dvema padlima sinovoma, umrl Jožetov oče Franc.

Nad domačijo Stanetovih pa se je sovražnik pred koncem vojne znesel še enkrat, in sicer 15. marca 1945. Tokrat sta bili nedičevcem kot aktivistki OF izdani Jožetovi sestri Ivana in Kristina, izdan pa je bil tudi partizanski bunker na sosedovem vrtu. Nedičevci so hoteli kar pred hišo ustreliti obe sestri, vendar pa se je zaradi splošne zmede, ko so odkrili bunker in so iz njega začeli streljati partizani, obema uspelo rešiti. V bitki je zgorel skedenj, hlev za prašiče in drvarnica, zgorelo je veliko kmečkega orodja, nedičevci pa so izpraznili tudi shrambo.

Vesti o dogajanju na njegovem domu so do Jožeta prihajale le po pošti, saj med svojim služenjem v vojski ni dobil niti dneva dopusta, da bi obiskal Suhorje. Po kapitulaciji Italije je na Sardiniji ostal še celo leto. Končno so vojake Američani oktobra 1944 prepeljali v celinski del Italije, kjer naj bi skrbeli za varnost južnoitalijanskih mest. V Napoliju je Jože dezertiral k partizanom in preko morja prispel na Vis. Pridružil se je peti prekomorski brigadi, nato pa je bil dodeljen deseti ljubljanski brigadi. Udeležil se je bitke za Gospič in Ljubljano, po vojni pa je varoval mejo po različnih krajih, kot so Jezersko, Ribnica na Pohorju, Apače.

Ko je v začetku decembra 1945 končno prišel domov, ga je tam pričakalo razdejano in obubožano pogorišče. Najhujše pa je bilo to, da v hiši ni bilo več bratov in očeta. Dve sestri, najstarejša Frančiška in najmlajša Angela sta se že pred vojno odločili za redovništvo pri šolskih sestrah de notre dame, sestri Marija in Antonija, sta se pred vojno poročili in se odselili, tako da so ga doma pričakale le še mati ter sestri Ivana in Kristina, ki pa se je kmalu po vojni poročila v sosednjo vas. Njegova nečakinja Kristina, hčerka sestre Antonije, se spominja, da so ga nove razmere doma zelo prizadele, zaradi česar je bil po vrnitvi zelo tih in odmaknjen. Pozneje naj bi povedal, da ga je pri odločitvi, da se ni za vedno odselil drugam in pobegnil pred spomini, zadržala misel na ostarelo in pomoči potrebno mater.

Jože Volk je po vojni ostal neporočen, pa tudi zaposlil se ni nikjer in se je preživljal le s kmetovanjem. Do odškodnine za dolgoletno služenje v italijanski vojski ni bil upravičen, ker ni imel delovne dobe. Stalnica v njegovem življenju je ostala ljubezen do petja. Dokler je zmož, je vodil cerkveni pevski zbor in igral na orgle v cerkvi. Zaradi težav s srcem je umrl januarja 1991, star 78 let.

4.2 GRADIVO O ABESINSKI VOJNI

Spominom na vojno v Abesiniji je Jože Volk posvetil zvezek zapiskov, ki jih je poimenoval Zapisnik važnih dogodkov. To njegovo delo opisuje dogodke od dneva, ko je odšel iz Suhorja v Italijo in nato v Afriko, do konca vojne v Abesiniji in začetka poti nazaj v Evropo. V Etiopiji so nastale tudi številne fotografije, ki prikazujejo življenje italijanske vojske in Afričane. Mnoge med njimi dopolnjujejo tisto, kar je napisano v zapiskih. Tako na primer Jože opisuje obešanje abesinskih ovaduhov, o tem pa sta posneti tudi dve fotografiji, ali pa piše o ožganih italijanskih tankih, ki so tudi fotografirani. Vse fotografije so na hrbtni strani dokumentirane. Poleg tega sta se pri družini v Brkinih ohranili dve pismi in dopisnica, ki jih je Jože Volk poslal iz Afrike.

Časa nastanka vojaškega dnevnika nisem mogla natančno določiti. Glede na to, da je avtor dogodke opisoval zelo natančno, je verjetno pisal med vojno ali kmalu po njej. Poleg tega je pisava v pismih, ki jih je med abesinsko vojno pošiljal svoji družini, zelo podobna tisti v zapisniku važnih dogodkov. Oblika njegove pisave čez nekaj let, v času druge svetovne vojne, je na primer zelo spremenjena in le malo

podobna lepopisu, v katerem je napisan Zapisnik važnih dogodkov in pisma iz Abesinije.

Vsa besedila iz abesinske vojne presenečajo po svoji umetniški vrednosti, saj je jezik tekoč, besedišče pa bogato s stilnimi sredstvi vseh vrst. Pravopisne pomanjkljivosti so predvsem vejice, manjkajoče pike na koncu povedi pa so bolj posledica nepazljivosti kot neznanja; končna ločila v izvorniku manjkajo večinoma na mestih, ko se poved zaključi na koncu vrstice, naslednja pa se začne v naslednji vrstici.¹⁷

Besedilo je razdeljeno v tri dele. Naslov prvega je 'Oj ta vojaški boben ...' V tem delu je opisal svojo pot od Suhorja, ko je zapustil vas v spremstvu orožnikov in vaških fantov, ki so mu na železniški postaji zapeli v slovo, do vkrcanja na parnik za Afriko. V drugem delu 'Na morju!' je opisal desetdnevno potovanje iz Napolija v Massano na parniku Umbrija ter prva srečanja z Arabci in črnci, ki so jih vojaki gledali »z nekakšnim strahom«. Naslov tretjega najbolj obsežnega dela je 'V Afriki'. V tem delu je poleg opisovanja svojega vojaškega življenja opazoval tudi afriško pokrajino, ljudi in živali.

4.2.1 Odnos Jožeta Volka do fašizma

Tako dnevnik kot pisma presenetijo s tem, da je Jože Volk v njih le redko izpostavljал svoje nasprotovanje fašizmu. Razlog je verjetno to, da zapisnik važnih dogodkov ni bil namenjen opisovanju njegovih občutij in notranjega sveta, ampak beleženju tistega, kar je doživel v Afriki in na poti tja. Poleg tega so bili mobilizirani vojaki, med katerimi je bil tudi on, večinoma preprosti fantje, ki niso podpirali fašizma. Fašisti so odhajali v Afriko v vrstah fašistične milice in se z ostalimi vojaki niso družili. Jože Volk je miličnike zaničeval, s čimer je posredno pokazal svoj odnos do fašistov.

Mussolinija je v zapisniku omenil le nekajkrat. Tako je na primer o nekem nadrejenem vojaku, ki je ostale hrabil pred bitko, nato pa kmalu sam padel na bojišču, zapisal: »Bil je zelo živahen in nas troštal, da imamo zmago zagotovljeno. On pač gotovo ni slutil, da bo ravno on kmalu moral postati žrtev Dučetove samopašnosti in častiželjnosti.« Ko je pisal o nečloveških naporih, ki so jih morali

med bitkami prenašati vojaki, je za Mussolinijevo početje raje uporabil zamolk, kot da bi zapisal kletvico ali vulgarizem: »Med vojaštvom se je vedno bolj oglašala molitev: Duče p..... Bilo je vse izčrpano ter nervoznost se nam je postoterila.«

Kot že rečeno je Jože Volk preziral fašistično milico. Miličniki so imeli v vojni več privilegijev kot vojaki. Vozili so se na primer v avtomobilih, medtem ko so morali vojaki hoditi peš. Člani fašistične milice so dobivali tudi boljšo hrano in celo košček ledu, da so si na afriškem soncu ohladili žejo. Miličniki naj bi se obnašali kot nadrejeni vojakom, zaradi česar je med obojimi prihajalo do nesoglasij. Tako naj bi pri delu v gozdu fašistična milica nadzorovala vojake in jih priganjala k delu, zaradi česar so se jim vojaki uprli.

Oblast je očitno napihovala vojaške zasluge fašistične milice, zato so v javnost prihajale vesti, da naj bi Aduo zavzeli miličniki in ne vpoklicani vojaki.

Neki italijanski časopis je poročal, da je Aduo zavzela milicija. To je seveda razpalilo vojaštvo Gavinane, zlasti pa 84. reg, kateremu je tretji dan po zavzetju mesta prinesla milicija na svojih mulah skoro prazne zaboje galet (prepečenca). Po poti so fašistovski kondučenti pokrali iz zabojev prav mnogo galet in tako je bil 'il fante del 84' prisiljen 'tirati la cigna.'

Fašistična propaganda je pri zavzetju Aduie poudarjala zasluge fašistične milice verjetno zato, ker je zmaga pri tem mestu pomenila zadoščenje za poraz italijanske vojske leta 1896. Kdo naj bi fašistični Italiji povrnil ugled, če ne ravno fašisti? Kako dejavna je bila fašistična propaganda, priča tudi zapis o snemanju filma o zavzetju Aduie.

Tretji dan po zavzetju mesta Adua pride ukaz, da naj še enkrat navidezno naskočimo utrjeno mesto in da bodo nas slikali, filme pa poslali v Italijo, kjer bodo iz njih napravili 'kino'. Že navsezgodaj se res odpravimo z vso prtljago in orožjem, nato pa korajžno naskočimo staro

¹⁷ V besedilo, ki je objavljeno v dodatki k diplomski nalogi, sem vstavila manjkajoče pike in vejice, saj menim, da je razumevanje zaradi tega lažje. Ker je spodnji del izvornika poškodovan, besed na določenih mestih ni mogoče razbrati. V objavljenem gradivu sem to označila z 'manjak beseda' ali 'manjka črka'.

mestno obzidje. Boj se nam je kajpada koj posrečil. To pot sem bil zelo hraber bojevnik.

Jože Volk ni nikoli pisal zaničljivo o Italijanih le zaradi njihove narodnosti. Tudi do večine svojih nadrejenih je imel zelo spoštljiv odnos in jih je presojal kot ljudi in ne kot pripadnike naroda, ki je zatiral Slovence. Tako je o »I. ten. Garganu« v Arezzu zapisal: »Zame je bil vedno dober mož.« Poveljnika bataljona, podpolkovnika Francesca Positano, ki so ga Abesinci ustrelili, medtem ko je vojakom dajal povelja, je opisal takole: »...Positana, kateri je bil vsakemu vojaku kot rodni oče. On se je že vojskoval v Afriki in sicer v Libiji. V svetovni vojski je tudi prestal vse grozote, a tukaj mu je Abesinec odprl pot v večnost ...!? Naj ga Bog milo sodi!«

4.2.2. Jože Volk o Slovencih v abesinski vojni

Jože Volk je v Zapisniku važnih dogodkov velikokrat omenjal Slovence in druženje med slovenskimi vojaki. Že na začetku dela izvemo nekaj o tem, kako so fašisti pozivali Slovence v vojno. V Košani so za vpoklicane vojake pripravili kosilo, vendar je bil Jože prepričan, da je namen te fašistične geste le nadzorovati fante, da ne bi pobegnili v Jugoslavijo, zato se pogostitve ni udeležil. Ko se je odpravil v vojsko, so ga orožniki spremili do železniške postaje v Gornjih Ležečah, dva Pivčana, ki sta hotela pobegniti čez mejo, pa sta »dva organa javne varnosti« spremljala do Trsta, kjer sta morala Pivčana na kvesturo.

Slovence, s katerimi se je spoprijateljil v Italiji in Afriki, navaja z imeni in priimki. Čeprav se je družil tudi z italijanskimi fanti, pa v zapisniku važnih dogodkov njihovih imena navaja le izjemoma in ne piše o tesnejši povezanosti z njimi.

Številne Slovence je srečeval predvsem pred odhodom v Afriko, saj so pred odhodom bivali skupaj v vojašnicah, kjer so imeli vojaške vaje. Veliko slovenskih fantov je srečal v Arezzu, v vojašnici Piave. Od tam so ga skupaj s še 25 Slovenci poslali v Firenze in jih razdelili po stotnijah. Kljub temu, da so se Slovenci verjetno vedno bolj mešali med ostale vojake, so še vedno izrabili proste trenutke, da so se srečevali med seboj.

V Afriko je Jože odšel kot vodnik mule. Nalogo skrbeti za dodeljeno mulo so imeli tudi nekateri drugi Slovenci, s katerimi so se med čakanjem na poziv za odhod

večkrat srečali in skupaj peli. Tudi na poti v Afriko so se Slovenci posebej zbirali na krovu parnika, opazovali morje in »marsikatero zapeli po domače.«

Zanj je bilo eno lepših doživetij v Afriki, ko so ga iz 84. regimenta divizije Gavignana za dober teden premestili v 83. regiment, kjer je gradil ceste. »Pri 83. regimentu sem se imel, če ne dobro, pa veselo. Je zelo dosti Slovencev, Goričanov. Ob večernih urah smo prepevali, da je bilo veselje,« je 4. decembra v pismu iz Adu napisal sestri Ivani. Svoje kratko bivanje v 83. regimentu je izpostavil tudi v Zapisniku važnih dogodkov:

Ker je tu dosti Slovencev, so mi potekali dnevi zelo hitro. Zvečer smo hodili na mali griček prepevat. Zdelo se mi je, kot da bi bil na suhorskem strmcu z domačo družbo. Spisal sem kar na posluh »Žabjo svatbo«, »Triglav« in »Ob večerni uri«. Tako smo imeli tudi majhne vaje tam, sredi divje Afrike. Pesem nam je zdaj pa zdaj intonirala iz goščave lačna hijena, pa to nas ni motilo. Za šalo smo si včasih zapeli tudi »Vigred«.

Iz njegovega dela je razvidno, da je slovenske fante, ki so se na drugi celini vojskovali za tuj narod še posebej povezovala slovenska pesem. Ta je gotovo utrjevala zavest pripadnosti slovenskemu narodu. Čeprav v Zapisniku važnih dogodkov ni izpostavljajal svojega odnosa do fašizma in omenjal fašistične zatiralske politike do Slovencev, je njegovo poudarjanje dogodkov, ki jih je preživljal s slovenskimi fanti, veselje nad druženjem z rojaki in predanost slovenskemu petju, ki ga je v afriški divjini celo vodil, jasno znamenje, da se domovini ni odtujil.

4.2.3 Jože Volk o vojni

Zapisnik važnih dogodkov in ohranjena pisma prinašajo tudi nekatere pomembne podatke o načinu vojskovanja in odnosu Italijanov do sovražne vojske. V pismu domačim na Suhorju, ki ga je napisal v Adu 12. decembra 1936, je pisal, kako Italija pridobiva abesinske ujetnike, da prestopijo na italijansko stran:

Če ujamejo Abesinci kakšnega našega vojaka, mu je gorje. Kar po malem ga razmesarijo, italijanska vlada pa zelo ščiti podjarmljene

črnice. Ne ovira jih niti pri njihovih bogoslužnih delih. Ujetnikom ne odvzamejo niti pušk. Pravijo, da bodo sedaj poslali ujetnike v boj proti njihovim rojakom. Včeraj jih je pasalo precejšnje število pod našim kampamentom. Na ceveh pušk so pa imeli nataknjene laške trobojnice. Mislil sem si: »Tle pa gredo z veseljem na svoje uporne sobrate.«

Italijani naj bi ubite Abesince pogosto zvelkli skupaj in jih zažgali. Abesinci so svoje mrtve vojake ponavadi poskrili, nekoč pa so Italijne presenetila trupla v potoku: »Ko smo drugi dan se mrcvarili z Abesinci, smo se tudi pošteno napili vode v malem potočku. Ko pa po malem potisnemo našega neprijatelja navzgor po dolinici, vidimo kar cele grmade nakopičenih trupelj abesinskih vojakov.«

Jože Volk se je pogosto čudil zvitosti in pogumu Abesincev. Primer pretkanosti, ki se je po njegovem niso spomnili niti v prvi svetovni vojni, je bilo uničevanje italijanskih tankov, ki so jih polili s petrolejem in zažgali. Tudi sicer so se Abesinci v boju proti Italijanom posluževali ognja. Tako so pod hribom, na katerem so bili italijanski vojaki, zanetili ogenj, ki se je po suhi travi hitro razširil:

Že nam je vroč vzdih jemal sapo in pričakovati je bilo, da se bomo vsak hip cvrli kot prašič na ražnju. K sreči je ogenj v enem kraju bolj hitro napredoval, in ko je bila tamkaj trava pogorjena, smo se v zadnjem času zatekli tja. Pa vsi niso imeli te sreče, zlasti »konducentje« so zaostali z mulami in dvajset jih je ogenj na mah rešil še nadaljnjega trpljenja, a osemnajst jih v bolnišnici kmalu izdihne svojo dušo.

Abesinci so ohranjali italijansko vojsko v stalni napetosti, saj so bile njihove akcije gverilske in italijanska stran ni mogla predvideti, od kod se bodo prikradli. Jožetov opis, kako so se italijanski vojaki zaščitili, ko so Abesinci dvema stražarjema pred Aduo odsekali glavi, priča o stalni negotovosti in strahu, ki ga je povzročala nasprotnikova zahrbtnost. Po pokolu so Italijani še bolj pomnožili straže, spali so le na gričih, okrog kampa pa nastavili strojnice, pri katerih so vsako noč stražili. Obhode po stražah so imeli skoraj vsako uro.

4.2.4. Odnos Jožeta Volka do Afričanov

Afriško pokrajino, tamkajšnje živali, ljudi in njihov način življenja je Jože Volk popisoval natančno, kot bi hotel tistim, ki so ostali doma, čim bolj približati in predstaviti oddaljeni, preprostim Brkincem nedosegljivi svet. Drugačne navade in običaji Afričanov so ga zelo prevzeli, kajti kljub temu da je bil v Afriki zaradi vojskovanja, je v Zapisniku važnih dogodkov veliko prostora namenil opisovanju afriškega življenja.

Čeprav je na abesinsko zvitost in pogum gledal s strahospoštovanjem, pa se je Afričanom in njihovim navadam večkrat posmehnil. Predvsem zaradi njihove neizobraženosti in zastarelega kmetovanja jih je posredno vrednotil kot manj vredne od Evropejcev. Proti civilnemu afriškemu prebivalstvu ni bil nikoli sovražno nastrojen. Zapisal je, da so se italijanski vojaki od domačinov naučili besedo arku, kar naj bi po slovensko pomenilo prijatelj: »To mnogoterim 'officialom' ni bilo všeč, in da ne bomo več sovražnike Italije imenovali prijatelj, so nam to besedo prepovedali.«

Vendar pa je v pismu iz Adué, ki ga je domačim poslal 12. decembra 1935, celo menil, da podreditev Abesincev italijanski nadoblasti ne bi imela nujno slabih posledic:

Na en način je pa res boljše tudi za njih, da so pod italjsko vlado. Bodo imeli vsaj ceste, šole in tudi njih kmetije bodo gotovo izboljšali. Ti zamorci nimajo niti toliko v glavi, da bi kamenje pobrali z njive. Ko orjejo, premetavajo precej debele kamne sem ter tja. Da so še divji se vidi tudi po tem, ker hodijo skoro goli pa bodisi tega ali onega spola ne glede na njih starost.

Črnskega moža je opisal kot lenuha, delavne naj bi bile ženske in otroci. Kritičen je bil do osebne higiene črncev, saj naj bi skoraj vsak razširjal neprijeten vonj. Črnska bivališča, sezidana iz palic in blata, so bila po njegovem leglo mrčesa, nesnaga v afriških domovih pa poglaviten razlog za bolezni.

Ko se mu je ponudila priložnost, da si je ogledal etiopsko cerkev, ga je najbolj čudilo, da so hudiča narisali črnega, presenečen pa je bil tudi nad podobami nagih

ljudi in hudičev. Sploh je bila cerkev sezidana »po abesinskem okusu«, okrogla in pokrita s slamo.

Zelo so ga prevzele afriške živali in opisoval je predvsem tiste, ki jih kot Evropejec prej ni poznal. Izpostavil je hijeno, saj naj bi šli navadnemu Evropejcu ob njenem glasu lasje pokonci od strahu. Opisal je opice, ki so velike kot velika mačka ali pes, samice pa so se po njegovem od Abesink naučile, da svoje mladiče prenašajo na hrbtu. Srečal je tudi krokodila, ki ga je po obliki primerjal z zelencem, le da je ta »pošast« dolga dva do tri metre: »Ko zapre gobec, mu krasni zobje ležijo kakor n. pr. prsti starih ljudi, ko molijo.«

Drugačnost Afrike ga je pritegnila kljub vojni in strahu, ki ga je preživljal na abesinskih bojiščih. Domačim je iz Afrike pisal: »Da je lepo se klatiti po svetu, moram reči, vendar ne pod komando drugih.«

ZAKLJUČEK

Slovenci v Julijski krajini so se soočili z vojno že leta 1935, ko je fašistična Italija napadla Abesinijo. Mussolinijeva imperialistična vojna, ki naj bi predvsem potrdila moč fašizma, je trajala sedem mesecev. Zaradi letal, tankov in sodobnega orožja je bila zmaga Italijanov nad preprosto oboroženimi Abesinci pričakovana, vendar pa je bil italijanski vojaški uspeh povezan z visokimi stroški, saj je moral Mussolini v Afriko po morju pripeljati celo armado.

V Abesinijo naj bi zaradi vojne odšlo 600 tisoč mož, med katerimi je bilo nekaj tisoč Slovencev iz Julijske krajine. Vojna pa ni težila le tistih Slovencev, ki so odhajali na afriška bojišča, ampak je vplivala tudi na ostalo prebivalstvo Julijske krajine. Ljudje so morali sodelovati v fašističnih akcijah za podporo vojni, siromašile so jih gospodarske sankcije Društva narodov, povečal pa se je tudi fašistični pritisk nad narodnimi manjšinami.

Pri raziskovanju, kako sta o življenju primorskih Slovencev med abesinsko vojno poročala časopisa Slovenec in Jutro, sem ugotovila, da predpostavka 'Slovenska časopisa Jutro in Slovenec sta enotno nastopala proti fašizmu in zavračala abesinsko vojno,' ne drži oziroma drži le delno. Oba časopisa sta objavljala številne članke o vojni, vendar pa sta življenju narodne manjšine posvečala le kratke vesti. Predvsem katoliški Slovenec je o življenju in razpoloženju ljudi med vojno, vpoklicanim možem na abesinsko fronto, draginji, nabiralnih akcijah zlata, fašistični propagandi itd. poročal brez lastnih komentarjev in mnenj. Časopis ni raziskoval ozadja vesti in se ni spraševal o razlogih, zakaj se na primer mnogi Slovenci odpovedujejo svojemu zlatu v korist državi. S takšnim nekritičnim poročanjem je časopis večkrat dal vtis, da fašizmu ne nasprotuje. Katoliški časopis je poleg tega odkrito podpiral delovanje fašizmu naklonjenih škofov. Iskanju odgovora na vprašanje, zakaj je v časopisu Slovenec prihajalo do tako nekritičnega poročanja, bi morala posvetiti obsežnejšo raziskavo, sklepam pa, da je bil časopis pod pritiskom oblasti, ki s svojim tiskom ni hotela skaliti odnosov med Jugoslavijo in Italijo, kot katoliški časopis pa se je Slovenec znašel tudi v dilemi, kako poročati o dejanjih fašizmu naklonjenih predstavnikov Cerkve.

Drugače se je obnašalo liberalno Jutro, ki je o dogajanju poročalo bolj kritično, vendar še vedno brez obširnih komentarjev in mnenj. Jutro v kratkih vesteh

o Julijski krajini ni poročalo le o dogodkih samih na sebi, ampak je razkrivalo tudi ozadje, ki je bilo velikokrat povezano s fašistično prisilo. Predpostavka o nastopanju časopisov proti fašizmu in vojni v Abesiniji tako drži le za časopis Jutro, čeprav bi tudi ta časopis lahko bolj neposredno nastopil proti vojni.

Poleg opazovanja časopisov so pomemben vir za razumevanje takratnega dogajanja spomini udeleženca vojne Jožeta Volka. Dokumentarno gradivo predstavlja njegovo življenje v Afriki, v gradivu pa lahko opazujemo tudi odnose med vojaki slovenske narodnosti. Tako v Jutru kot v Slovencu o življenju vojakov izvemo le malo, saj so skoraj edina informacija iz bojišč imena padlih vojakov. Zapiski Jožeta Volka govorijo ravno o dogajanju na bojiščih in življenju Slovencev, ki so se udeležili vojne. Ker se poročanje časopisov s spomini udeleženca vojne skoraj ne prekriva, bi vira le težko primerjala med seboj. Menim, da je bolj kot primerjava med viri možno njihovo dopolnjevanje, kajti šele časopisni članki in spomini udeleženca skupaj so lahko osnova za boljše razumevanje življenja Primorcev v času abesinske vojne.

VIRI

Sekundarni viri:

Amon, Smilja (1996): Tisk in politika v Jugoslaviji (1918–1941). Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Blinkhorn, Martin (1995): Mussolini in fašistična Italija. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Cencič, Mira (1997): TIGR. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Čermelj, Lavo (1965): Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama, Ljubljana.

Čermelj, Lavo (1972): Med prvim in drugim tržaškim procesom. Slovenska matica, Ljubljana.

Farrell, Nicholas (2004): Mussolini, a new life. Phoenix, London.

(1935–1936) Istra: Glasilo: zveze jugoslovanskih emigrantov v Julijski krajini. Zagreb.

Jovanović, Vojislav M. (1950): Rapalski ugovor 12. novembar 1920, zbirka dokumenata. Jadranski institut Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.

(1935–1936) Jutro: dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko. Ljubljana.

Kacin Wohinz, Milica (1972): Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921. Obzorja, Maribor.

Kacin Wohinz, Milica (1977): Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921–1928. Lipa in Založništvo tržaškega tiska, Koper

Kacin Wohinz, Milica (1990): Prvi antifašizem v Evropi, Promorska 1925–1935. Založba Lipa, Koper.

Kacin Wohinz, Milica (1997): »Ob abesinski vojni«. Prispevki za novejšo zgodovino, 2, str. 123–139).

Kacin Wohinz, Milica, Jože Pirjevec (2000): Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Nova revija, Ljubljana.

Komac, Miran (2002): Varstvo manjšin. Društvo Amnesty International Slovenije, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Payne, Stanley G. (1997): A history of fascism 1914-45. UCL Press, London.

Pelikan, Egon (2002): Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Nova revija, Ljubljana.

Pirjevec, Jože (1995): Jugoslavija 1918–1992. Založba Lipa, Koper.

(1935 – 1936) Ponedeljski Slovenec. Ljubljana.

Rohr, Andreas (1994): Zgodovinski atlas sveta. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Sardoč, Dorče (1998): Tigrova sled. Taložništvo tržaškega tiska, Gorica.

Smith, Denis Mack (1980): Mussolinijevo rimsko carstvo. Globus, Zagreb.

(1935–1936) Slovenec: politični list za slovenski narod. Ljubljana.

Vatovec, Fran (1969): Slovenska in jugoslovanska časniška beseda. Založništvo tržaškega tiska, Trst.

Harenberg, Bodo et al. (1996): Kronika človeštva. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Primarni viri:

Volk, Jože (1935-1936): Zapisnik važnih dogodkov. Družinski arhiv, Suhorje.

Volk, Jože (1935): Pismo iz Aduë domačim. Družinski arhiv, Suhorje.

Volk, Jože (1935): Pismo iz Aduë sestri Ivani. Družinski arhiv, Suhorje.

Volk, Jože (1935–1936): Fotografije iz Afrike. Družinski arhiv, Suhorje.

Volk, Jože: Moj življenjepis. Družinski arhiv, Suhorje.

Volk, Kristina: Moj življenjepis. ZB NOB Košana, Buje.

Volk, Kristina: Suhorje št. 18. Družinski arhiv, Ribnica.

DODATEK

ZAPISNIK VAŽNIH DOGODKOV

Oj ta vojaški boben! Leta 1935

Bila je lepa pomlad. Vsa narava se je odela v najlepšo odejo, ko mi prinese poštni sel povabilo, tiskano »črno na belem«, da me kliče sveta dolžnost braniti in povečati našo Patrijo. – Italija se je jela pripravljati na vojsko v Abesiniji. Z težkim srcem in trdimi koraki sem se na 13. maja odzval temu vabilu. Kot je pisalo na papirju, bi ta dan že moral se priglasiti v Arezzu pri 70. polku fanterije, a ker je bil ta dan ravno nedelja, se mi ni hotelo ta dan iti iz vasi. V Košani so napravili na stroške občine veliko kosilo za vse te, katere smo imeli iti k vojakom, ker sem pa vedel, da nas hočejo na ta način le bolj zavarovati, da ne bi ušli čez mejo v Jugoslavijo in se tako rešili vojaščine, nisem hotel iti tja. Venomer sem ugibal, kam bi bilo bolje se podati ali v vojaško suktnjo ali za vedno se posloviti od rodnega kraja. Povsod me je mučila neodločilnost in skrb, kako se bi (manjka beseda) bolje ukrenila. V ponedeljek zjutraj (tako sem pozneje zvedel) so me prišli orožniki iskati na dom, dejali so, da bi me radi spremljali do postaje. Jaz sem pa že na vse zgodaj se poslovil od domačih, stisnil roko znancem in se podal na dolgo negotovo pot

Do Ležeč so me spremili vaški fantje z organistom Albinom, doma iz Vremske doline. Težke predslutnje so me napadale, ko so mi fantje zapeli v slovo – kaj če jemljem slovo za vedno!? Le prehitro je priropotal vlak, ki me je odtrgal od zadnjih znancev in prijateljev.

Na vlaku sem se seznanil z dvema fantoma iz Pivke (Prvi je bil iz Knežaka drugi iz Bača). Oba sta bila poklicana pod orožje, a ker sta hotela pobegniti čez mejo, sta ju spremljala do Trsta dva organa javne varnosti. Ko smo se med seboj po domače razgovarjali, sta nas karabinerja venomer nezaupljivo in (manjka beseda) pogledovala. V Trstu sta Pivčana morala iti na kvesturo. Jaz sem pa zamenjal vlak in kmalu odirjal naprej v Italijo.

Na vlaku nisem dobil nobenega Slovenca in tako sem le ogledoval skozi okna prostrane severnoitalske ravnine, ali pa si odganjal dolg čas z brenkanjem na mandolino, katero mi je ob slovesu podaril brat Janez. V torek zjutraj sem vendar

priribal do mesta Arezzo. Ko izstopim iz vlaka, se koj napotim v vojašnico »Cadorna«. Tu je bival 70. regiment, a so ga pred malim časom poslali v Eritrejo, le »Deposito« (kamor so mene klicali) je še tu ostal. Par dni sem tukaj pohajal in z našimi rojaki, kateri so že bili z vsem napravljeni na odhod v Afriko, žaloval po svobodi. Ker pa je bil že napolnjen »Deposito«, so me poslali v vojašnico »Piave« k šesti stotnji 128. reg. V tej kasarni je bil tudi Žeštinov iz Košane in France Sotlarjev iz Buj. To pa tudi moram reči, da nas je tukaj zelo, zelo dosti Slovencev in nekaj tudi Nemcev. Moji največji kolegatje so bili: Gruntar Stanko, doma iz Šmarij pri Kilembergu, Žagar (manjka beseda) iz Padrič pri Bazovici, Skomina Franc iz Dorenberga, Gabrovšek Karol iz Idrije, Možina Franc iz Grobišč pri Postojni, Humar Mirko iz Banjšice pri Gorici, Zubin Anton iz Piemonta v Istri, Lisjak in Božeglav pa nekje iz središča Krasa. Ob prostem času smo hodili na Grad. To je na nekem griču koj ob mestu krasna graščina z razkošnim »giardinom«, odkoder je zelo lep razgled po mestu in okolici. Če smo pa zavili v kakšno gostilno, so nas domačini postregli z dobrim in ne dragim vinom. Ko nam je to ugrelo lica, smo tudi zapeli kakšno po naše. Mesto Arezzo je starinsko, a ima prijazno lego. Zavarovano je z visokim in močnim zidom. V okolici uspeva dosti grozdja in oljk.

Na 24. maja smo prisegli zvestobo N. V. Viktorju Emanuelu III. Odbrali so posebej te bolj nerodne vojake, druge pa peljali na neki obširni (manjka beseda). Ob prihodu generala se je v veliko zadovoljnost (manjka beseda) komendantov zelo ponesel »attendi« in (manjka beseda) arm.«! General nam je z jedernato pridigo vlival pogum in korajžo za bodočo vojno.

Nekoč sem bil na straži pred vojašnico. Zvečer, po deveti uri sta manjkala dva vojaka. Gotovo sta se kje v mestu zamotila. Prvi je bil Venecjan, drugi Kalabrež. »Sergi di spezione« mi je naročil, da ko prideta naj ju koj povedem k njemu. Res, prvi je prišel ob 11 uri. Ker pa je bil dober fant, sem ga pustil naj odide potihoma spat. Zdaj je manjkal še drugi kalabrež znamenit v zloglasnih ženskih vojašnicah. Ob polnoči tudi ta narahlo potrka na vrata. Ko mu odprem, me hoče podkupiti, da naj ga pustim mirno oditi spat, a jaz sem ga trdo prijel in tiral, kjer je spal »spezion«. Ko ta vstane, ga odpelje v zapor.

Čez mesec dni po mojem prihodu v Arezzo so poslali od 128. reg. 25 Slovencev v Firenze k 213. regimentu. Med temi izvoljenimi sva bila tudi jaz in Istrijan Zubin Anton. Tako sem se moral spet posloviti od prijateljev in se podati naprej. Mandolino sem pa podaril Žagarju iz Padrič. – Do Florenc smo šli pod

vodstvom nekega marešjala. Po poti smo ga (manjka beseda) v slovenščini. Ker nas ni razumel, ni mogel na naše opazke nič odgovoriti. V Firencah so nas razdelili k vsaki stotnji nekoliko. Jaz sem zavzel mesto pri šesti kompaniji. Ker je stanoval drugi bataljon pol ure izven mesta, smo se koj podali na pot. Ko prekoračimo most čez reko Arno, se vsi zasopli vzpenjamo po strmi ozki cesti na hrib, kjer je stala naša »kasarna«. Tu sem se spoprijateljil z Jožetom Maurič iz Hrušice pri Podgradu. Izvedel sem tudi, da so od tukaj ušli šterje vojaki in en častnik vsi iz Julijske Benečije čez mejo v Jugoslavijo. V Firencah so si najeli avto in se peljali do Tržiča (Monfalcone), kjer so se preoblekli in pobegnili.

Našo šesto kompanijo je komandiral I. ten. Gargano. Zame je bil vedno dober mož on je tudi ukazal, da naj se hodim učiti za trompeterja, kar sem radevolje ubogal. Tako sem hodil vsak dan v mesto, kjer me je učil korporal muzike pihati na trobento.

Na vojaške vaje smo šli v San Piero a Sieve. To je majhna vas kakih 25 km severno od Firenz. Tu smo imeli deset dni »manovre«. Potem sem pa nadaljeval šolo na trombo. Učili smo se z muziko pod mogočnim obzidjem grada nad vasjo. Vaški duhovnik po imenu Don Bosko je bil zelo naklonjen vojaštvu. Dajal nam je brezplačno pisalni papir, črnilo in peresa, kolikor smo hoteli. Na mojo prošnjo, če smem iti v cerkev kakšen krat zasvirati na harmonij, mi je rekel, da imam prost dostop do njega kadar koli hočem. Odslej sem radevolje zahajal v cerkev.

Deset dni »campe« smo preživeli tudi v čedni vasi »Scarpenia«. Nekega nedeljskega popoldne so vaška dekleta priredila veselo igro. Radovednost je tudi mene gnala tja. Vojaštvo je bilo prosto vstopnine. Igra je bila o »zaljubljenem fantu«, a opazil sem, da so tudi igralko zaljubljene, kajti venomer je kakšna glavica kukala iz-za zavese. B(manjkajo črke) ploskajnju pa moram tudi jaz potrditi (manjka beseda). Ob prostih urah smo navadno šli kam po vasi, kjer smo se dostikrat napili dobrega vina brezplačno. Tudi dekleta so se kaj rada pogovarjala z vojaki, zlasti z Tržačani. Po enem mesecu vojaških vaj smo se preložili v vas »Cutigliano«. Ta vas je bilzu mesta Pistaja. Svet je zelo hribovit. Sadja ni drugega kakor kostanji. Sploh ljudje v tej okolici imajo zelo slabo življenje, ker tudi poljedelstvo ne prinaša dokaj prida. Predno smo prišli v to strmo vas, nas je prišla spremit vaška banda.

Iz »Cutigliano« smo se kmalu preložili v vas Gavinana. V tej vasi je bil rojen ustanovitelj diviziona Gavinana. Na sredi vasi ima sedaj krasen spomenik. Na 18. jun. smo šli vsi 11 in 13 letniki na zdravniški pregled. Prišel je ukaz, da morejo po trije stari vojaki od vsake stotnije se učiti za ognje-metce »lancia fiamme«. Ker pa

mnogoteri niso sposobni za živeti v Afriki, smo morali vsi na – vizito – Jaz sem bil potrjen (a. o.), vendar to pot nisem »partiral«. Črez 14 dni pride spet drugi »ordine«, da naj pošljejo 16 starih vojakov za »kondučente« k 84. reg., kateri je že bil ta čas v Afriki. Mule so bile »richiamate« iz Catanije v Siciliji, zato so iskali novih ljudi za jih peljati za reg. Naš novi stotnik nas zbere vse »ancjane« (a. o.) skupaj in nagovarja, če hoče kdo iti prosto-voljno v Afriko. Ker se ni pa nobeden odzval je uredil tako, da naj srečkamo. S tem predlogom smo bili vsi zadovoljni. Ko vržemo srečko, »vrag ga pocitraj«, pade srečka tudi name. Zdaj spet ni bilo druge milosti, kot se posloviti pri znancih in rajžati k »konducentom«, kateri so že čakali na odhod v Afriko. V Firencah so nas preoblekli v afriško obleko, t. j. hlače dolge in na koncu stisnjene, črevlje visoke, na glavo smo pa potisnili veliki iz plute klobuk, nato pa hajd v Nočero Umbro, kjer so nas že čakale mule. Bili smo vsi slabe volje, akoravno smo se vozili v drugem razredu. Venomer nam je šumela Afrika po glavi. Ko pridemo v Nočero Umbro, nas že odaleč pozdravi rezget mul. Tu so bile mule 70., 83., 84. regimenta in 19 artiljerije. Dobili smo vsak svojo mulo. Moja je bila hud sovražnik ljudem, a sem jo bil še bolj vesel, ker mi jo ni bilo treba čistiti. Pred neko »rivisito« smo jo hoteli vseno malce »oštrigljat«. Privezali smo jo k precej močnemu stebru, nato sva jo dva prijela za ušesa, tretji za nos, a ko se je četrti dotaknil s krtačo njenega hrbta, je z naglico vse otresla, potrgala vezi in nam ušla. Vsak izmed nas se je spogledal: ni li morda kaj poškodovan, kar se pa na čuden način ni zgodilo. Kar nas je bilo fanteristov, nismo imeli svojih oficirjev, ker so ti že odšli z svojimi polki v Afriko, bili smo pa pod nadzorstvom 19. artiljerije.

Okolica Nočere Umbre je skalovita, pusta in hribovita, pa vendar prideljujejo nekoliko sadja. Uspeva tudi vinska trta, le vino je kislo kot (manjkajo črke)ski jesih. Ob prostem času smo se skupno (manjka beseda) Slovenci pa zapeli kakšno po naše. Včasih smo jo tudi mahnili v bližnjo vas na izlet. Čudili smo se njihovim hišam, katere so docela podobne Betlehenskemu hlevu. Orjejo z lesenim plugom, poti imajo malo in sploh vse kaže, da si mora to ljudstvo z velikim naporom služiti vsakdanji kruh.

Tukaj sva se spoznala z Gabrielom Sulič, doma iz Gradišče pri Gorici. Večkrat sva šla skupno krasti sadje. Naši kuharji pa so prodajali vojaško meso nekemu kmetu v bližnjo vas. Ko je prišla sleparija na dan, so kuharje kaznovali in druge postavili v kuhinjo. Bližnje-domači vojaki so od tukaj skoro vsi odšli domov na dopust. Ker smo pričakovali vsak dan telegram za oditi v Afriko, se je naš

»hautman« (dobra duša) zelo jezil nanje, ko so prišli nazaj, vendar kaznoval jih ni. Končno vendar pride »ordine« za »partirati«. Mule smo spravili na postajo, kjer smo v vsak vagon vlaka speštali osem glav živine in po šteri vojake. Ko je bilo vse gotovo, zapišče lokomotiva in (manjka beseda) smo proti mestu Neapelj. Peljali smo se ob mestu »Roma«. Žalostno sem zrl skozi okno na kupolo cerkve sv. Petra, a vlak nas je neusmiljeno vlekel skozi veliko mestno obzidje. Ko bi le mogel bi si ogledal bolj natančno to veliko »večno mesto«, a na postaji se je vlak zelo malo časa ustavil. Ker smo bili že vsi v afriških oblekah, so na postajah nas povsod pozdravljali in nam mahtali v slovo. Pa so se začeli nekateri vojaki jeziti češ: »lahko vam je kričati »Addio«, ko ostanete doma za pečjo, ali nam je druga predla. Ko pa ni hotelo biti teh pozdravov konca, so si nekateri vojaki nabavili polna vedra vode in ko smo prišli z vlakom do kake kričeče skupine, se je odprl pravi vodeni ogenj. »Flosk – flosk« je zlival eden za drugim iz teh »kalavnikov« na to ubogo drhal. Uspeh je bil prav imeniten. Prej so nam mahtali v slovo, zdaj pa nas prav po napolitansko kleli. Naš smeh jih je pa le še podžigal. Na postajah kjer se je vlak ustavil, smo se pa zatekli na bližnje latnike in opustošili marsikatero vinsko jagodo. V Napoli smo prišli z polnim trebuhom in precej vedrim srcem. Prenočili smo na pesku ob morski obali. Tu je bila svoj čas ladjedelnica, a sedaj je vse razrušeno. Drugi dan smo šli malo pogledat po mestu, katero toliko slovi po svoji lepoti. Tudi jaz ga moram pohvaliti, veliko parado mu dela tudi perilo, razobešeno iz okna na okno, in dišeča gnojnica, katera izhaja iz obcestnih stranišč. Iz mesta se vidi tudi ognjenik Vezuf. Nekoč se sprehajam po mestu, pa zagledam v neki gostilni napis: »Vino Vesuvio«. Ker me je žeja mučila, zavijem notri. Znašel sem se v zamazani kuhinji. Menil sem, da je gostilna bolj na drugem koncu, zato se pomaknem naprej, a na moje veliko začudenje zagledam tukaj napol odgrnjene postelje z umazanim perilom. Gospodinja, videč, da sem ušel predaleč, me je povabila k edini mizi, pri kateri je ravno večerjala. Tu naročim kozarec vina, katero mi (manjka beseda) da je zrastle na Vezufu. Če ravno je bilo vino dobro, se nisem hotel dalj časa zamotiti v taki gostilni, temveč sem jo kolikor mogoče hitro odkuril ven na prosto. Po ulicah prodajajo grozdje, jabolka i. t. d., pa tudi kuhano turšico. Dosti je tudi popotujočih trgovcev. Mesto Neapelj je veliko in lepo, le da je snaga pol zdravja ne vedo Napolitanci. Zavoljo milega podnebja je tukaj dosti tujcev, tudi inozemcev. Nekega toplega popoldne smo se šli šterje Slovenci kopati v kopališče. Da nam nebo treba plačati vstopnine, smo preskočili visok zid. Kot vojaki smo zelo pasli oči na mladih napolitanskih dekletih, katera so se

ravno začela kopati na plitvem morju. Neka ženska srednje starosti se je na obrežju posipala z razbeljenim peskom po životu. Baje se je zdravila s solčno kopeljo. Ko smo poskakali v vodo, se je nekemu napolitancu čudno zdelo, da ko se ne vojaki (manjka par črk)okrižajo, predno stopijo v vodo. V gorki vodi smo se dolgo premetavali, saj lepo se je kopati v morju, le ko ne bi bila voda tako slana. Tretji dan po prihodu v Napoli smo mule odali na parnik. Zelo špasno je bilo gledati, kako je posamezna brcala na dvigalu parnika. Vojaštvo se je pa drugi dan vkrcalo na parnik Umbrija. Mule so do »Massane« prepeljali civili.

Na morju! 31. avgust

Zdelo se mi je, kot da prehajam na drugi svet, ko rajžam po strmi lestvi na parnik, kateri je bil radi večera že ves razsvetljen z lučmi. Ko mi odkažejo sobano in posteljo, si uredim prtljago (corredo) nato grem pa na krov. Tu se je kar gnetlo vojaštva. Spodaj ob parniku nam je svirala banda v slovo, a vsled prevelikega krika na krovu in pomolu je kmalu nehala. Kmalu nato je zatulila sirena z tako mogočnim glasom, da me je pretreslo do mozga. Ko dvignejo sidro, se začne ladja počasi premikati. Žalostno smo zrli, kako nam ljudstvo maha na pomolu v slovo, in v srcih se je oglasilo domotožje: »Zakaj je ravno nas zadelo za »partirati«.

Ko nam uide Napoli izpred oči, se poberemo spat. Drugi dan smo že pluli skozi morsko ožino pri Messini. Ko se pozdravimo z koncem Kalabrije, zaorjemo v široko Sredozemsko morje. Odslej se je suha obal umaknila našim očem. Kamorkoli pogledaš, le morje in pa jasno nebo. Vendar predno pridemo v Sueški prekop, opazimo neki otoček. Dejali so, da je grški. Za nekaj časa se ustavimo v pristanišču Porto Sait. Tu je vse polno ladij vseh vseh narodov. Tudi tržaška Saturnia se je šoperila, a je kmalu odplula proti Italiji. Iz čolnov so nam začeli Arabci in Judje prodajati vsakovrstne drobnarije. Italijanom so najbolj postregli s slikami nagih žensk. Do naše ladje priplava tudi kakih 10 let star pobič in prosi, naj mu kdo vrže kak novc v vodo. Ko mu res kdo vrže denar v vodo, se potopi za njim in tik-tak je njegov, magari če je pal pet metrov vstran od njega. Ker ni imel denarnice, je spravljal novce v usta. Z velikim zanimanjem smo opazovali gibčne postave zamorcev, kateri so veslali v čolnu ob naši ladji. Predno smo odšli naprej, so nas zasmehovali: Eia, eia aaaa!! Pobič, kateri si je nabral polna usta denarja, je pa vsklikal: »Viva la Talja!«

Skozi prekop nas vozi ladja zelo počasi. Ko smo se imeli z kakšno drugo ladjo srečati, so vselej našo privezali h kraju. Bati se je, da ne zadene ena ladja ob drugo vsled ozkega kanala. Ob prekopu so krasne palače in lepa asfaltirana cesta na egiptovski strani. Tukaj živi dosti Angležev in nekaj tudi Italijanov. Ponoči smo pripluli na drugi konec kanala v pristanišče Suez.

Na Umbriji (tako se je klical naš parnik) smo se dobro imeli. Discipline nismo poznali in hrano smo dobivali dobro. Vsakih 12 oseb je tvorilo »škvadro« z svojim komandantom, to je bilo zavoljo reda pri delitvi hrane. Postelje so ena vrh druge in vsaka ima svojo številko, kakor tudi vsaka sobana svojo črko. Pod zglavjem je vsak imel svoj rešilni pas. Z tem pasom smo morali v slučaju nevarnosti, ko nas je šestkrat opomnila sirena z svojim mogočnim glasom, teči vsi na krov in tu čakati nadaljnih ukazov. Da bi bili bolj navajeni v to, smo imeli tudi poskušnjo. Dolg čas smo preganjali s kvartanjem. Slovenci smo se pa tudi radi zbirali na krovu, kjer smo z zanimanjem opazovali bežeče ribice izpod parnika. Ob Rdečem morju so se kazale na površje tudi kake tri metre dolge in zelo široke »ribintine«. Ker smo iztaknili nekaj Goričanov, dobrih tenoristov, smo marsikatero zapeli po domače. Na ladji je služboval za sobarja tudi neki Slovenec, doma iz tržaškega Rojana. Skozi Sueški kanal nas je popadla želja poskakati v morje in se poskriti v Egiptu. Ker pa ni noben razumel tukajšnjih jezikov, nismo tega storili. Z nekakšnim strahom smo gledali na črne pošasti zamorcev, kateri so na egiptovski strani pasli ovce. Na azijsko stran so pa le veliki zameti (manjkajo črke)ga peska. Hiše ni ob kanalu nobene. Od Sueza do Massane smo se vozili po gorkem Rdečem morju. Vsled vročine smo bili le napol oblečeni. Hladiti smo se hodili na rilc parnika. Brez klobuka na glavi se ni smelo iti na krov, zavoljo prehudih navpičnih sončnih žarkov. Ponoči se pa kar spati ni dalo, vsled vročine. Nekoč nas zaloti majhen vihar, kateri marsikomu povzroči morsko bolezen. Mene je tri dni glava bolela. V desetih dnevih smo pripluli iz Napoli v Massano.

V Afriki

Ko se zjutraj izkrcamo, se napotimo v lesene barake. V Massani je vročina neznosna. Okolica je vsa peščena. Pitna voda teče gorka, gorka, pravijo da ima 40°C., kjer izvira. Zjutraj in zvečer je nešteto muh tako nadležnih, da morajo ujeziti še bolj potrpežljivega človeka. Po barakah so nam afriški otroci prodajali čaj in kavo. To je

bilo krika kakšno jutro: »Te, te, te, kafe, kafe! Tako so nam (manjka beseda) da naj kupimo, drugih besed so malo znali. Po zamorskih gostilnah se ne kupi ne vina in ne drugih opojnih pijač. Pač pa zamorci radi pijejo čaj in kavo, zato imajo le to naprodaj. Ker nismo imeli svojih oficirjev, se ni imel kdo za nas brigati, tako smo ostali več dni brez hrane. Nekateri so hodili prositi okrog miličnikov, a ti so imeli gluha ušesa in trdo srce. Miličniki so dobljavali kosilo vedno v redu, dnevno so dobili tudi košček leda za si hladiti žejo, prav lahko bi nam kaj pomagali, a da polni trebuh ne ve za praznega, sem se še pozneje prepričal. Ker smo bili skoro vsi brez okroglega v žepu, smo stradali. Tretji dan nas pride iskati neki kapitan 84. reg. Ukazal nam je naj gremo po mule, katere so »zbarkirali« kakih 15 km od naših barak. Vsi smo se uprli, da ne gremo nikamor, dokler nam ne dajo kaj hrane. Ko je videl, da vedno svojo držimo, nam je preskrbel nekaj mesa in kruha, nato se naložimo na avtomobile pa hajd po mule. Na obrežju, kjer so nas čakale mule, je bilo dosti velikih skladišč sena in ovsa, a bilo je vse v velikem neredu, vreče so bile skoro vse raztrgane, in ko so oves prevažali se je iztresal na tla, tu pa tam so bile tudi bale sena v prahu na cesti. Kar se nas je vojakov pripeljalo sem na avtomobilih, smo si vzeli vsak po dve muli in se umaknili malo višje od morja. Tu so bile raztrešene zamorske kočice. Mule privežemo za visoke palme in se gremo šetat po vasi. Za neko kočico se ustavimo in kramljamo med sabo v senci palme. Ker je bilo zelo vroče, sem slekel srnjco in jo razgrnil po tleh, da se osuši. Kmalu nato pride neki stari iz kočice, in ko nas ugleda se začne po svoje jeziti. Ker ga nismo razumeli, smo le debelo gledali vanj in se mu smejali. Uvidel je, da ne odpravi nič, za to je šel po nekega otroka tolmača. Ta nam pove, da kraj, kjer sem jaz razgrnil srnjco, imajo za molitveni prostor. Res je bil tukaj iz kamenčkov narejen kolobar. Da se ne zamerimo Alahu in Mohamedu, se umaknemo raje v stran, odvežemo mule in jo mahnemo proti barakam, odkoder smo prišli. Ob cesti smo nekje naleteli na zamorski ples. Njih šumeča godba na raznovrstna godala je občudovanja vredna, le škoda, da smo morali iti svojo pot z mulami, kajti bila je že tema. Napol naga in vitka od ognja razsvetljena telesa zamorcev so pa naredila na nas globok utis.

Drugi večer se odpravimo z mulami naprej. Peljati smo jih morali do regimenta, kateri je bival ta čas na južni meji Eritreje. Prve marše smo delali vsled prevelike vročine le ponoči. To so bili naporni marši. Cele noči smo hodili, čez dan pa nismo mogli spati vsled toplote, komarjev in muh. Vrh tega nas je še lakota trla. Hranili smo se le s prepečencem in konzervami. Ko pridemo bolj v hribe, marširamo

le čez dan. Zavoľjo nezadostne hrane smo komaj lazili naprej. Veliko godrnjanje je vstalo med vojaštvom, ko smo videli, da se miličniki vozijo na avtomobilih.

V desetih dnevih težkih maršev smo vendar prišli do našega polka. Tu se nam življenje mnogo zboljša, a le za par dni, kajti prišlo je povelje (»Cominciamo la guerra!« tako so nam častniki povedali) za iti naprej. Mene so prištukali k četrti kompaniji. Tako sem postal še »mitraljer« kot pri 50. reg.

Tri dni smo marširali, preden smo prišli do meje (Mareb). Tukaj nas je navduševal general brigade, a njegove besede niso dobile pravega odmeva. Z mrkimi obrazi prekoračimo ponoči narejen lesen most čez reko Mareb. Krog osme ure zjutraj na 3. oktobra smo z nabitimi puškami in samokresi stopili na abesinska tla. Previdno in počasi smo se plazili (manjka beseda). Tu pa tam je bila kakšna prazna abesinska kočā, a o njih prebivalcih ni bilo ne duha ne sluha. Nemoteno koračimo dalje. Ko se vzpne solnce nad glavo, nas začne nadlegovati huda žeja. Končno zagledamo v dolini potok in vsi pospešimo korak tja. Voda je imela nekak sladek okus. Ravno do dobra smo se napili, ko nas nahruli en hautman češ, da so vodo Abesinci zastrupili, kar pa ni bila resnica.

Krog ene ura pop. se začuje na jugu prasketanje strojnic naših askerov, kateri so že trčili ob sovražnika.

Naježili so se nam lasje, ko so nas oficirji porivali proti temu pokanju. Ko pridemo do askerov (to so Eritrejci), preneha streljanje. Nas druge poženejo na precejšnji hrib in tamkaj »piaciramo« strojnice. Abesinci so bili poskrili in (mogoče manjka beseda) mirovali. Nekaj se nas odpravi v bližnji potok po vodo, toda nismo še dospeli do vode, ko nas kliče »alarmi« nazaj. Neki častnik artiljerije se je plazil po nekem griču proti abesincem in le ti so mu poslali kroglo v desno roko. Trepotali smo kot šiba na vodi, ko nam kapitan odmeri prostor, kje naj se branimo če bi sovražnik prodiral. Stisnemo se za sive skale in z izbuljenimi očmi pričakujemo sovraga. Abesinci so (videč da je tudi nas drugih precejšnje število) se ponoči raje umaknili. Drugo jutro je naša artiljerija in nekaj zrakoplovov bombardiralo še utrdbo na visokem hribu in tako smo imeli pot prosto naprej. Ustavili smo se na hribu in tam prenočili. Drugo jutro nam pove kapitan, da moramo zavzeti mesto Aduo. Tanki so vsi ostali zadaj, ker niso mogli naprej vsled visokih hribov in kamenja. Nemoteno smo prišli do pred Aduo. Prenočili smo v majhni kotanji skupno artiljerija in fanterija. Vsaka dva metra je bila nastavljena strojnica in koj za hrbtom smo imeli

kvišku moleče (manjka beseda) topov. Dobili smo par ujetnikov, a so hoteli ponoči pobegniti, zato je straža nanje streljala in enega ranila.

Drugi dan vkorakamo v Aduo. Mesto je bilo prazno, le tu pa tam je bil še kakšen onemogel starec ali kakšno preplašeno krdelo žensk, katere so nas v strahu po vojaško pozdravljale. En starec ob poti je pa jokal, vse njegove kretnje so dokazovale, da kliče Boga na pomoč, da naj nas pokonča. Na jugo-zahodni strani mesta, kjer je prodiral naš »ploton«, smo naleteli na skupino žensk in enega oboroženega Abesinca. Ko nas ta ugleda, jo začne koj pobirati, a naš »tenente« ukaže: »fuoco!« Nekateri so začeli streljati za njim, a brez uspeha. Vse kadilo se je okrog njega od laških svinčenk, a on je tekel v vedno hujši dir, dokler nam ni izginil izpred oči.

Tako je naš divizjon skoro brez (manjka beseda) zavzel v treh dneh mesto Aduo, katero bi lahko branilo 15.000 oboroženih abesincev z rasom Sejum na čelu. Pred Aduo so Abesinci l. 1896 grozovito potolkli laško vojsko, zdaj je pa ras Sejum pobegnil na Makale in še naprej. Svoj tron v Adui je prepustil smrtnemu laškemu sovragu. Ko ni kazalo več nevarnosti, smo se kampirali na griče ob mestu. Hodili smo ropati po hišah kokoši in krasti na njive turšico. Črez par dni je bila pa prepovedana vsaka tatvina.

Začeli so se vračati domov abesinci. Tu pa tam je korakalo kakšno krdelce z belo zastavo na čelu in puškami na rami. Z ujetniki se nismo nič pečali, temveč smo jih odali nalašč zato postavljenim orožnikom.

Črnci so visoke in vitke postave. Hodijo čvrsto in pokonci drže glavo, izobraženi niso, pa vendar zviti in prebrisan. Pečajo se z živinorejo in nekaj z kmetijstvom. Uspeva koruza, oves, ječmen, taf, krompir i. t. d. Sadja se skoro ne vidi nikjer. Po gričih raste le majhno grmičevje trnja, ob rekah so pa mogočna, bogve koliko stara drevesa.

Zamorski mož nima veselja do dela, najraje vrže palico črez rame pa hajd' na špas ali na lov. To malo polja, ki ga ima, mu obdeluje žena in majhni otroci. Veliko veselje pa imajo vsi do učenja drugih jezikov, celo starčki. Afriška žena je prava sužnja. Cel dan hiti kot mravlja in še najtežja dela opravlja z otrokom na hrbtu. Vodo nosijo otroci in ženske v ilnatih vrčih, včasih pa v živalskih mehovih na oslih. Hiše imajo okrogle in z slamo pokrite. Največ zidajo z palicami in blatom. Oken ne poznajo, spijo na živalskih kožah kar po tleh. Ni čuda, da je toliko mrčesa v takih prostorih. Nesnaga je pri Abesincih dosti kriva, da se tako širijo hude bolezni. Cest in

poti nimajo, ves tovor prenašajo na oslih in na mulah. Velika trgovina abesinskih in laških predmetov je v Adui. Abesinski trgovci so hodili kupovati blago v italijansko Asmaro. Videlo se je kar celo karavano mul in oslov, kateri so se upogibali pod težo tovora. Ker je bila trgovska zveza z lahi v Eritreji, se je marsikateri Abesinec prav dobro naučil italijanščine.

Abesinija je velika, a malo obljudena država. Dejali so, da ima devet milijonov ljudi, velikost pa je skoro za štiri Italije. V Abesiniji so močno zastopani mohamedani, kristjani in pogani. Kristjani imajo spačeno našo vero, rečejo jim kopti. Pečajo se največ z živinorejo. Njihova živina n. pr. konj, osel, mula, koza, ovca i. t. d. je manjša od naše v Evropi in bolj trpežna. Govedo ima nad prvimi nogami veliko grbo. Koze in ovce imajo pa zelo majhno dlako. Ptičev je dosti vseh barv in velikosti. Ta je plav, ta zelen, rdeč in zelen, zelo majhen, velik i. t. d., i. t. d. Mnogo je tudi zveri. Ponoči so zelo glasne hijene in šakali. Ko se oglasi hijena z (manjka beseda) strahotnim nizkim glasom, vstajajo navadnemu Evropejcu lasje pokonci od strahu. Krog Aduje je vsa zemlja preluknjana od hijen, v katerih se baje skriva čez dan. Živih stvari se navadno ne loti, najraje pobira mrhovino. Črez dan se vidi divje zajce in koze. Med sivimi skalami se pa plazijo velike črede opic. Samice navadno nosijo svoj zarod na hrbtu. (to šego so menda posnele od Abesink) Velikosti so kot velika mačka ali pes.

Do Aduje smo prišli vsi preglajeni. Po poti, kjer smo naleteli na turšico, smo vse pojedli in opustošili. Še častniki so hvalili, da je dobra sirova koruza. Videl sem nekega poročnika, ki je bil ves mlečen okrog ust in hitel obdelovati zeleno štruco. Plazili smo se čez grmičje in trnje, tako, da smo prišli v Aduo vsi raztrgani in polni trnja. Do tu smo imeli nalogo priti v petih dnevih, a prišli smo v treh. Da je šel naš regiment v prvo linijo, se moramo zahvaliti našemu polkovniku Massini, kateri je naredil tri prošnje, da ko bi šel z njegovim polkom naprej. Dvakrat so mu prošnjo ovrgli, a v tretje je bil uslišan. Marsikatera psovka do njega je krožila med vojaštvom, pa vendar on je pogodil pravo. Do Aduje smo res bili v veliki nevarnosti. Gorje nam, če bi se Abesinci kaj zoperstavljali. Ko smo pa prišli v Aduo, je bila glavna naloga naša končana.

Tretji dan po zavzetju mesta Aduje pride ukaz, da naj še enkrat navidezno naskočimo utrjeno mesto, in da bodo nas slikali, filme pa poslali v Italijo, kjer bodo iz njih napravili »kino«. Že na vsezgodaj se res odpravimo z vso pritljajo in orožjem,

nato pa koražno naskočimo staro mestno obzidje. Boj se nam je kajpada koj posrečil. To pot sem bil zelo hraber bojevnik.

Tretji dan so za nami priropotali tanki, katere smo pustili za visokimi hribi. Kmalu nato nam prinesejo »conducenti« milicije divizjona »ventium aprile« prepečenec, a so skoro polovico po poti pokrali, in tako je »fante« moral potiskati pas vsak dan bolj.

V tem času je na tisoče delavcev delalo cesto iz Eritreje v Aduo. Črez 10 dni so že majhni avtomobili pridrsali do nas. Ko je bila cesta končana, so nastavili tudi več trgovin. Dasi so bile cene prav judovske, smo vendar začeli mnogo bolje živeti. Saj v vojni kdo bo »šparav« z denarjem?

Prvi trgovec je bil abesinski ovaduh. Doma je bil iz Bolonje. Izdajal je vojaške reči abesinskim duhovnikom, kateri so imeli speljan telefon iz Aduo do Adis-Abebe. Iz Aduo je šel nekaj časa telefon pod zemljo. Ko je prišlo izdajstvo na dan, so duhovnike ujeli in jih obesili v Adui (To delo so odpravljali askari). Laha so pa poslali v Italijo delat račun.

Neki dan ob koncu oktobra je bil praznik našega regimenta. Ob mogočni stari utrdbi prav blizu mesta se zbere cel regiment. Ko pride general brigade, nam mnogo pridiga o hrabrosti in požrtvovalnosti, katero smo imeli na poti do Aduo. Zelo povdaril je besede: »Quando ho visto come hanno avanzato e anche con famme li trupe di questo reggimento ho detto: Per Dio!!! Questi sono i fanti! Con questi soldati posso andare in testa del mondo. Non l'ho avevo paura andare contro i neri, i gialli e magari i bianchi!« Dejal nam je tudi, da gre sedaj ves naš divizjon »Gavinana« na delo cest. Drugi dan smo že dobili krampe in lopate. Naš bataljon se je nastanil v bližini vasi »Marjanšejt« Cesto smo delali iz Aduo na Makale. Imeli pa smo vedno stražo, da nas nebi Abesinci (manjka beseda) napadli.

Na 19. nov. so me za nekaj časa preložili h 83. reg. Divizjon Gavinana je imel nalogo iti na-prej eksplodirati le 84. reg. je ostal še ob Adui na delu cest. 83. regiment ne pozna skoro nič discipline. Ker je tu dosti Slovencev, so mi potekali dnevi zelo hitro. Zvečer smo hodili na mali griček prepevati. Zdelo se mi je, kot da bi bil na Suhorskemu strmcu z domačo družbo. Spisal sem kar na posluh »Žabja svatba«, »Triglav« in »Ob večerni uri«. Tako smo imeli tudi majhne vaje tam sredi divje Afrike. Pesem nam je zdaj pa zdaj intonirala iz goščave lačna hijena, pa to nas ni motilo. Za šalo smo si včasih tudi »Vigred« zapeli.

Aduo smo zapustili na 22. nov. Ko smo nakladali municjon na mule, sem se neki hudobni od zadaj preveč približal in me je tako močno udarila s kopitom v trebuh, da sem se koj (manjkajo črke)nil na tla. V par sekundah sem bil ves moker od potu. Ker sem nepremično obležal na tleh, so ti bližnji vojaki mi odpeli tesne pasove in tako sem malo prosteje zadihal. Čez par minut sem se že pobral za kompanijo, a v želodcu me je bolelo še drugi dan. Utaborili smo se 30 km južno od Aduo. Kondučenti, kateri so nosili na mulah živež za oficirje, so po poti iz zabojev pokrali jestvine in nametali notri kamenja. Ko so častniki uvideli, da so okradeni, so se jezili in se smejali lačnim kondučentom, kateri so se že pomešali z mulami in tako se rešili gotove kazni. Spraševali so, kdo je nosil municjon, vodo i. t. d., a zvedeli niso nič. Če bi se pri našem polku kaj takega pripetilo, bi bila preiskava gotovo bolj stroga.

Nekega dne se je en poročnik (firmajo(manjkaji črke)) zelo hudoval na svoje vojaštvo, drugi častnik ga je pa ostro zavrnil: »Zakaj si tako zloben napram vojaštvu? (manjka beseda) kadar se povrnem v Italijo, hočem obiskati Firenze, hočem iti v Genova, Milan, Trst in gotov sem, da me ne bo nobeden gledal »con brutto muso«, ti pa boš moral čez leto dni se na daleč teh le ogniti, če ne boš hotel slišati psovk ali še kaj hujšega.« Prostovoljni »ovcir« je gorel od jeze in se umaknil vstran.

Črez osem dni smo se vrnili nazaj k 84. polku vsak k svoji kompaniji, katere so še vedno bile na delu cest.

Za Miklavžev večer (to je na 5. dec.) so se prikradli Abesinci prav do nasdrugih. Dvema vojakoma, katera sta bila na straži pri spomeniku pred Aduo, so odsekali glave. Po tem dogodku smo imeli straže še bolj pomnožene. Prenočevali smo le po gričih in krog »kampamenta« smo nastavili strojnice, pri katerih smo vsako noč »montirali gvardijo«. Skoro vsako uro je pa prišel pogledat kakšen »špecjon«. Ko ga je straža slišala, da gre proti nji, je en stražnik zaklical: - Chi va la? - Odgovor je bil navadno - Spezione - Stražnik reče: »Parola d'ordine« takrat je moral - špecjon - povedati ime kakšnega mesta n. pr. Genova, Trst i. t. d. Seveda midrugi smo še zvečer zvedeli, kakšna bo ta - parola d'ordine -, a če ne bi specjon prav odgovoril, smo imeli pravico streljati, a naj prvo v zrak.

Na 17. decembra sem pohajal na pobočju hriba ob Adui. Iz moje zamišljenosti me vzbudi jok in krik na sosednem griču. - Kaj neki mora biti tam? - Ko grem še nekoliko naprej opazim, kako je zbranih na majhni ravnici kakih trideset askarov lepo v vrsti, pred njimi pa stoji italijanski oficir z črnim korporalem. Ta je bil tudi njegov tolmač. Na tleh imajo na trebuh ležečega eritrejskega vojaka, kateri se je

zvijal in ječal pod težkimi udarci biča, katerega je vihtel njegov korporal. Po mojem štetju je prejel zamorec kakih petdeset udarcev. Ko je prestana kazen, se črni vojak ne gane z mesta. Oslabel je bil od prehudih udarcev. Iz vrste pristopi njegov tovariš in mu hoče pomagati na noge, a razkačeni častnik mu ne pusti, ter ga nahruli nazaj v vrsto. Črez čas si je kaznjenev vendar nekoliko opomogel ter se sam dvignil pokoncu. Zdaj ga začno pa kregati, oficir v italijanščini, korporal pa po abesinsko. Kaj je bil zakrivil, nisem mogel doznati. Eritrejske vojake kaznujejo z pretepom, medtem ko italijanske zašrajbajo raje v zapor.

Na 19. decembra je začel prodirati v Abesinijo divizjin Gran Sasso. Na pokrajini »Šire« je pa zadel na velikanski naval Abesincev. Nas so natakneli na ob strani fronte, da bi branili vstop v Aduo. Strelske jarke smo napravili na hribu »Enda Jezus«. Kmalu je prišla vest, da je ves divizjon Gran Sasso na begu. To pot so Abesinci zapalili 9 ital. tankov. Polili so jih z petrolejem nato pa zažgali. Kaj takega se niso niti v svetovni zamislili. Gran Sasso se je umaknil dva dni hoda bolj nazaj. Ker niso mogli vzeti vseh živil z seboj, so zapalili »sušistenco«, da ne bi prišlo Abesincem v roke so raje darovali Bogu žgalni dar.

Za Božične praznike so zaropotale puške, strojnice in kanoni. Abesinci so baje mislili, da praznujemo, zato so vmahnili kar se je dalo po nasdrugih. Ko je začela delovati naša artiljerija in zrakoplovstvo, so lahko koj sprevideli, da ne bodo nič odpravili, vendar je trajal boj dva dni, t. j. za Božič in sv. Štefan. Padlo je 40 italijanskih vojakov, vendar to je zelo malo v primeri z izgubo naših neprijateljev. V boju je pokazala veliko hrabrost arabska konjenica, doma iz Tripoli. Ta kavalerija prav gotovo nič ne zaostaja za ruskimi kozaki. Njih geslo je: »Delajmo hitro in držimo skupno.« Če je ranjen kdo izmed njih, ga obkolijo, poberejo in odirjajo ž njim v zaledje. Imajo krasne zelo čile konje. Šteri so jim (manjka beseda) abesinci z konjeniki vred. Abesinci so sklatili tudi dva ital. zrakoplova.

Novo leto smo mirno praznovali v Adui. Črez par dni počitka smo začeli prepeljavati municjon in živila bolj na jug. Od zamorcev smo kupovali kavo, sladkor, cigare i. t. d. Od njih se navadimo reči besedo - arkù - to je po naše prijatelj. Odslej smo jih vedno pozdravljili: »arkù«. To mnogoterim našim »officialom« ni bilo všeč, in da ne bomo več sovražnike italije nazivali prijatelj, so nam to besedo prepovedali.

Krog Aduie je sedaj vse prepletено s cestami. Po njih drviijo tisočeri avtomobili, tako da je ob večerih vse v prahu. Od daleč je videti kakor gosta megla.

V popoldanskih urah se večkrat pojavi zračni vrtinec, kateri pobere prah in pesek ter ga kroži visoko pod nebo. Dogodilo se je, da je celo barako pridvignilo.

Prve dni prosinca l. 1936 so me poslali za gozdarja. Sekali smo les za pekarno kruha. (Gavinane) Po deset od kompanije se nas je peljalo vsako jutro z avtomobilom 20 km proč od našega kampamenta. Tu smo sekali in klestili pod nadzorstvom gozdne milicije. Z nami je bil vsak dan po en častnik 84. reg.

Ker so nas miličniki priganjali, da naj malo bolj pridno delamo, smo se vsi uprli in tako v senci preležali ves božji dan. Drugi dan smo delali, kakor se nam je poljubilo. Da nas ne bi Abesinci morebiti na delu napadli, smo imeli po gričih stražo.

Ko nekoč leno mahamo po starih štorih, nam sporoči straža, da se nam bliža kakih dvesto oboroženih Abesincev. Na mah popustimo delo in se plašno skrijemo v neko kotanjo. Kaj če nas Abesinci zapazijo? Njihovi (manjka beseda) premoči bi gotovo koj podlegli. (Na(manjkajo črke)) Iz kotanje opazujemo kako, se nem bele pošasti v naglici bližajo. Nekaj jih je jezdilo na mulah, brez dvoma, to so njih oficirji. Že smo trdo prijeli za puške, ko nam sporoči naš častnik, da to so le naši vohuni. Bila je to le patrolja eritrejskih vojakov (askarov), kateri so bili preoblečeni v abesinske obleke in tako mnogo lažje vohunili po Abesiniji. Ko so ti odšli v Aduo, smo spet nadaljevali svoje delo. Zvečer so nas prišli iskati z avtomobilom ter nas prepeljali na naš »kampamento«. To se je ponavljalo deset dni.

Na 15. januarja je bilo slišati na hribu nad našim brlogom sumljivo streljanje. Naš kapitan - Spada - je ukazal plotonu komando, da naj preišče ves hrib. Za vsakega Abesinca, če ga ujamemo tam gori, je dejal, da nam bo dal 50L nagrade. Ravno v opoldanski vročini smo se podali v hrib na lov. Razdelili smo se v tri škvadre in komendanti so si dali besedo, da se snidemo vrh hriba. Tako smo se jeli počasi vspenjati proti vrhu. Ker je na pobočju zelo dosti trnja, je bila pot zelo težavna in počasna. Med samotnim kamenjem preplašimo marsikakšno čredo opic. Smešno je gledati, kako se mladiči primejo starim za hrbet in tako jih morajo stare nositi »cici, bici«. To navado so gotovo posnele od Abesink, katere prenašajo na hrbtu otroke, kot pri nas ciganke. Na vrh je dospela najprvo naša škvadra. Kakor je bilo dogovorjeno, počakamo tukaj še ostali dve. Ker pa nismo nič kaj sumljivega dobili, smo šli šterje vojaki (prostovoljno) z korporalem preiskati bližnje abesinske kočice. Tu vse preobrnemo po kuhinjah, spalnicah in kleteh, a vklub vsemu našemu trudu, nismo dobili nič kaj obtoževalnega. Nazadnje preiščemo še njihovo cerkev. Ta stavba je malo boljša od drugih v vasi, vendar po abesinskem okusu (manjka beseda) zidana

naokrog in s slamo pokrita. Iz radovednosti smo udrli notri (bila je zaprta). Notranjost cerkve je temna, v središču pa edini oltar, ki je še posebej krog in krog zavarovan z ograjo. Po tej ograji je vsepolno nabožnih podob in pred vhodom k oltarju so na veliki tabli pravila cerkve pisana v arabščini. Čudili smo se podobami nagih ljudi in pošastnih hudičev. Prav čudno je to, da so vruga narisali črnega.

Ko zvedo Abesinci, da smo v njihovem svetišču, pridejo pogledati: - kaj neki počnemo notri? - Že pristarni možicelj (baje duhovnik) se začne togotiti in z rokami nam dokazuje, da ne smemo biti v cerkvi ne obriti in ne oboroženi. Na našo opasko (vsi smo pomerili puške proti njemu) je pa v hipu zapustil sveti kraj z drugimi vred. Proti večeru smo se praznih rok vrnili na kampamento. Na stotnikovo vprašanje smo vse povedali. kako smo »vizitirali« po kočah, kaj smo videli i. t. d. Hauptman nas pograja, češ da ni prav, da smo tako nasilno vdrli v njihovo cerkev, vendar je vsakemu daroval 20 cigaretov (tri zvezde).

Neki ital. časopis je poročal, da je Aduo zavzela milicija. To je seveda zelo razpalilo vse vojaštvo Gavinane, zlasti pa 84. reg., kateremu je tretji dan po zavzetju mesta prinesla milicija na svojih mulah skoro prazne zaboje galet (prepečenca). Po poti so fašistovski kondučenti pokrali iz zabojev prav mnogo galet in tako je bil »il fante del 84« prisiljen »tirati la cigna«. Črez 10 dni so nam na avtomobilih pripeljali kruh. Razkladal sem ga jaz in vsa naša škvadra. Ko ga veselo n(manjakajo črke) na tla, pride mimo en miličnik in milo poprosi: »Amich' prego un pannino.« Pa neki romanjol ga zavrne: »Dai canta prima - Gio venezza!« Z glasnim smehom smo ga spremljali, ko se je praznih rok odaljeval.

Prve dni svečana sva šla z italijanom po imenu Verita po vodo. V velikem jarku med dvema skalovitima hriboma, kjer je voda izviralala, zaslišiva jezno sikanje opic. Ko greva še malo naprej, naju te začno tako obmetavati z kamenjem, da sva komaj prišla do izvirka. Tukaj opaziva, da se je ujela v past, katero so nastavili zamorci, velika opica (sivi samec). Druge opice, videč da je njihov vodnik v pasti, so naju venomer napadale z kamenjem. Prišli so tudi zamorci, da bi potegnili opico ven iz pasti, a ker je preveč renčala, in vrhu tega so še druge opice napadale z kamenjem, so naju prosili, naj jo ustreliva. Dasi je prepovedano streljati (izvzemši Abesince), sem vendar nastavil samokres in skozi palice (past je bila podobna veliki kletki, narejena iz palic in desk) in dvakrat ustrelil. Pošast sem zadel prvič v hrbet in drugič v glavo. Ko jo povlečemo ven so druge opice nad nami zagnale velik vrišč, vendar

kamenjale nas niso več. Sivi samec je tehtal krog 25 kg. Meso opice je neužitno. Zamorci jih love žive, da jih prodajo Evropejcem za igračo.

Ob mesecu februarju smo zidali krog Adué mogočne utrdbe, kopali strelske jarke in natezali bodečo žico. Prišel je glas, da je v naši bližini 20.000 Abesincev in neki črni ujetnik je dejal, da nas bodo napadli na 9. svečana. Ponoči smo imeli zelo pomnožene straže in špecjoni so venomer krožili, da nebi morebiti straža zaspala. Nekega lepega večera je bil za špecjona naš poročnik. Ko je pohajal z svojo slugo po samotni divjini Afrike, prav blizu njega je strahotno zatulila pošastna hijena. To je našega oficirja tako oplašilo, da mu je drugi dan moral sluga priti spodnje hlače.

V noči 12.–13. svečana v bližini Mareba so Abesinci kar z noži poklali 70 italijanskih delavcev. Med žrtvami je bila tudi žena inženirja. Nekoč so ravno tako poklali ob utrdbi Makale 300 miličnikov.

V vasi ob Adui je bila nekega dne vesela ohcet. Črni par se je poročil v Adui, nato se je pa vlekel ples tri dni in šteri noči. Ker so neutrujeno nabivali po bobnu po cele noči, smo šli nekoč pogledati, kaj neki počnejo tam?! Zamorci so bili zelo razigrane volje, ko dospemo tja. Pri plesu so bili požrtvovalni in vstrajni, tako da zaslužijo vso pohvalo. Zelo zabavno nam je bilo gledati njih divji ples in poslušati razbijajočo godbo, pomešano z neuglašnim petjem. Na svadbi je bilo krog sto oseb. (Moških, žensk in otrok) Imeli so mnogo pijače kakor čaj, kavo in pivo, katero so izdelovali sami doma iz neke rastline. Živahni »arkù« mi j ponujal piti, a nisem hotel vsled hudih nalezljivih bolezni. So pa zamorci tudi nesnažni, skoro vsak razširja neprijetni duh, (Nekateri trde, da smrdijo po divjačini) vendar to mnogotere lahe ni motilo. Vsak dan bolj so se družili z Abesinkami. Njih ljubavni sestanki so bili navadno v kakšni goščavi, kjer so jih tudi prav do kraja gole slikali (MADE IN ITALY) in se ž njimi poigrali.

Proti koncu februarja se napravimo za zadnjo najhujšo ofenzivo. Naloga naša je premagati rasa Miru z 50.000 vojaki. Ob straneh Gavinane naj bi šla še dva divizjona (tako je odločil naš očka Badoljo), da bo zmaga gotova. Četrta korpo d'armata je pa poslan sovražniku za hrbet, tako da bomo lahko vse skupaj zajeli.

Na 27. svečana smo res zapustili Aduo. Kar je bilo količkaj bolnih vojakov, so še prvi dan odstranili, tako da je ostalo le zdravo moštvo, kajti čakala nas je huda in težavna pot.

Od Adué do Aksuma naredimo eno »tapo«. Vsled velike žeje izpraznimo v mestu vse vodnjake, akoravno je voda blatna. Mesto leži v mali kotanji. Na severu ga

varuje precejšnji hrib z mogočno utrdbo. V mestu so orjaški obeliski. Vsi utrujeni prespimo noč v predmestju. Drugi dan se zarana odpravimo na jug. Na ravnici ob Askumu se ustavimo kaki dve uri. Nekateri od vina razgreti so začeli po svoje prepevati, istrški janičarji so pa vrezali himno »Gio venezza« tako navdušeno, da so jih še italijani postrani gledali. Ko marširamo naprej, je zelo palilo solnce in marsikateri je pocepal na tla. Na malem griču smo prenočili. Ker nismo imeli nič vode, smo trpeli grozno žejo. (manjka beseda) »ten. collonello« nam naredi malo pridigo. Povedal je, da so naši že zavzeli mogočno utrdbo »Amba Alagi« (Tukaj so pred kratkim Abesinci pošteno naklestili en divizjon miličnikov.) Bil je zelo živahen in nas troštal, da imamo zmago zagotovljeno. On pač gotovo ni slutil, da bo ravno on kmalu moral postati žrtev Dučetove samopašnosti in častiželjnosti. Tretji dan, na 29. 2., si zarana nabašemo puške in se previdno plazimo naprej. Bližali smo se abesinski armadi. Naš bataljon je šel naprej za »gran gvardijo.« Nad nami so krožili trije zrakoplovi in iskali črnega sovraga, a ker niso ničesar opazili, dajo z raketo znamenje, da ni nobene nevarnosti, in odhitijo, odkoder so prišli. Ko se vspne solnce nad glavo, greje kot tavžent hudirjev. Od prahu smo vsi umazani, celo oficirji so kot pujski, a vode ni dobiti nikjer. Krog 1 ure pop., ko smo bili že pošteno utrujeni, pride vest, da je 83 reg. že zajet od Abesincev. Še ne hudega sluteč pospešimo korak po hribu navzdol. Ko (manjka beseda) na polovico hriba, začne deževati krog nas abesinski ogenj. Nastal je velik nered in na mah smo se vsi poskrili za skale in drevesa. Ko nas zopet uredijo oficirji, se pomikamo proti 83. reg. Ker smo videli v dolini vodo, se skoro besno zapodimo v sovražnika. Kmalu se nam posreči dobiti zvezo z 83 reg., kateri je bil preje že obkoljen od Abesinskih čet. Ti reveži so bili že skoro zapisani smrti. Abesinci so jim pobrali 4 kanone, 9 težkih strojnih pušk in dosti ročnih granat. Ko ne bi bilo iz ozadja našega bataljona, bi jim še slaba predla. Polkovnik, pravijo, da je bil opozorjen na sovražnika od esploratorjev, a je dejal, da je le par »štracarjev«, in tako je pognal cel regiment prav pod nos sovražniku. Dve stotniji sta morali iti z bajoneti v naskok, ker ni bilo časa si napraviti zasilno strelišče. Tukaj je padel tudi moj tovariš Božič iz Vipave. On je bil artiljerist, a v Afriko sva se skupno vozila .. Naj mu bo afriška gruda (manjkajo črke)a! Abesinci so bili poskriti po grmovju, tako jih niso opazili ne zrakoplovci in ne midrugi. Ni se dosti hotelo, in kar celo Gavinano bi obkolili. Kmalu je začela delovati tudi naša artiljerija, in tako smo skupno prisilili sovražnika, da je pustil zajete kanone in mitralje. Kanone so že nastavili proti nam. Sumili smo, da jih »komandira« kakšen evropejec. Zvečer je

streljanje prenehalo. Porabili smo priliko in se pošteno napili vode v potoku, ne meneč se, jeli voda zastrupljena ali onesnažena z mrtveci. Ponoči so pa švignile rdeče rakete v zrak naznanjujoč – alarmi -!!! In res zaregljalo je na sosednem griču, nato pa kar vsa bojna črta. To je pokalo se bliskalo, vzdihavalo, kričalo kot na sodnji dan. Hrib za nami je bil ves ožarjen od samih kanonov. Nad glavo so nam sikali šrapneli in granate, pred nami je bil pa pravi pekel. Vrščalo je kamenje, ječala je ranjena afriška gruda in drobcji jekla so dosegli skoro do mene, a jaz kot hraber bojevniki sem stisnil (kot lisica) glavo pod kamen in streljal na slepo, ko pa zaslišim nad glavo žvižganje abesinskih krogel, spravim še roke na varno ... Na moji desni slišim pritajeno komando našega stotnika: »Attenzione ragazzi! Aprite ochi e gli orecchi!«

Presketanje pušk je šele proti jutru ponehalo. Drugi dan dobimo povelje: - Avanti – Ko naskočimo črnega sovraga, se ta jame korak za korakom umikati, vendar krogle še venomer nam brenče nad glavo. Moj - compagno – (lah) »Mordenti« je bil poslan na vrh griča za stražo, toda komaj je dospel tja, že je dobil tri krogle v glavo. Počasi in z veliko previdnostjo se nam posreči priti v bližino Abesincev. Poveljnik bataljona podpolkovnik »Francesco Positano« nam daje še potrebna navodila za vaskok, »o joj!! nesreče!« Prav blizu naše stotnije mu sovražna krogla pretrga nit življenja. Njegovo truplo počiva na vojaškem pokopališču v Adui. Komando bataljona prevzame sedaj naš hautman – Spada – Izgubo pravega poveljnika smo koj občutili, Kapitan – Spada je bil še precej oster, vendar njegova komanda je manj zalegla, kakor pa (manjkajo črke)oll. Positana, kateri je bil vsakemu vojaku kot rodni oče. On se je že vojskoval v Afriki, in sicer v Libiji, v svetovni vojski je tudi prestal vse grozote, a tukaj mu je Abesinec odprl pot v večnost!? Naj ga Bog milo sodi! – Ker je naš kapitan začasno komandiral bataljon, prevzame njegovo vodstvo kompanije 1 tenente »Sansoni«.

Sovražnika potisnemo le kakih 500 m nazaj. Tukaj se dobro zakopamo v zemljo in čakamo nadaljne komande.

Na sosednem holmu se kmalu prikaže jezdec. Ko ga opazuješ boš koj uganil, da je belokožec. Na glavi nosi velik iz plute klobuk, a obleka njegova ga izdaja za laškega častnika. Na majhni rujavi muli malomarno prijezdi do bližine naših z ognjem nabitih pušk, a tukaj pa z vso naglico zavije v grmovje in oddirja proti abesinskim četam, še predno se zavemo, da je to le sovražni vohun. Ni bilo treba dolgo čakati, ko nas obsuje toča abesinskih krogel. Ker smo bili dobro skriti, ni bilo velike izgube na našo stran. Varovali sta nas tudi dve letali in lepo število (manjka

beseda) kateri so bombarderali sovražne trume. Nadejali smo se, da bo ponoči mir, a ni ga bilo. Tu pa tam si slišal komando oficirjev – fuoco celerato - ! Ta je pokal s samokresom, drugi regljal s strojnico, tretji grmel s kanonom ali pa z ročno granato. Ko bi človek bil na varnem, bi špasno bilo opazovati vse to – a smrti gledati v obraz ni dobra šala. Večkrat sem računal: »Če bi ta krogla šla bolj na desno, druga bolj na levo ali bolj nizko, bi bilo po meni.

Tretji dan se začno Abesinci počasi umikati, vendar boj z njimi ni ponehal. V dolino pod nami so začeli naši sanitejci znašati ranjene vojake. Od tu so jih pa z avtomobili odpeljali v bolnišnice. Ko grem po vodo v dolino, opazim tukaj ranjenega vojaka 83. reg., kateri je imel glavo v resnici tako veliko kakor »polonik«. Ranjen je bil v lobanjo z kroglo dum-dum, nakar mu je glava strašno otekla. Kolikor toliko sem se že privadil vojnim grozotam, vendar ko opazujem tega preživega mrliča, mi začno mravlje lesti po životu. Od bolečin se je ranjenec zvijal in prevračal, dasi je bil po postavi zelo junak, je vendar skoro gotovo podlegel zastrupljeni rani, katera pa ni bila velika.

Po noči so naredili Abesinci le navidezni naskok. Nastavili so ob bojni črti tu pa tam kakšnega moža, bolj iz daljave se je pa zaslišalo kakšnega abesinskega trompeterja »ta-ta-ta-a!« Nakar so vsi hkrati spustili ogenj po nas drugih. Naši poveljniki misleč, da nas napada cela truma sovragov, dajo hitro povelje: »Aprite fuoco celerato!« In zagrmelo je, da se je zemlja tresla. Ko je šum ponehal je bilo onstran slišati pritajeno govorjenje in prisrčen smeh posameznih dobro kritih mož, katerim se je dobro zdelo, da tako korajžno streljamo v prazen nič. Gotovo so dejali: »Noč nam da v resnici veliko moč!«

Naslednji dan je boj prenehal. Naši »konducentje« nam prineso vode in nekaj živeža, na poslednje smo planili kot sestradani volkovje. Doznal sem, da nas je tridnevni boj spremenil v stekle pse. Mo(manjkajo črke) in upadlih lic smo se kaj radi sprli za prazen nič. Ko se nekoliko okrepcamo in poživimo z galeto, nas poženejo za bežečimi Abesinci. Do večera smo hodili in hodili, a o črncih ni bilo ne duha ne sluha. Na nekem hribu se kampiramo in vsaj upali smo, da se bomo pošteno odpočili. Ravno smo napeli naše šotore, ko pride povelje : Avanti! Ni bilo drugega kot se spraviti na žuljave noge in hajd' v temi naprej. To je bilo mukepolno prodiranje. Že tri noči nismo spali, vsi preglajeni in trudni smo se komaj vlačili naprej. Če smo se kje ustavili le za odih, je vse zaspalo in veliko opravka so imeli oficirji predno so nas spravili naprej. Med vojaštvom se je vedno bolj oglašala molitev: Duče.. p..... Bilo je

vse izčrpano ter nervoznost se nam je postoterila.. Upali smo, da bomo vsaj drugi dan počivali, a solnce je že močno pripekalo, ko nam še vedno doni na uho ta presneti »avanti«. Šele popoldne nas poženo na hrib Sangrata, češ da bomo tam počivali: »Il fante camina« kajpada in šli smo tudi tja gor, čeprav se nam je zdelo, da se drži vsake noge pol joha afriške zemlje. Pihal je močan veter in prav dobro se nam je zdelo na vrhu, ko smo sezuli (manjka beseda) in si ogledovali žareče ter žuljave noge. Stegnili smo se, kot smo dolgi in široki, ter počivali toda malo časa. Iznenadil nas je ogenj ob vznožju hriba, kateri se je kaj hitro bližal proti našemu stališču. Na »hauptmanovo« povelje se spet oborožimo in čakamo, »kaj bo?« Pa ni bilo treba dolgo čakati. Hrib je bil porastel z veliko suho travo in malim grmičjem, zato se je ogenj kaj hitro razširil. Že nam je vroč vzdih jemal sapo in pričakovati je bilo, da se bomo vsak hip cvrli kot prašič na ražnju. K sreči je ogenj v enem kraju bolj hitro napredoval, in ko je bila tamkaj trava pogorjena, smo se v zadnjem času zatekli tja. Pa vsi niso imeli te sreče, zlasti »kondučentje« so zaostali z mulami in dvanajst jih je ogenj na mah rešil še nadaljnjega trpljenja, a osemnajst jih v bolnišnici kmalu izdihne svojo dušo. Pa tudi mul je dosti poginilo. Njih meso smo s slastjo zaužili. Oh! To je pokalo, ko je ogenj zajel zaboje municijona, katerega so nosile mule. Sprva sem mislil, da so Abesinci nalašč travo zapalili, ter da nas bodo sedaj napadli. Po tem ognju nas je mučila huda, huda žeja. Grelo je solnce in pogorjena tla, a veter je pihal suh in vroč! Šli smo iskati vodo v dolino, a tukaj se je vse gnetlo vojaštva in vode je bilo malo, kaj smo hoteli? Zajeli smo vodo z mlakuž, katera je bila grša od vod(manjka beseda) ter pili. Ko sem tako srebal to »božjo kapljico«, se (manjka beseda) jezika neka stvar. Izplunem ven in vidim, da bi kmalu požrl malo žabico, katera je sedaj korajžno kobacala na tleh. Ah! še nekaj sem pozabil prej povedati. Ko smo drugi dan se mrcvarili z Abesinci, smo se tudi pošteno napili vode v malem potočku. Ko pa pomalem potisnemo našega neprijatelja navzgor po dolinci, vidimo kar cele grmade nakopičenih trupelj abesinskih vojakov. Abesinci so imeli to navado, da so svoje mrtvece kam poskrili, tukaj pa so jih kar v potok nametali. Pravili so, da so imeli v treh dnevih bitke z nami 15.000 mrtvih. Dne 4. marca predno dospemo do hriba Sangratia, preidemo do 9ih ožganih laških tankov. Pač tukaj so pokazali pred dvema mesecema Abesinci svojo zvitost in pogum. Ker drugače niso mogli tanku kaj škodovati, so ga kratko-malo polili s petrolejem in zapalili. Ker je bilo vseh devet tankov skupaj, je bilo skepati, da so eden drugega branili. Kdo ve koliko je Abesince stalo, predno so zapalili vseh devet tankov? Po tleh je bilo vsepolno okostnjakov, a

po njih obleki smo videli, da so le ti bili naši. Gotovo je, da so Abesinci (manjka beseda) mrliče kje pokopali, a mrtve lahe so pa prepustili (manjka beseda) in jastrebom. Italijani so ubite Abesince kar zvelkli skupaj, podnetili spodaj ogenj in jih spekli. Na hribu Sangratia je zgorel tudi istrijan Zubin An. Bil je moj kolega. Črez par dni zapustimo hrib Sangratia in marširamo proti jugu do Dembeguina. Tukaj počivamo 10 dni nato pa spet rajžamo na jug. Prvo »tapo« smo naredili ob reki Takace. Do reke smo prišli po ozki, strmi in nevarni stezi. Vsled neznosne vročine, katera vlada tukaj, nas muči grozna žeja. Celodnevna hoja nas je izčrpala pa (manjka beseda) planemo k vodi in pijemo, pijemo. Gotovo ni preteklo pet minut, ko sem izpil pet litrov vode. Nato sem si pa še skuhal 2 litra črne kave. Ko sem (nejasna beseda) zaužil sem bil pač napet, a žeje nisem še ugasil. Ker je bila voda mlačna, smo se v njej tudi okopali. V tej reki živijo tudi krokodili. Dogodilo se je, da je (mesec kasneje) krokodil popadel nekega miličnika. Bilje oficirski sluga ter se je šel sam kopati v reko. Če je velik živ-žav, se ta pošast navadno ne kaže na svetlo. Barve je temno-sive in po hrbtu ima temne in blede, a lepo uvrščene kvadra(manjkajo črke). Telesna oblika je podobna zelencu. Dolgost znaša krog tri metre. Ko zapre gobec, mu krasni zobje ležijo kakor n. pr. prsti starih ljudi, ko molijo. Ob reki Takace rastejo mogočna drevesa (nejasne beseda)

Ko prekoračimo reko, se začnemo vzpenjati po strmi vijugasti cesti na visoko goro. Na pobočju je vsepolno smrdečih kamel (velblodov), katere so bile večina ubite od laških zrakoplovov, kateri so bombardirali bežeče Abesince. V par dnevih priribamo do reke Zeroma. Tukaj se z vodo dobro okrepčamo. Hrano so pa nam nosili Tripolitani na kamelah, seveda le galetu in konserve. Dnevno smo dobili po dve galeti in eno škatlo mesa. Da bi nam bolj zaleglo, smo galetu skuhal. Ob potoku Zeroma klatimo z mogočnih dreves neko še ne zrelo sadje, podobno našim figam. Ni bilo okusno, ter še mlečno, ali za lačen želodec izvrstno. Zdelo se mi je, da je ni reči, katera nebi bila užitna. Od tukaj naprej smo imeli spet grdo stezo. Zdaj se vzpenjamo visoko pod nebo, zdaj pa drčimo v peklenska brezdna. Hribi so večinoma vsi skaloviti. Ah! Kako krasen je pogled na te skaline! Na nedosežnih skalah čepe sive ter rujave opice in obletavajo jih nešteti orli in jastrebi. Človeških bivališč se skoro ne vidi nikjer. No, saj Etiopijec ima boljšega sveta v izobilju. Preko velikanskih prepadov je vodila na Debarek le ena in (manjka beseda) zelo opasna steza. Tukaj ni več grdih hribov. Planjava je nad 3.000 m nad morjem. Čudno se nam je zdelo, da smo tukaj dobili vodo, medtem ko v dolinah in prepadih je vse suho. Podnebje je več

mrzlo in tudi dežuje večkrat v suhi dobi. Živež nam donašajo z mulami, ker kamele ne morejo po tako strmi in nevarni stezi. Ker je bilo pa več malo mul za rabo, je začel primanjkovati živež. Začeli so nam dajati vsak dan le po eno galetu. Oh! To je bil glad! Dokler imamo droben denar, vendar še kaj (čeprav na draginjo) kupimo od zamorcev, a ko ta preide v žepe Abesincev, nisi mogel kupiti s papernatim denarjem niti najmanjše stvari. Jaz sem hranil nekaj abesinskega denarja, katerega sem namenil prinesiti v domovino ter ga hraniti za spomin, a tukaj me je glad prisilil da sem vse porabil v prid preglajenega želodca. Najlažje se je odalo abesinski ali laški srebrn denar. Za Veliko noč so nam z zrakoplovi prinesli riža in kruha. Čeprav je bil kruh dobro zavit v slamo, se je vendar ves zdrobil, ko je preiletel iz kakih 50m višine na zemljo. No, pa tudi mrvice so nam bile dobrodošle, saj do sedaj smo vsako hrano jedli brez soli. Z odprtimi usti (manjka beseda) naglo kroženje zrakoplovov in dobro se nam je zdelo kot takrat preroku Eliji, ko so mu krokarji prinašali živež. Z srebrnim denarjem smo kupovali tudi abesinski kruh, tako imenovan burbuta. Po tej hrani je pa premnoge ščipalo po trebuhu, vendar smo blagrovali tega, ki je lahko do takega kruha prišel.

Na 15. aprila l.36 se poda v ujetništvo sin rasa Miru. S seboj pripelje tudi vse svoje služabništvo. Utaborili so se na Debareku pri komandi našega divizjona. Le ti so tudi izdali neko zalogo ovsa, katera je bila prej last rasa Miru. Na tej planjavi smo zajeli tudi veliko količino pušk starega in najnovejšega modela ter mnogo konjičev in mul.

Naš divizjon je imel nalogo priti do mesta Gondar. To mesto ni daleč od jezera – Tana – (ali Tsana). Ker je moč Abesincev bila po vsej državi že strta, smo se začeli vračati od tukaj nazaj, in sicer po isti poti, kakor smo prišli. Ker nas je glad močno shujšal, je bilo vsako premikanje naših »trup« zelo težavno, vendar smo dobre volje se vračali proti Eritreji.

FOTOGRAFIJE IZ ABESINIJE

Pričetek vojne Mareb, dne 3, oktobra MCMXXXV.

Prehod čez potok, Adua, dne 6. oktobra 1935.

Obzidje Aduje na zahodni strani, afriško pleme.

Pogled na Aduo.

Strjeni pesek in afriške žene na trgu, Adua.

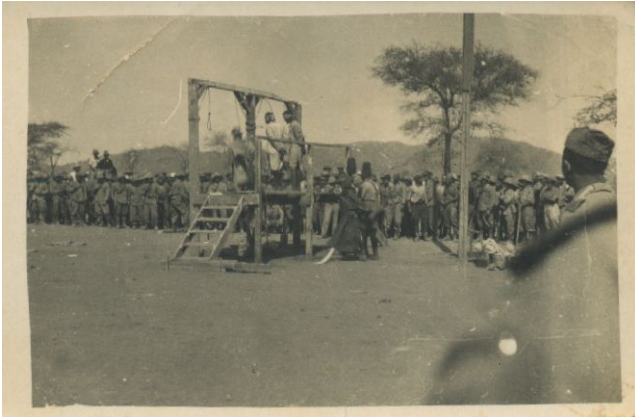
Ras Sejum, bivši poglavar Adué. Spredaj njegovi sinovi, v ozadju pomagač.

Spomenik padlih vojakov 1896. Adua.

Obešanje ovaduhov. Adua.

Smrt ovaduhov. Adua.

Trg v predmestju. Adua, leta 1936.

Na delu ceste Marjansejtu – Adua – Makale.

Novo leto 1936.

V dnevih straže ob Adui. Januar – februar l. 1936.

Tovariš Sulič.

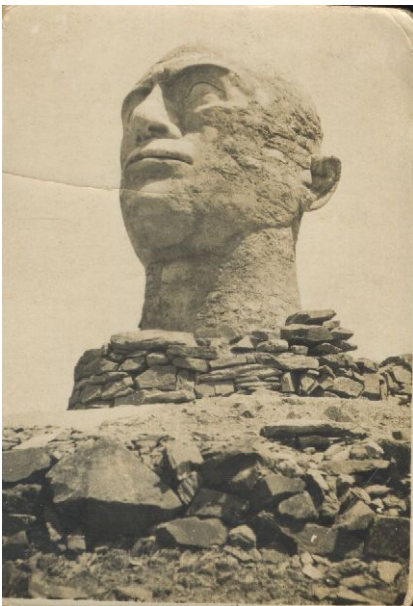
Primorski fantje v Abesiniji 1936.

Hrib ob Adui. Tovariša Cremonesi Molteni.

Velikanska iz kamna sklesana glava zahodno od Aduie.

Eno uro pred spopadom – Salaklaka, dne 29. svečana 1936.

Abesinka žrtev ob cesti. Salaklaka.

Smrt mladega Abesinca na bojišču. Salaklaka.

Padli poveljnik našega bat. Ten. coll. Positana. Salaklaka.

Bombardiranje abesinskih čet. Salaklaka (Scirè), dne 1. marca 1936.

Zrakoplov na bombardiranju. Salaklaka, dne 2. sušca 1936.

Mrtvi vojaki 84. regiment dne 29. svečana do 2. sušca 36. Salaklaka.

Raztrgano truplo laškega vojaka. Salaklaka, dne 3. svečana MCMXXXVI.

Na potovanju do Dembeguina. Od Abesincev ožgani tanki.

Ožgani tanki in avto-kareta.

Žrtev požara. Dembeguina, dne 4. marca 1936.

Pečeni italijanski vojak. Dembeguina.

Reka Takace.

Prvi most čez reko Takace.

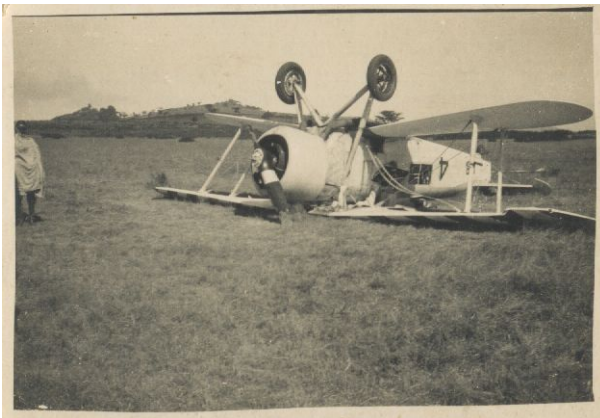
Prehod čez reko Takace. Na potovanju na Debarek, mes. sušca, leta 36.

Poveljnik 84. pešpolka, coll. Masina. Ubiti zmaj v reki Takace.

Od Abesincev prestreljen zrakoplov. Debarek.

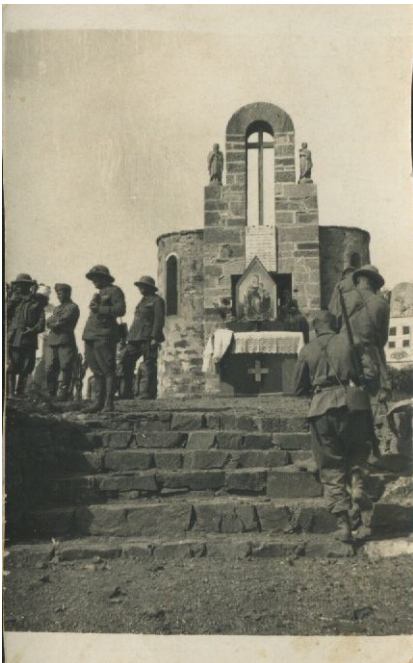
Hribovje v Afriki. Debarek.

Pogled na pogorje ob Debareku.

Cerkvica našega pešpolka. Debarò.

Odkritje spomenika padlih vojakov 84. reg. v Afriki leta 1935 – 1936. Debaroa, dne 22. junija 1936.

Imena padlih vojakov 84. regimenta v Afriki. Debaroa.

Vojaško pokopališče leta 1936.

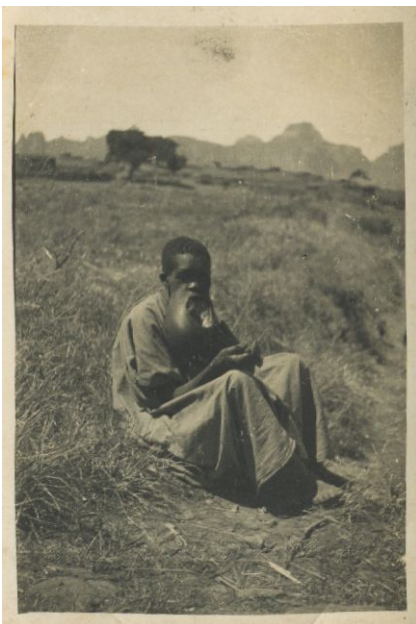
Cesta na pokopališče.

Novi most čez Mareb. Na potovanju v Eritrejo.

Strašna bolezen v Afriki. Eritreja.

Divjačina v osrednji Afriki.

Zamorci ob vodnjaku. Teramini.

